

N Á R O D O P I S N Á

revue

1/2006

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2006, ročník XVI
(XLIII. ročník Národopisných aktualit)
VYDÁVÁ Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

REDAKČNÍ RADA: Jan Blahůšek, Hana Dvořáková, Richard Jeřábek, Eva Krekovičová, Jan Krist,
Vlasta Ondrušová, Martina Pavlicová, Karel Pavlišťík, Jana Pospíšilová, Daniela Stavělová,
Martin Šimša, Zdeněk Uherek, Lucie Uhlíková, Marta Ulrychová, Miroslav Válka

Šéfredaktor: Jan Krist
Redaktorka: Martina Pavlicová
Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková
Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná
Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 31. března 2006
ISSN 0862-8351

N Á R O D O P I S N Á

revue

1/2006

OBSAH

Studie

Ostatkové právo na Hané, jeho postavení ve struktuře masopustních zvyků a vztah k ostatním obřadům výročního obyčejového cyklu (<i>Martin Šimša</i>)	3
Masopustní obchůzka na luhačovickém Zálesí v kontextu transformace tradičního zvykosloví na jihovýchodní Moravě (<i>Blanka Petráková</i>)	16
Doudlebská masopustní koleda: tanec jako text (<i>Daniela Stavělová</i>)	28
Masopustní obchůzky a masky na Hlinecku (<i>Ilona Vojancová</i>)	38
Fašiangy v obci Kanianka (tradícia a súčasnosť) (<i>Katarína Nádaská</i>)	43

Fotografická zastavení

„Fašanky, to sú svátky – z hospody do hospody...“ (<i>Helena Beránková</i>)	49
---	----

Proměny tradice

Jak jsem chodil „po osmicach“ (<i>Josef Oriško</i>)	52
---	----

Společenská kronika

Blahopřání Martě Toncrové (<i>Lucie Uhlíková</i>)	53
K významnému životnímu jubileu Evy Večerkové (<i>Alexandra Navrátilová</i>)	54
Zdravice Dagmar Klímové (<i>Jana Pospíšilová</i>)	55
Hannah Laudová (<i>Daniela Stavělová</i>)	56
Odešel Kliment Navrátil, král kyjovského verbuňku (<i>Jan Pavlík</i>)	57

Konference

„Grenzen & Differenzen“ (<i>Vladimír J. Horák, Nicole Hirschler</i>)	58
Etnologický ústav AV ČR slavil sté výročí (<i>Jarmila Pechová</i>)	59

Výstavy

Musaion (<i>Josef Jančář</i>)	60
---------------------------------	----

Recenze

V. Soukup: Dějiny antropologie (<i>Daniel Bechný</i>)	61
M. Vaněk: Orální historie ve výzkumu soudobých dějin (<i>Jana Nosková</i>)	62
M. Canclini – R. de Angelis: Bormio, le sue Valli e il Podestà dei Matii. Viaggio attraverso i secoli nel Carnevale bormino (<i>Marta Ulrychová</i>)	63
E. Le Roy Ladurie: Masopust v Romansu. Od Hromnic po Popeleční středu 1579-1580 (<i>Andrea Zobačová</i>)	65
M. Brandstettróvá – J. Zastávková: Uzlík vzorů bílé výšivky z Rožnovska (<i>Alena Jeřábková</i>)	66
D. Hrůzková: Rožnovský malovaný porcelán (<i>Alena Křížová</i>)	67

Zprávy

Prohlášení Mistrovských děl ústního a nehmotného dědictví lidstva (<i>Martina Pavlicová</i>)	68
Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v ČR (<i>Jan Blahůšek</i>)	69

Resumé

72

OSTATKOVÉ PRÁVO NA HANÉ, JEHO POSTAVENÍ VE STRUKTUŘE MASOPUSTNÍCH ZVYKŮ A VZTAH K OSTATNÍM OBŘADŮM VÝROČNÍHO OBYČEJOVÉHO CYKLU

Martin Šimša

Když se přiblížila doba posledních masopustních dní, jdou vesničtí hoši okolo domů, požadují na děvčatech peníze a na hospodyních vejce, máslo, mouku apod. Ochotně se jim to všechno poskytuje. O poslední masopustní neděli odeberou se mladí druhové k rychtáři a pudmistrovi a vykoupí od nich za obdržené peníze na dobu posledních tří dnů masopustu právo a s ním soudcovskou moc. Potom doprovodí sesazené hodnostáře do hostince, zastrčí právo do rákosového nebo trámového stropu velké jizby, která při shromážděních slouží jako taneční sál, a dojdou pro děvčata. Tři dny se nyní tančí, plesá a pije (J. Cluth 1837).

Stav dosavadního výzkumu

Ostatkové právo patří k těm lidovým zvykům, které již v 19. století upoutaly celé řady pozorovatelů. Díky tomu se výklad o zvyku a s ním spojených obřadech stal doprovodem popisů Hané a jejich rázovitých obyvatel. Výše uvedený popis ze třicátých let 19. století je toho dokladem. Hovoří ovšem spíše o závěrečné podobě zvyku. Ve druhé polovině 19. století totiž prošla Haná zásadní právní, ekonomickou a sociální proměnou, která zapříčinila zánik a mizení celé řady dosud živých společenských a věrských rituálů. Dobu zániku většina popisů tzv. ostatkového práva klade již do šedesátých a sedmdesátých let 19. století. Nové oživení a zájem je spojen s intelektuálními kruhy a nárůstem jejich zájmu o lidovou kulturu v devadesátých letech 19. století. Ostatkové právo bylo „povýšeno“ na hanácké a stalo se reprezentativním zvykem, který byl předváděn na krajských výstavách a také na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895.

Zvýšený zájem o fakticky téměř zaniklý zvyk vyvolal snahu o zachycení jeho lokální podoby. Mezi těmi, kteří se jím zabývali, bychom našli jak fundované národopisce (např. F. Bartoš), tak nadšené učitele a lokální patrioty. Řada se jich soustředila okolo regionálního sokolského časopisu, v němž – vedena snahou o obnovu zvyku – své práce uveřejňovala. Vlastivědný sborník pro mládež župy Olomoucké (VSMŽO) tak patří, podobně jako Český lid, k prvním pramenným základnám našich znalostí o konkré-

ních podobách zvyku. Souborného vydání se tato látka dočkala pouze částečně, a to ve sborníku *Masopust držíme...* (Zíbrt 1910), kde jsou publikovány především práce Jana Vyhliďala, vynikajícího znalce a neúnavného badatele o Hané a Slezsku.

Nový impuls pro bádání o výročních obyčejích vzešel v sedmdesátých letech 20. století z činnosti Obyčejové komise MKKKB v jejímž čele stál Václav Frolec. Na platformě každoročně pořádaných strážnických sympózií se řešila celá řada témat, mezi nimiž nechyběly ani ostatkové zvyky, zastoupené ve sbornících *Masopustní tradice* (Frolec 1979) a *Obřadní obchůzky* (Frolec 1988).

Odborné zhodnocení a důsledné využití dosavadních prací provedla až Eva Večerková.¹ Shodně s ní se i naše studie dotýká totožných témat – mládenecká chasa a její instituce; zapojení do výročního obyčejového cyklu; přechodové rituály a jejich podoba; obřadní insignie a jejich původ atd. Pramenná základna, z níž vychází, je vyčerpávající, a tudíž je s tou naší do velké míry shodná. Přesto při její interpretaci docházíme k odlišným závěrům, které budeme průběžně konfrontovat.

Ostatkové právo – vymezení pojmů

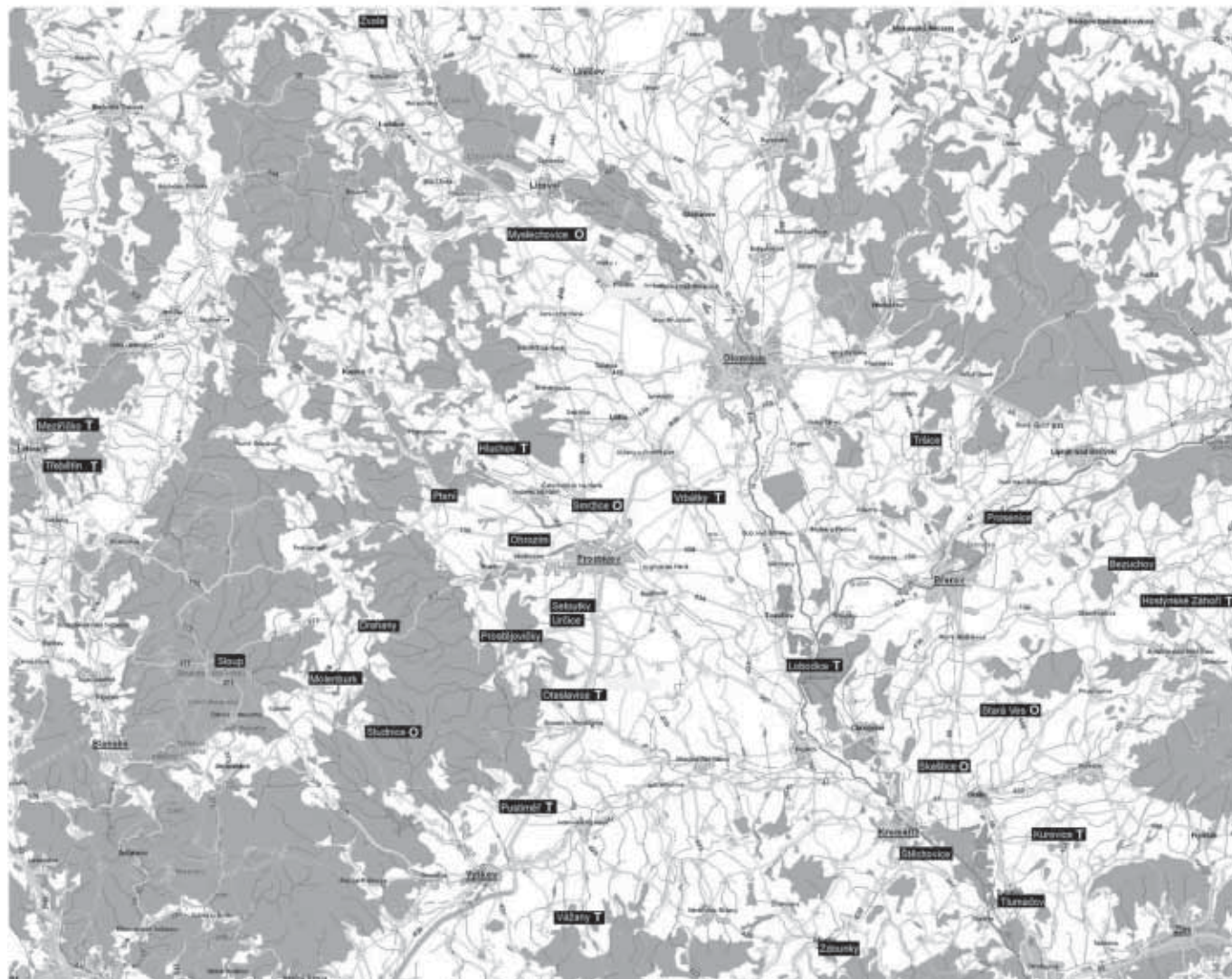
Pod pojmem *ostatkové právo* rozumíme specifický soubor masopustních zvyků, obyčejů a obřadů. Jejich výskyt je doložen i mimo Hanou, nikde se však neseťkáme s jejich provázáním do jednoho celku. Ústředním jednotícím motivem je přítomnost insignie (ozdobeného meče či hole), shodně nazývané *právo*.

Doba konání je povětšinou vymezena posledními třemi dny masopustu (tzv. ostatků). Začátek je situován na neděli, kdy po dopoledních bohoslužbách probíhá žádání o právo a ustavení nových představitelů mládenecké chasy, často spojené s parodickým soudem, který se však může vyskytovat i v ostatních dnech. Pondělí a úterý se stejnou měrou dělí o obřadní obchůzku a zaváděcí tanec. V některých lokalitách je zavádění vyhrazeno pondělí a obchůzka začíná druhý den, jinde je postup opačný. Obecně lze říci, že obchůzkám je vyhrazena denní doba a tanec s muzikou se odbývá v podvečer a v noci po všechny ostatkové dny. Jeden z nich je pak vyhrazen

Sepětí právě zmíněných masopustních obyčejů s existencí obřadní insignie, nutné k jejich úspěšnému výkonu, je v této podobě doloženo především na Hané a v některých sousedních oblastech.² Z dostupných pramenů nám v obrysech vyvstává torzovité rozšíření, vyme-

Písmenem T jsou označena místa výskytu obřadního zavádění pod právo.
Písmenem O jsou označena místa výskytu zavádění během ostatkové obchůzky.

zující záměr našeho výzkumu. Jedná se především o samotnou Hanou – počínaje Kroměřížskem, Přerovskem, Olomouckem, Prostějovskem a Vyšovskem, s přilehlými oblastmi hostýnského Záhoří, Zdouncka, Malé Hané a Dražanské vrchoviny. Severně a západně ležící okrajové oblasti tvoří přechodné pásmo s českým a německy mluvícím územím. Zde se již tzv. *chodí* nebo *drží voračka*, která je doložena na Litovelsku, Šumpersku a Letovsku.

Obsahová struktura obřadního komplexu

Z předchozích řádků se může zdát, že ostatkové právo tvoří jednotný a ve svém rozšíření nepřilíš proměnlivý soubor zvyků (tak ostatně bývá často prezentováno). Podlehnutí takové generalizaci ovšem znamená již dopředu si uzavřít možnosti studia odlišností, rozdílů či absencí, které ne vždy musí mít na svědomí degradace a úpadek zvyku. Pro příklad a lepší pochopení dalších úvah uvádím několik citací popisů z různých částí zkoumaného území.

*V obcích na **Drahanské vysočině** sejde se u starosty celý obecní úřad; potom dostaví se chasa. Dosaďadní stárek předstoupí, děkuje celému slavnému úřadu (obecnímu)... a prosí za dovolení, aby se ... směla konat nová volba na budoucí rok. ... Potom se přikročí k volbě, kteráž se vykoná ústním vyjádřením shromážděné chasy, kterých kamarádů si přeje za stárky.*

Každý stárek zvolí si stárkovou (stárku) a dráb drábovou. První stárkovou bývá nejbohatší děvče z dědiny a rodiče pokládají si (to) za velikou čest.

Toto zvolené představenstvo přijímá v ostatky dospělé mladíky mezi chasu, kteří prvního stárka za to požádají a se zavážou pořádku a kázně ve všem dbáti ... Dopustí-li se někdo z chasy nějakého přestupku, musí se podrobiti trestu stárkem vyměřenému, kterýž na něm dráb vykoná ferulou. ...

V pondělí masopustní dopoledne vystrojí stárková hostinu ... Večer toho dne, jakož i v úterý večer vybírá se od děvčat „pargelt“. K půlnoci seřadí se stoly na dvě strany, pokryjí se bílými ubrusy, a na nich postaví se několik býlích mís. Hudba zahraje zvláštní tanec, a první stárek otočiv se svou stárkou v kole, zavede ji k prvnímu stolu, kde ji usadí. ... Při tom vkládají tanečnice peníze do mísy, a první stárkové jest se tu zvláště ukázati.

V úterý ráno chodí chasa s hudbou po dědině, vybírajíc vejce, slaninu, koblihy atd. (Bartoš 1892, s. 25-27).

Vrbátky (Prostějovsko): *V neděli masopustní sešli se chasníci a vystrojili právo. Uvázali totiž na šavli věneček, pod ten placák, pak zástěry a široké pentle. Pak zvolili si rychtáře, pudmistra a ostatní výbor, načež odebrali se k rychtářů obce, kde byl pohromadě celý obecní výbor. ...*

Druhého dne v pondělí celý slavnostní výbor, provázen jsa ostatními mladíky a hudbou, chodil dům od domu. Když vstoupili do jizby, zabodli právo do stropu, výbor s rychtářem se posadil za stůl, chasníci vyhledali ženské, hudba spustila a tanec začal. Po tanci ženy dostaly občerstvení a na oplátku kladly peníze na „ferolů“, menší pení-

ze do kola, největší pak doprostřed. Při tanci v domě byla provedena hospodyně, všechna děvčata i malé školačky.

Chasníci v ostatky měli bílé, velmi řádné zástěry se širokými pentlemi. Lipský šátek, který děvče svému vyvolenému zapůjčilo, měli přes sebe. Odpoledne byla muzika. Právo zabodlo se do stropu a pod ním zasedl mládenec zvolený rychtář ... V úterý se tančilo znova, při čemž se zavádělo. Chasníci brali děvčata, dotančili s nimi k rychtářů, kdež se jim zavdalo (podalo něco k pití). Každá byla povinna platiti. Která nejvíce zaplatila, měla největší čest. Proto každá hleděla co nejvíce dáti. Při zavádění se hrála hanácká „cófava“ (Janoušek 1925-1926, s. 88-89).

Zvole (Šumpersko) *Na ostatky chasa volila si prvního a druhého pudmistra a tito svého drába. Zvolení až do popeleční středy v hospodě vykonávali moc obecního úřadu. Znakem jejich moci byla šavle pentlemi ozdobená – právo – v trámě nad úředním stolem zabodnutá. Dráb měl feruli z proutí vrbového spletenou ve tvaru asi obyčejné vařeky. V úterý odpoledne mužská chasa chodila dědinou s muzikou vybírat „voračku“. ... Přišedše všeci do dvora, muzika zahrála taneční kus a chasa vedravši se do jizby brala hospodyně i dcery k tanci (Lolek 1905, s.127).*

Štěchovice (Kroměřížsko) *Zvláštním obyčejem bylo „právo“, jež se služebné chasy na tři dni v roce udělovalo. Stávalo se to obyčejně v ostatky, ale ne každý rok. Pacholci zvolili sobě rychtáře, konšely a jiné funkcionáře, jimž na ten čas „prý“ postoupeno řízení celé obce. Odznakem této moci bylo právo tj. dřevěné žezlo barevnými fábory ozdobené, jež rychtář obce svému dočasnému zástupci ceremonielně podal, a pak „ferule“ tj. šípovitě na způsob lopatky řezaný nástroj k vykonání eventuelních tělesných trestů. Rychtář, pacholek s „právem“, konšelé a jejich družina, s odepnutými kosami místo šavlí, projížděli se na koních, jejichž hřívky a ocasy pentlemi byla propleteny. Jezdci měli opásány ženské zástěry. U každého gruntu se jim dveře otevřely a hospodyně snášely slaniny, vdolky, uzené šruťky masa, a to se napíchlo na kosy nebo do košů vybíralo. Kdo by se byl na „právo“ dost málo škaredě podíval, ... byl zatčen a veden před soud. Než se nadál, ležel viník na přinesené lávce a ferula konala svou povinnost (Chodníček 1938, s.72-73).*

Z dostupného materiálu je patrné, že ostatkové právo není jednotlý obyčej, ale doslova obyčejový komplex, složený z vícero samostatných segmentů. Nejčastější poslušnost jejich konání je následující:

- obnova spolku mládenecké chasy a volba vůdců,
- získání obřadní insignie,
- parodický soud a obřadní bití,
- zavádění pod právo,
- obchůzka s právem.

Jakkoli se ostatkové právo jako celek zdá výjimečné, jednotlivé obřadní segmenty, z nichž se skládá, jsou již mnohem lépe uchopitelné a existuje k nim celá řada obyčejových ekvivalentů. Právě vzájemným porovnáváním našich pramenů s nimi se pokusíme „rozkrýt“ skladbu a formování komplexu tohoto zvyku.

Obřadní insignie ostatkového práva

Přítomnost výrazných obřadních artefaktů, navíc doprovázených výkladem o jejich symbolickém významu, jsou okolností, která od počátku upoutávala zájem pozorovatelů. Z jejich zpráv víme, jak silná a vžitá byla na Kroměřížsku a Přerovsku představa o předávání rychtářského práva chasy a nakolik se jí celý průběh obřadů přizpůsobil. Oproti tomu v okrajových územích se jedná více méně o formální povolení „starých zvyků“, přičemž insignii předávají mládencům samy dívky. Jaký je tedy důvod pro takové odlišnosti, když všichni shodně mluví o ostatkovém právu chasy?

Ostatkové právo a ferule z Lesan (1893).

1. Rychtářské právo a soudní pravomoc

První pisatelé, kteří zachytili podobu ostatkových zvyků na Hané, byli překvapeni jejich zvláštnostmi, mezi nimiž neopomněli zdůraznit postoupení rychtářského práva a z něj vyplývající soudcovské pravomoci mládenecké chasy. Stejný zvyk zmiňují i mladší zprávy: *Právo pozůstávalo v tom, že pudmistr i úřad obecní na čas ostatků vzdali se svého práva souditi a pořádek v obci udržovati a že toto právo přenechali na ten čas chasy* (Skopalík 1884, s. 53).

Pod onou soudcovskou pravomocí se povětšinou rozumí soud, který koná „mladý úřad“ v čele s chasnickým „rychtářem“. Jeho struktura není příliš složitá a spočívá v obžalobě viníka (zásadně muže) za fiktivní přestupek, který není nutné ani příliš dokládat. Stačilo, aby se někdo ... *na právo dost škaredě podíval, neřkuli nějakým slovem nebo skutkem... provinil* (Chodníček 1938, s. 73). Ani rozvinutější forma nepracuje s příliš složitými motivy. Viník je žalován, že ukradl železný sochor, načež je u něj nalezena jehla. Jindy, že vybíral zajíce z hnízda na vysoké jedli atd. Ve srovnání se stínáním hodového berana, svatebního kohouta, případně letničního krále, kdy soud a rozvitá žaloba (prozrazující ostatně literární inspiraci) je odůvodněním vlastního obřadu, je soudní část nanejvýš skromná. Mnohem lépe je propracovaná výplata viníka. Dráb musí často vyplácet do rytmu hrané písně, střídat úhozy na různé části těla, při počítání ran nesmí udělat chybu a mnohé jiné detaily. Obecně je vyplácení přijímáno a lokálně i vyhledáváno, přičemž se nepovažuje za újmu důstojnosti ani pro chasníky, ani pro hospodáře. Ne-ní výjimkou, že první *kopi* dostává samotný obecní úřad.

V této „rovnosti“ před soudem bylo spatřováno jedno z pojetí s tradičním obecním právem a jeho nižší soudní pravomocí nad lokalitou.³ Samotný soud a vůbec celé ostatkové právo bylo totiž některými historiky pokládáno za skutečné reziduum starších právních zvyklostí. Znalost historických reálií jim však nedovolovala přijmout lidový zvyk bezvýhradně. Především tradovaná podoba obřadní insignie v podobě ozdobené šavle, které si všiml již J. Cluth a již také poprvé ztotožnil s rychtářským právem, byla zcela nepřijatelná.⁴ Vznikla proto nová interpretace, dokládající přítomnost skutečné, resp. pro historiky přijatelné podoby rychtářského žezla v obřadu. Ve svém hledání nemuseli jít nijak daleko, pro výkon soudních trestů (o doklad jejich starobylosti šlo především) se používal předmět zvaný *ferule* (*fagula*, *příča*, *pleskačka*). Na zá-

kladě jeho latinského pojmenování a použití jako odznaku cechmistra pak dospěli k přesvědčení, že... *bývaly tyto ferule v některých vesnicích odznakem rychtářské moci* (Prasek 1902, s. 38-40).

Výklad o faktickém předání rychtářského práva chase a její pravomoci po čas posledních ostatkových dnů je v odborné etnografické literatuře dodnes obecně přijímaný. Prvně jej do širšího kontextu zapracovala E. Večerková (1971), která na jeho základě vyslovila předpoklad o vzniku stárkovských insignií – práva, fedra a dalších. Více než třicet let starou tezi, rozšířenou a doloženou dalším, především faktografickým materiálem, znovu uveřejnila ve studii o právních artefaktech v lidovém prostředí (Večerková 2002).

Zhodnotíme-li však reálně postavení a použití ferule v ostatkových zvycích, zjistíme značnou disproporci mezi proponovaným obsahem a realitou. Předně jejím držitelem není vůdce chasy (stárek) – tedy mládenecký rychtář – ale dráb, jinde kopař. Jeho osoba nepatří ve starší vrstvě obřadu mezi volené, ale pouze stárkem určované „služebné“ funkce, podobně jako nosiči košů, měchů ad. Rozporuplný je i samotný fakt bití, který ve spojení s rychtářským právem – žezlem – nemohl přesáhnout míru dotyku nebo krátkého úderu, navíc s funkcí společenské či právní ostrakizace dotyčného. K výkonu trestů se v tradičním právu používaly vrbové nebo lískové pruty, často také býkovec (Faktor 1896, s. 45).

Ostatně latinské *ferula*⁵ znamená právě prut⁶ nebo hůl určenou k trestání. Teprve ze spojení pravomoci trestat holí s určitou kategorií osob vyplývá i její funkce označení hodnosti⁷ či řídícího postavení.⁸ Bez ohledu na to však hlavním použitím nadále zůstává bití, a to ve dvou hlavních funkčních rovinách – trestní a rituální. První je vcelku jasná a druhá se váže například na obchůzku hranic katastru, kdy jsou rituálně bití mladíci určeni jako svědci správné polohy hraničních kamenů: *Taková pleskačka uřezala se ze zeleného smrku nebo jedle. Na jednom konci se uzpůsobila, aby se dala pohodlně v ruce držeti, a na druhém se dřevo rozřízlo, aby obě části o sebe tloukly a pleskaly. ... Když se pleskačkou bilo, bylo všude slyšeti hlasité tleskání dřeva o dřevo a lehká bolest byla ranami docílena* (Severa 1933, s. 54).

V této podobě, se zdůrazněním onoho „slepého“ pleskání dřeva o dřevo, doprovázejícím výplatu, je doložena i v ostatkovém vyplácení. Setkáváme se v něm i s dalším zajímavým faktem rituálního bití – jeho symbolickou hodnotou. Vyplácený nemá utřít tělesnou újmu, ale obřad má

působit, jako by se tak stalo. Konstrukce ferule je proto přizpůsobena tak, aby při dopadu způsobovala mnohem hluchnější rány, než byly ve skutečnosti uštědřeny.

Máme tedy za to, že ferule byla při ostatcích od počátku nástrojem určeným k obřadnímu vyplácení, jež tvoří jádro celého soudního aktu ostatkového práva. Fiktivní obvinění a parodický soud tak působí spíše jako přívazek, umělá fasáda, snažící se sjednotit různorodé prvky. Bití nebo vyplácení není totiž výjimečný zvyk, který by se omezoval pouze na zkoumanou oblast. Oproštěný od „právního“ výkladu je zachycen při fašankových obchůzkách na Uherskobrodsku a na sousedním Slovensku, v podobě přechodového rituálu mladých chlapců mezi chasu ho nacházíme na Podluží i jinde. Právě s ohledem na ně interpretovala ostatkové vyplácení i E. Večerková.

Dle našeho mínění je tedy nutné vyslovit předpoklad, že celý výklad o předání soudní pravomoci chase je zřetelnou reinterpetaci starších ostatkových zvyků obřadního bití ve chvíli, kdy jejich skutečná funkce již nemohla být žádným způsobem adekvátně vysvětlena (magicky, kultovně, právně či jinak). Stejně tak artefakty s tímto obřadem spojené (ferule) není nutné pokládat za podobu rychtářského žezla.

2. Ozdobená šavle

Bez ohledu na to, zda přijmeme představu o rychtářské pravomoci jako novotvaru vzniklém reinterpetací starších obřadů, zůstává v centru naší pozornosti obřadní insignie v podobě ozdobené šavle. Večerková ji v souladu s výkladem o symbolech rychtářského práva již nepokládá za jednu z jeho podob, ale stává se pro ni odznakem stárkovy pravomoci nad chasou, používaným na Hané a Uherskohradištsku. *Stárkovské „právo“ vzniklo nejspíše z odznaku hodnosti a pravomoci rychtáře – práva nebo ferule.* (Večerková 1971, s. 140). Další tvarový vývoj šel pak vlastní, samostatnou cestou.

Samotní účastníci obřadů pokládali ozdobenou šavli za insignii, na níž se vázaly mnohé obřadní, kultovní a sociální vazby, a byla jí proto projevována značná úcta. Jejím držitelem byl ve všech případech vůdce mládenecké chasy – stárek. Nošení insignie patřilo mezi jeho přední výsady a povinnosti, v nichž byl téměř nezastupitelný. Na něm bylo, aby je chránil před zcizením, a po zabodnutí do stropu pod ni zasedl jako mládenecký „rychtář“. Pouze jeho držení ho v představách komunity opravňovalo k rozhodování a řízení obřadů během tří ostatkových dnů.

Bodná zbraň (šavle, meč) používaná jako odznak obřadníka(ů) a jeho určité funkce a pravomoci v obřadu je zřejmě starého data a připomíná se relativně brzy. Na Hané je v souvislosti s úřadem vrchního pacholka zachycena při posvícení již na počátku 19. století (Rohrer 1804). Přímou v souvislosti s ostatkovými zvyky je meč zmiňován o třicet let později J. Cluthem (úvodní citace). Zde je již označována za symbol rychtářského práva⁹ předávaného chase, včetně obvyklého zabodnutí do stropu. V mladších zprávách je právo v podobě ozdobená šavle zmiňováno již zcela běžně.

Starší podoba byla zřejmě vcelku prostá, omezující se na několik stuh vlajících na jejím hrotu. K rozhojnění

Stárek s právem a ferulí z Plumlovsko. Převzato z publikace R. Bečák: *Lidové umění na Hané* (Velký Týnec u Olomouce 1941).

dochází zřejmě až ve druhé polovině 19. století, která znamená pro oblast Hané všestranný rozvoj. Starší formy se zachovávají na okrajích (Vyškovsko, hostýnské Záhoří), centrum má oproti tomu tendence k jejich dalšímu přetváření a růstu. Výzdoba se nejprve soustředila na samotný vrcholek ozdobený pentlemi a šátky, volně splývajícími dolů. Na Vyškovsku se na špici vázalo osm šátků, vždy dva stejné barvy (červené a bílé) proti sobě. Rozvinutější zdobení s využitím oděvních součástí je doložené ze Skaštic: *zlatý pantlík* (jaký nosily droužky při svatbách na hlavě) ... *se dal na vrch rožně a propíchl, pak přivázal, a se tak vázaly dokola dolů pantle, a hodně moc* (Vyhlídal 1905, s. 21). Oděvních součástí postupně přibývalo a právo se začalo blížit lidské figuře („drožce“) s hlavou a sukni: *na šablu hospodyně zavěsila obojek, jaké nosívala na krku; ale ze šable špice musela vyčnívat, aby se právo mohlo zapíchnout do trámu. Pod obojkem navěsily se na šablu věnečky, na spodek bílá sukýnka, jenom stupka od šable byla volná* (Vyhlídal 1906, s. 23). V prostoru centrální Hané na Kroměřížsku a Přerovsku ostatně tento proces dospěl nejdále: *právo bylo znázorněno tím, že na obyčejnou šavli byla připevněna ženská loutka, jíž hrot šavle nad hlavu vyčníval* (Šiška 1928-1929, s. 117). Nastrojení či tzv. zadrúžení práva byla práce dívek, nezřídka obřadních partnerek stárků, které k němu využívaly vlastní oděvní součástky a doplňky.

Šavle však není jediným předmětem, vytvářejícím potřebný základ pro výrobu práva.¹⁰ Mimo ni se setkáváme i s rožněm, který po nazdobení zastává stejnou funkci, včetně zabodnutí do stropu: *Odedávna byl v obci Skašticích takový rožeň, zapíchnutý na spodku do dřevěného skřenka [sukovité rukojeti]; vysoký byl na loket, celý železný, na vrchu se špicí, aby se právo mohlo zapíchnout do podlahy (stropu)* (Vyhlídal 1906, s. 21). Podobně vypadal rožeň i na vzdáleném Letovsku: *„Právo“ byla asi na loket dlouhá hůl z tvrdšího dřeva, „kolatá“ pěkně vyřezaná, na horním konci s ostrým železným „bodákem“* (Zlatuš 1929, s.15). Ostatně rožněm mohlo být i právo nošené v Ohrozimi, popisované, jako *kord přístrojený sněhobílým šatem, dosahujícím až na rukojeť, pantlemi červené a modré barvy okrášlený* (Národní obyčej... 1863, s. 87).¹¹

Používání železných a dřevěných rožňů není vůbec překvapující, naopak směřuje naše úvahy k širšímu kontextu masopustních zvyků,¹² na jejichž základě můžeme vyložit formování fyzické podoby práva. Na Hané

je jejich výskyt doložen v blažejských¹³ občůzkách: 3. února na sv. Blažeje chodí všichni chlapci s rožněm po vesnici a dům od domu zpívají ... Dostávají uzené, klobásy nebo peníze (Suchánek 1959, s. 101 – 102.). Na Zdounecku se nosí dřevěná šavle na špek (Peřinka 1910, s. 24). Zcela shodným způsobem je rožeň, šavle, ale také sejmutá kosa (Chodníček 1938, s. 73) používána v ostatkových občůzkách, v řadě případů souběžně s právem, jako praktický předmět na „ukládání“ potravin. V jediné, avšak o to důležitější zmínce, je zachycena jako „holé“, ještě neozdobené právo: *V Otaslavicích nosí v pondělí po městě vojenskou šavli. ... Na šavli nabodávají uzeninu, dostávají vejce a nepohrdnou též penězi. Večer shromáždí se společnost v hostinci. Pod šavlí, přistojenou za družičku, usadí se mládenci. Do misky vystavené hází děvčata peníze* (Faktor 1896, s. 48).

Popis jakoby v jasných konturách komentoval to, co nemohl vědět J. Cluth, pokládající nazdobenou šavli – meč za odznak rychtáře. Ve skutečnosti jde o symbol právě proběhlé ostatkové občůzky, kterou také ještě před získáním obřadního práva Cluth výslovně dokládá. K ozdobení šavle tedy dochází teprve v souvislosti s dalším obřadem, a tím je tzv. zavádění děvčat spojené s vybíráním peněz. Zde již ovšem „bodec na slaninu“ sehrává úlohu zcela jiné insignie s mnohem vyšším obřadním a společenským statusem.

Zavádění pod právo

Předchozí výklad nám sice načrtl pravděpodobnou možnost vzniku tvarové podoby obřadní insignie, ale širší výklad o jejím postavení a úloze je možný pouze v kontextu s obřadem, v němž je bezprostředně využívána – tzv. zaváděním pod právo. Jeho hlavním cílem je přivádění svobodných dívek k obřadní insignii, kde se jim veřejně projevuje úcta ve formě připsání, za což dívky platí. Ve starší obřadní rovině se jednalo o veřejný kolektivní rituál, odehrávající se před zraky všech dospělých obyvatel vesnice, s určitými prvky dospělostní iniciace tanečnic. Později je posilována složka ekonomická (vybírání peněz chasou) a s ní související funkce sociálně reprezentativní (výše vyplacené částky). Samotný název vychází z charakteru aktivity, tj. přiblížení dívky k insignii, odtud *zavádění, zasazování*. Místně také z charakteristické činnosti (placení) – odtud *placení daně, pargelt, házení do věnečka*.

Zavádění se odehrávalo povětšinou v hostinci, a to nejčastěji v pondělí, řidčeji v úterý večer. Taneční zábava trvala tak dlouho, dokud nebyla zavedena všechna děvčata, následně i vdané ženy. Podle konkrétní situace a lidnatosti lokality se tak zavádění mohlo protáhnout i na více dnů.

Rozšíření obřadu je trvalým otazníkem. Bartoš a Vyhlídal ho uvádějí jako pevnou součást ostatkových zvyků v celé řadě míst (Drhanská vrchovina, Vyškovsko, Kroměřížsko, Tovačovsko), ovšem bez umístění do konkrétních lokalit. Těch známe z písemných pramenů pouze menší množství a netvoří žádné kompaktní území. Torzovitý výskyt je s největší pravděpodobností zapříčiněn časným zánikem v padesátých a šedesátých letech 19. století. Většina publikovaných zápisů se i tak odvolává na pamětníky, kteří popisují mnohem starší stav ze svého mládí, nárazově obnovovaný u příležitosti národopisných výstav a tzv. hanáckých slavností. Starší fáze rozšíření tak mohla být mnohem širší, korespondující s výskytem obřadní insignie.

Většina popisů shodně udává stejnou strukturu prováděných úkonů. Ústřední úlohu při nich sehrává prostor v blízkosti obřadní insignie – práva, které je zabodnuté ve stropě nad úředním stolem.¹⁴ V něm dochází k prolnutí sociálního i nově získaného obřadního významu, který zvyšuje celkový účín místa. Na stole pod právem ležel talíř nebo miska ozdobená věnečkem, často s položeným stříbrným tolarem. Nesměl chybět ani korbel piva, láhev s koalkou či rosolkou. U stolu seděl stárek (popř. jeho zástupce) a dohlížel na správné provedení obřadu.

Základní myšlenkou jeho první části je přivedení každé jednotlivé dívky do bezprostřední blízkosti obřadní insignie (práva). Forma, kterou na sebe toto zavedení bere, je ve valné většině případů tanec obřadníka s dívkou. Většinou se jedná o běžné párové tance. V některých lokalitách je však pro tuto příležitost vyhrazen zvláštní tanec, jehož konkrétním příkladem je obřadní kráčivý tanec nazývaný „cófavá“: *Každý si vybral dvě dívky, ty se nás chytly za ruce nebo pod paže, a my s nimi dva kroky napřed, dva dozadu, a nevím, jak jsme se dostali před úřední stůl, na němž stály dva talířky. Dívky volky nevolky museli na ně něco hodit* (Vyhlídal 1906, s. 23). V případě „cófavé“ hovoří Zdenka Jelínková (1997, s. 192–193) o jednom z nejstarších tanců na Moravě, a to jak typem tance, tak historickými doklady.

Forma zde přesně koresponduje s obsahem obřadu – pomalé, důstojné přibližování k insignii před zraky shromážděné komunity. Zahájení tance bylo nanejvýš vážným až slavnostním okamžikem, často podtrženým zpěvem nábožných písní, což dokládají Skopalík, Sušil i Bartoš.

S obřadními tanci, jejichž účelem je důstojné přiblížení k insignii, se setkáváme i jinde na Moravě. Často na sebe berou podobu výrazného tanečního typu, jako je zavádka při hodech na Hanáckém Slovácku nebo tanec „do řetaza“ (Svěrák 1931, s. 28), doložený při ostatcích na lipenském Záhoří a v hodovém termínu na Valašsku (Svoboda 1851, s. 126) a na Slovácku (Klvaňa 1914, s. 33). Jde zřejmě opět o typ polonézového tance, v Sobůlkách na Kyjovsku dokonce doprovázeného zpěvem zvláštních, nábožensky laděných písní (Vozár 1949, s. 292-293).

Obřadní až kulturní charakter tance podtrhuje i osoba zahajujícího tanečníka – stárka. Kumuluje se v ní akcent společenský, daný jeho úlohou představitele svobodné mužské mládeže, a současně obřadní, odvíjející se z funkce nositele insignie – práva. Místně ho doprovází i mládek, dráb nebo jinak pojmenovaní volení představitelé chasy. V souvislosti s tancem jsou doloženy i zvláštní oděvní doplňky. Mládenci se přepásali bílou ženskou zástěrou okolo boků a šikmo přes prsa si zavázali lipský šátek.¹⁵ Na Letovsku je zástěra místně nahrazena vyšíváním šátkem s monogramem.

V případě dívky se veškerá společenská prestiž situace pojí k okolnosti, že je první, kdo se stárkem tancuje, první, která je zavedena pod právo, případně je mu nejbližší: v *Hluchově děvčata zasazovali pod právo, tj. která chtěla sedět co nejbližší práva, zapíchnutého ve*

stropě, musila více platiti, až 6 rýnských! Chlapci vybrali někdy až 70 zl. na útraty (Vyhlídál 1904-5, s. 543-544). Z vážnosti, společenské prestiže a touhy dívek stát se první tanečnicí vyrostla instituce stárky, obřadní partnerky stárka. Proces institucionalizace nebyl zřejmě završen ve všech lokalitách a leckde celý obřad zanikl dříve, než k ní mohlo dojít. Volba tanečnice je zcela v rukou stárka, který tak může poctit buď svoji vyvolenou, nebo někoho z příbuzenstva. Často si však vybírá za partnerku dívku zcela cizí a zde již mnohem zřetelněji vystupují do popředí motivy výběru: *První stárkovou bývá nejbohatší děvče z dědiny a rodiče pokládají si za čest, vyhlédne-li si stárek jejich dceru za svoji družku* (Bartoš 1892, s. 26).

Druhá část obřadu se odehrává v bezprostřední blízkosti obřadní insignie. Již během tance mládenec sedící u stolu poklepává stříbrňákem, čímž upozorňuje na další průběh. Tanečník přivádí (zavádí) dívku ke stolu, kde je posazena (zasazena) na židli, v mladší vrstvě dokladů jakoby proti své vůli šikovně přistrčena. Zde ji stárek vzdá veřejnou poctu a zavádá si s ní pivem nebo rosolkou. Nyní je na dívce, aby zaplatila svůj příspěvek na společné útraty. Nejedná se však rozhodně pouze o něj, případně jakousi formu vstupného. Placení tvořilo významný sociální moment rozhodující o postavení dívky v komunitě. Bylo nepsanou nutností naplnit požadavky vlastní sociální role, případně ji překročit.¹⁶ Míra obřadnosti při placení byla proto vysoká, až vypjatě formální, když dívka hrdě kladla nastrádané tolary jako výraz prestiže osobní i rodinné. Oproti tomu v mladší vrstvě proniká všudypřítomná parodie i sem, tanečník sám na dívce vymáhá a loudí vyplacení, začínající u drobných peněz a knoflíků, s konečným položením stříbrného tolaru v závěru.

Rozšíření zaváděcích tanců a jejich původ

Při výkladu o hanácké „cófavé“ jsme se zmínili o některých dalších tanečních typech, spojených s obřadním zaváděním k insignii. Samotné rozšíření obřadu (tzv. zavádění, zasazování) je však mnohem širší, bohužel ve většině případů prováděné formou běžných dobových tanců. Setkáváme se s ním na celé jihovýchodní, jižní a západní Moravě s nejčastějším termínem konání v době podzimních hodů. Obřadní insignie je řešena různě, od podoby ozdobené šavle či hole na Uherskohradištsku, přes hodový věnec na Kyjovsku, až po májový strom na Hanáckém Slovácku, jižní a západní Moravě. Právě

Ostatkové právo z Kostelce na Hané. Národopisné slavnosti v Prostějově v roce 1893. Převzato z publikace R. Bečák: Lidové umění na Hané (Velký Týnec u Olomouce 1941).

májka je klíčovým pojítkem s původním termínem provádění těchto tanců a jejich starším začleněním do dříve jednotného komplexu májových a letničních obřadů.¹⁷

Pouze s jejich znalostí lze plnohodnotně vysvětlit úlohu májového stromu na vzniku obřadní insignie v podobě jeho seříznutého vršku. Nesnadným způsobem ji může získat pouze vybraný obřadník, nejlepší ze svobodných mladých mužů ve vsi. Pokud se ho úspěšně zhostí, požívá mezi chasou celoroční úcty a vážnosti, z níž vyrůstá a těží jeho funkce staršího mládence či pacholka, zkráceně stárka. Získání stromového vršku však není samoúčelné a váže na sebe další následující obřady. V nich vystupuje jako plnohodnotná obřadní insignie, která je patřičně ozdobena, zavínuta do šátku, okrášlena stuhami, zlatými ořechy, cukrovím atd. Obřadník ji nosí v ruce, nebo je postavena na ozdobeném stole, čímž fixuje centrum obřadního prostoru. Sem jsou během tanečního zavádění přiváděny svobodné dívky. Úloha, kterou insignie v obřadu plní, je po formální stránce zcela shodná s rolí práva, a také akce je stejná – dívkám se připijí a ony platí. V případě stromového vršku však máme co dočinění s dalšími věrskými a kultovními aspekty, jejichž přítomnost naplňuje vnitřní význam prováděných obřadů. Současně také ospravedlňuje jejich sociální a ekonomický rozměr, který v případě zavádění pod právo zcela převládá.

Na Moravě se tyto obřady udržely v původním komplexu a termínu konání pouze torzovitě, a to na luhačovickém Zálesí a přilehlém Uherskobrodsku. Starší rozšíření však bylo větší, jak dokládají májové zvyky z Lobodic na Tovačovsku: *Máj ...se povalí a nechá se na zemi i s vrškem. Chasa odejde s muzikou pro nový vršek do některého stavení, od děvčat nastrojený... V hostinci pověsí vršek pod strop a tančí pod ním až do bílého rána* (Vyhlídal 1904-5, s. 706). Obřadní zavádění včetně „cófavé“ se však v Lobodicích uskutečňuje až při ostatcích, kam se celá tato část komplexu přesunula (Vyhlídal 1906, s. 23).

Právě tyto „nové“ aktivity ostatně představují největší odlišnosti ostatkových zvyků na Hané oproti jiným regionům. Především je to přítomnost zaváděcího tance a s ním spojené obřadní insignie – práva, které je plnohodnotným pokračovatelem májového vršku. Základem formy insignie již není stromek, ale symbol ostatkové obchůzky – šavle či rožeň. Způsob jejího estetického ztvárnění a především využití v obřadu zavádění nás ne-

nechává na pochybách o přímé vazbě mezi nimi. V žádném případě se tedy nejedná o právní signum, a také jako o odznak stárkovy moci o něm můžeme uvažovat pouze přeneseně a spíše v souvislosti s folklorizací některých prvků lidové kultury ve 20. století.

Obnova organizace spolku mladých mužů

Pro chasu na Moravě ostatky masopustní jsou zvláště tím důležitý, že si volívá ze sebe na příští rok až zase do ostatků své představenstvo: dva stárky a drába, jinde čtyři stárky (Bartoš 1892, s. 26).

Volba představených mládenecké chasy není v ostatkových zvycích zastoupena náhodou, jak jsme ostatně konstatovali výše, ale úzce se váže k výběru obřadníka, který má získat insignii a jako první tanečník zahájit tanec. Ve zkoumané oblasti se jedná o častou a dobře patrnou aktivitu, která neušla pozornosti pisatelů. K dispozici máme celou řadu zpráv, informujících nejen o místních zvyklostech, ale současně i o míře zachovalosti či úpadku organizace svobodných mladých mužů ve vsi. Ta se v časově omezené a obsahově redukované podobě udržela v souvislosti s pořádáním ostatkových zvyků dokonce i tam, kde jinak došlo k jejímu úplnému zániku.

Obnova spolku mladých mužů se vázala k období bezprostředně předcházejícímu (jeden až dva týdny) vlastní ostatky. Chasa se sešla v hospodě, kde společně vypila *zálom*,¹⁸ s podtextem, že kdo by se v budoucnu vzpíral respektovat pravidla spolku, všechno pití zaplatí. Společné pití alkoholu má v tomto případě zřetelný právní podtext ve smyslu uzavření vzájemné smlouvy.¹⁹ Jedná se tedy o velice starou, ritualizovanou instituci, jejímž účelem je primárně utužit již existující skupinu, druhotně pak potvrdit vazby a závazky, mezi něž patřila především vzájemná solidarita, podpora, respektování zvolených vůdců a dodržování nepsaných pravidel chování.

S „právní“ obnovou existence spolku souvisela i jeho obnova členská, která se vázala právě k tomuto období. Mladíci, kteří dosud patřili k nevyhraněné skupině dorostu, se na základě osobních dispozic sami hlásili o právo chodit s chasou a být účastní na jejích výsadách. Přijímání mělo různou podobu,²⁰ s výrazným zřetelem na dostatečnou fyzickou sílu, mrštnost, rychlost a další dovednosti přijímaného mladíka. Veřejným stvrzením přijetí, které se ostatně udrželo nejdéle, bylo společné zavdávání alkoholem, jenž musel nově přichozí obstarat.

Volba představených chasy je logickým završením všech „obnovujících“ rituálů tohoto období. V nejstarších popisech je vůdce chasy označován jako *vrchní pacholek* a také z pozdějších se dovídáme, že za něj byl vybrán nejstarší pacholek, což zřejmě vzniklo z nepochopení jeho pojmenování *starší pacholek*,²¹ zkráceně stárek. Pojmenování je obecně užívané na celé jižní a střední Moravě a setkáváme se s ním ještě na Drahanské vrchovině, Prostějovsku, Vyškovsku, až po Zdounecko. V zápisech z šedesátých let 19. století a mladších již není sám, ale o funkci se dělí s dalším obřadníkem označovaným jako *mládek* nebo *mladší stárek*. Severní část zkoumané oblasti počínaje Malou Hanou přes Šumpersko, Litovelsko až po Přerovsko a Tovačovsko používá označení chasnický *rychtář* a jeho mladší kolega je *purkmistr*. K prolínání obou způsobů pojmenování dochází na Kroměřížsku, kde se vyskytuje i označení *starosta* a *fojt*, související již se severovýchodním prostorem Valašska a Lašska.

Samotný výběr vůdce vykazuje četné lokální odlišnosti, způsobené zřejmě různou mírou zachovalosti chasnické organizace. Nejrozšířenější je volba uvnitř samotné chasy, přičemž se může jednat o všeobecnou dohodu či tajné hlasování. Zvolení představitelů často podléhají formálnímu souhlasu obecního výboru, který také do výběru obřadníků může aktivně zasahovat. V ojedinělých případech dokonce vybírá celý výbor sám a chasy své rozhodnutí pouze oznamuje.

Takové jednání však zřejmě souvisí se zanikáním chasnické organizace, přičemž její „představitelé“ jsou vybíráni pouze s ohledem na konání ostatkových zvyků. Často se pak již nemluví o chase, ale pouze o účastnících konkrétního obřadu, označovaných podle něho – *ostatníci*, *právníci*, *voráčníci*. V této fázi existence zvyku dochází také k rozhojnění počtu obřadníků a jejich funkcí, které je doloženo především z Kroměřížska a Přerovska. Zde se zvyk postupně přerodil do podoby okázalého divadla znázorňujícího skutečné právo, ve smyslu parafráze obecního práva. Účastníci si již nemohli vystačit s pouhým mládeneckým rychtářem a pudmistrem, těch volí hned několik, následuje písař, konšelé, radní, biřici, policajti, následování nosiči košů, pytlů, pokladny a ferule. Nezastřenou snahou je podělit zúčastněné tak, aby všichni vykonávali alespoň nějaký úřad.

Vzhledem k tomu, že chasa byla pevnou součástí sociální struktury vesnice, je jen logické, že její vůdci byli

oficiálně představeni obecním úřadům v čele s purkmistrem a rychtářem. Na nich bylo projevít s volbou formální souhlas, nebo ji odmítnout. Oficiální stvrzování nových představitelů chasy mohlo být dalším motivem vedoucím k myšlence ostatkového práva.

Ostatková obchůzka

Obchůzky obřadníků, tanečníků a maskovaných průvodů patří na našem území k nejrozšířenějším masopustním obřadům. V jejich struktuře nacházíme celou řadu společných prvků, jako jsou prosperitní tance, tanec s maskami, vinšování a také odměňování potravinami a vikuťáliemi. Většinu z těchto prvků nacházíme i v obchůzce s ostatkovým právem, což vytváří potřebné pojítko pro její zařazení do odpovídajícího kontextu.

V nejstarším písemném dokladu o pořádání ostatkových zábav na Hané se výslovně zmiňuje, že obchůzka, při níž jsou shromážděny potraviny a peníze, předchází vlastnímu vykoupení práva (Cluth 1837). Její existence je doložena i v pozdější době. Pro naše úvahy je zajímavé zjištění, že praktickou pomůckou při ní je šavle, rožeň, a dokonce i sejmutá kosa, na něž se nabodávají darované kusy slaniny a uzeného masa (Chodníček 1938, s. 72-73). Praktická pomůcka je zpětně považována za viditelný symbol obchůzky. Čím byla úspěšnější, tím více zaplněných šavlí chasníci shromáždili (Faktor 1896, s. 49).

Ostatkové chození s právem tedy není v základu nic jiného, než běžná masopustní obchůzka, do níž byla zapojena obřadní insignie, mezitím reinterpretovaná na symbol „práva“ chasy. Obchůzka získala její přítomností na lesku a reprezentativnosti. Struktura a hlavní cíle zůstaly povětšinou zachovány a nadále se v nich setkáváme s tancem obřadníků se ženami, prosperitním tancem na konopě a len, případně tancem s maskou medvěda. Zachované je i obdarování potravinami a vikuťáliemi.

Přítomnost insignie v obchůzce však sebou přináší i reminiscence na vlastní obřad a jeho prvky, s nimiž byla spojena. Především je to zavádění dívek pod právo a jejich placení, s nímž se nově setkáváme i v obchůzce, kam původně nepatřilo: *Po tanci ženy dostaly občerstvení a na oplátku kladly peníze na „ferolo“; menší peníze do kola, největší pak doprostřed. Při tanci v domě byla provedena hospodyně, všechna děvčata i malé školačky* (Janoušek 1925-1926, s. 88-89). Dochází tak k některým nelogičnostem, jako je dvojité placení dívek. V při-

padě citované vesnice Vrbátky byly totiž všechny dívky při úterní muzice zaváděny, takže platily znovu. Příkladné prolnutí starých prosperitních prvků a zavádění dívek uvádí Vyhlídal (1904-5, s. 543) na Prostějovsku: *V jizbě výbor zasedl za stůl, písař maloval křídou hříbata, tela-ta, kuřata aj. na stole; pacholci vzali hospodáře dokola, a otočili se tak dvakrát po jizbě, pak jej přivedli ke stolu, dali zavdat piva a žádali: „No tož, stréčko, na te hříbjata.“ Hospodář jim něco daroval.* Stejně pak tancovaly dívky a platily na kuřata, housata atd.

Zbývá konstatovat, že ostatková obchůzka, která do své struktury absorbovala ledacos ze zavádění i parodických soudů, zůstala nositelem těchto prvků velice dlouho. V terénu je její výskyt zaznamenán ještě na počátku 20. století, tedy v době, kdy pořádání soudu či zavádění pod právo jako samostatný obřad již v lokalitě dávno zanikly. Obchůzka tak projevuje svoji životnost a možnost přizpůsobení aktuální situaci a podmínkám.

Závěr

Ostatkové právo patří k těm zvykům, které po celé 19. století budily zájem laických pozorovatelů i zkušených odborníků. Přestože v živé podobě zanikl zvyk relativně brzy, byl nárazově obnovován a předváděn jako hanácké právo – reprezentativní regionálně charakteristický obyčej.

Z hlediska struktury patří ostatkové právo k téměř modelovým případům, v nichž se propojuje několika různých, jinde samostatně existujících obyčejů. Rozborem jednotlivých aktivit, jejich obřadů a význačných prvků, jakož i jejich srovnáním s odpovídajícím obyčejovými ekvivalenty na území Čech a Moravy, jsme došli k následujícím závěrům:

Na zachycenou podobu obřadního komplexu ostatkového práva působily přinejmenším dva významné momenty. Prvním z nich byl přesun části obyčejového komplexu letničních zvyků, jmenovitě obřadního zavádění dívek k stromovému vršku, pojímanému jako rituální

insignie. S jeho posunem souvisí i přesun termínu každoročního výběru hlavního obřadníka při zavádění, který současně plní funkci vůdce mládenecké chasy. Obě významné aktivity rozhojnilly dosavadní běžné ostatkové obyčeje, reprezentované především obchůzkou maskovaných bytostí s prosperitním tancem a nepříliš jasným obřadním vyplácením.

Druhým významným momentem je postupná reinterpretace takto ustaveného komplexu. Ústřední myšlenkou při ní je odvození veškerých aktivit z okolnosti předání rychtářského práva a s ním spojených pravomocí. Z obřadní insignie se nově stává „právo“ – odznak správní a soudní pravomoci chasy. Dlouhodobá existence jednotlivých prvků vedle sebe, navíc posílená ústřední reinterpretační ideou, vyvolala celou řadu vzájemných působení a ovlivňování, dotvářejících novou tvář obyčeje.

Ústředním aktem nadále zůstalo získání insignie, nyní však prezentované a z rukou obecních úřadů přijímané jako rychtářské právo. Nově jí nebyl stromový vršek, ale ve stejném duchu okrášlený symbol ostatkové obchůzky – meč či rožeň na slaninu. Jeho úloha v obřadu zavádění dívek však zůstala beze změn. Ne tak volba jeho obřadníků, kteří jsou nyní vybírání především z důvodů ustavení mladého výboru v čele s mládeneckým „rychtářem“. Jejich prvním činem po získání práva je uspořádání soudu s výkonem trestů, ve který se přetvořilo staré obřadní vyplácení. Nejméně byla dotčena vlastní ostatková obchůzka, i když i ta byla povýšena přítomností insignie na chození s právem.

V předchozích řádcích jsme se snažili rozebrat a současně i v ideální podobě vyložit jeden z ustálených tradičně vykládaných výročních obyčejů. Naším záměrem bylo především identifikovat jeho jednotlivé části a následně je zařadit do odpovídajícího obřadního kontextu. Jedině tímto způsobem jsme totiž schopni vysvětlit jeho skladbu a také druhotné reinterpretace.

Poznámky:

1. Na jejím základě byly publikovány dvě rozsáhlé studie, z nichž především druhá přináší celou řadu zajímavých námětů a interpretací. Srov. Večerková 1971.
2. Záměrně ponecháváme stranou Uherskobrodsko, které i přes zevrubné Popelkovy studie vyžaduje samostatné zhodnocení celé problematiky.
3. Celou problematiku rozpracoval K. Fojtík, který se zabýval společenskými aspekty života v obci. Ve svých pracích skloubil historické fakty a etnografické realie, čímž dosáhl velice plastického obrazu. V souvislosti s právními zvyklostmi zmiňuje především způsob nastolení nového rychtáře a konání *posudků*, které se často vázaly do doby masopustu, *poněvadž tehdy lidé nejmiň jako na práci mívají*. Ze stejného důvodu se v masopustu vybíraly některé vrchnostenské platy, převáděly usedlosti a konaly svatby. Srov. Fojtík 1968, s. 201-204.
4. Nejobvyklejší podoba rychtářského práva je žezlo, tj. válcovitá hůl, asi 50 cm dlouhá, která se dále zdobí různými způsoby. Doložené je ovnutí kůží, poblížení cvočky či soustružení a vyřezávání. V některých případech tvoří základ spletené býčí žíly. Jiné typy mají i hlavice v podobě lidské dlaně, někdy sevřené v pěst, držící klín. Právo, jako odznak soudcovské a správní moci, bylo pečlivě uchovávalo a v rychtářských rodech přecházelo z generace na generaci, jinde bylo uschováno v obecní truhle a vydáváno zvolenému rychtáři na dobu jeho úřadu. Vázalo na sebe celou řadu právně obřadních a sociálních funkcí, avšak téměř žádné kultovní. Srov. Večerková 2002, s. 36-37.
5. Užívání názvu je spojeno především se školou a učiteli znajícími latinsky, odtud se pojmenování šířilo dále (Machek 1968, s. 141).
6. Ostatková ferule ze spletených prutů je ojediněle doložena v okrajovém území Hané ve Zvoli na Šumpersku: *Dráb měl feruli z proutí vrbového spletenou ve tvaru asi obyčejné vařky* (Lolek 1905, s. 127).
7. V tomto smyslu se hůl používala např. ve vojsku, kde od 18. století označovala velící důstojníky. V Britské armádě se ostatně jako odznak velitele používala ještě po druhé světové válce.
8. S ferulí se setkáváme také v cechovní organizaci, kde patří k odznakům cechmistra. Doložené je i její využívání k obřadní výplatě učňů při zakončení výuky.
9. Spojení mezi výkonem pravomoci a jejím symbolem šlo tak dalek, že neznalý pozorovatel (J. Cluth) pokládal šavli, vyskytující se v obřadu, za skutečný symbol rychtářské pravomoci, pro což nemáme v historických pramenech sebemenší oporu.
10. Pro úplnost musíme přiznat, že v popisech ostatkových práv jsme identifikovali i několik skutečných rychtářských žezel. Ve Vrbátkách dostává mládež od obecního výboru mimo obřadní právo, v podobě nazdobené šavle, i právo, tj. hůlku obalenou kůží a pobitou hřebíky. Toto skutečné rychtářské právo však v obřadech nemá žádnou konkrétní úlohu a navíc pouze výslovně doprovází šavli. Podobně ve Ptení mládenci v minulosti chodili s právem, k čemuž si od starosty vyprosili ozdobně vyřezávanou hůl s odznaky moci. Jaká ale byla její podoba a co jsou tyto odznaky, to nevíme. Osobně se přikláním k názoru, že tyto ojedinělé výskyty zaznamenané až na počátku 20. století zachycují situaci, kdy zvyk naplňuje sám sebe. Proto se v ostatkovém právu vyskytuje skutečně rychtářské právo – relikvie, jejíž právní hodnota je už nulová.
11. Podobně se o kordu nebo dlouhém meči mluví i na hostýnském Záhoří. Srov. Příkryl 1895, s. 43.
12. Dodnes se s nimi setkáme při obchůzkách na Slovácku a na sousedním Slovensku, v pramenech je jejich výskyt ještě častější, a to především v souvislosti s obchůzkou a obdarováním potravinami – slaninou a uzeným masem.
13. Atributem sv. Blažeje, jak bychom se mohli domnívat, však rožen není. Ten patří vedle nejobvyklejšího roštu k atributům sv. Vavřínce a sv. Vincence. Méně častý termín jejich svátku připadá právě na 3. února.
14. Jedinou výjimku uvádí Bartoš (1892) z Dražanské vrchoviny, kde se stoly stavěly na dvě strany a dívky se k nim postupně „zasazovaly“. Lokální varianta by mohla korespondovat se zprávou z Hluchova, kde byly též dívky zasazovány pod právo a která chtěla sedět nejbližší, musela dát největší částku (Vyhliďal 1904-1905, s. 543-544).
15. V této podobě jsou doloženy v Meziříčí a Třebětíně na Letovsku, v Plumlově, ve Vrbátkách na Prostějovsku a v Tršicích na Přerovsku a Štěchovicích na Kroměřížsku.
16. To je také důvod, proč za stárky nebo první tanečnice byly vybírány dívky z bohatých rodin. Na nich bylo, aby nastavily laťku pro ostatní dívky, k tomu je ostatně chasníci tajně vybízeli a přemlouvali.
17. Rozboru struktury a významu májových a letničních obřadů na území Čech a Moravy jsem věnoval rozsáhlou studii *Tanec pod zeleným stromem*, která nám poslouží jako východisko v dalším výkladu (srov. Šimša 2003).
18. Doloženo na Vyškovsku (Zíbrt 1910, s. 118) a také na Letovicku (Zlatuš 1929, s. 15).
19. Právní akt společného pití alkoholu má celou řadu paralel. Především se jedná o úkon potvrzující svobodnou vůli obou stran, a tím pádem platnost uzavřených smluv. Setkáváme se s ním proto při prodeji zboží (*aldamáš, lítkup*) – ale také při převodu nemovitostí (*pivo svědomé*).
20. Konkrétní způsoby přijímání a jejich pravděpodobné zdůvodnění srov. Šimša 2003, s. 200-201 a Večerková 1971, s. 146-147.
21. Tímto způsobem je ostatně tvořeno pojmenování obřadních vůdců v celé řadě regionů a obřadních situací – *starší mládenec*, *starší májovník* – při svatebním veselí pak *starší družba*, dokonce i obecní radu tvoří *obecní starší*.

Literatura:

- Bartoš, F.: *Moravský Lid*. Telč: E. Šolc 1892.
- Cluth, J.: *Gebräuche in der Hana*. Prag 1837. Citováno podle Jeřábek, R.: *Lidové obyčeje z Moravy před půldruhým stoletím*. Národopisné aktuality 7, 1970, s. 41-50.
- Faktor, F.: *Ze života hanáckého na Prostějovsku, II. Soudy a vykonávání práva*. Časopis vlastivědného spolku musea v Olomouci 16, 1896, č. 62, s. 44-49.
- Fojtík, K.: *Společenský a rodinný život*. In: Československá vlastivěda, díl III. Lidová kultura. Praha: Orbis 1968, s. 201 – 232.
- Frolec, V. – Tomeš, J. (ed.): *Masopustní tradice*. Edice Lidová kultura a současnost, sv. 5. Brno: Blok 1979.
- Frolec, V. (ed.): *Obřadní obchůzky*. Uherské Hradiště – Strážnice. Slovácké muzeum – Ústav lidového umění 1988.
- Chodniček, J.: *Kroměříž v hradbách*. Kroměříž: Gusek 1938.
- Janoušek, V.: *Jak se žilo za starodávna v hanáckých dědinách*. Vlastivědný sborník pro mládež župy Olomoucké 4, 1925 – 1926, s. 88-90.
- Jelínková, Z.: *Náboženské prvky v lidových tancích*. In: Tarcalová, L. (ed.): *Magie a náboženství*. Studie Slováckého muzea č. 2. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 1997, s. 189-201.
- Klvaňa, J.: *Hody ve farnosti kyjovské*. Časopis vlastivědného spolku musea v Olomouci 31, 1914, s. 31-34.
- Kříčková, S.: *Jak se slavily ostatky ve Studnicích*. Mládí 4, 1921, č. 12, s. 89-91.
- Lolek, J.: *Rok v naší chalupě v minulém století. Zima*. Časopis vlastivědného spolku musea v Olomouci 22, 1905, s. 125-128.
- Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia 1968.
- Národní obyčeje a zvyky*. Hvězda 5, 1863, s. 87.
- Peřinka, V.: *Zdounecký okres. Vlastivěda moravská, II. Místopis*. Brno: Musejní spolek v Brně 1910.
- Popelka, P.: *K typologii masopustních obchůzek na východní Moravě*. In: Frolec, V. (ed.): *Obřadní obchůzky*. Uherské Hradiště – Strážnice: Slovácké muzeum – Ústav lidového umění 1988, s. 109-123.
- Prasek, V.: *Selské právo*. Selský archiv 1, 1902, s. 38-40.
- Příkryl, F.: *Záhoří po stránce archeologické – etnografické*. Záhorská kronika 1, 1895, s. 1-80.
- Rohrer, J.: *Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie II*. Wien 1804, s. 151-154. In: Jeřábek, R. (ed.): *Počátky národopisu na Moravě*. Antologie prací z let 1786 – 1884. Strážnice: Ústav lidové kultury ve Strážnici 1997, s. 43-45.
- Severa, V.: *Okres Novojičínský. Vlastivěda moravská*. Brno: Musejní spolek v Brně 1933.
- Skopalík, F.: *Památky obce Záhlinic*. Brno: F. Skopalík 1884.
- Suchánek, A.: *Staré Dluhonské zvyky*. Minulost Přerovska 1957 – 1958, sv. 1, 1959, s. 101-106.
- Svěrák, A.: *Z doby roboty na panství kelečském*. Záhorská kronika 14, 1931, s. 27-28.
- Sloboda, D.: *Walassi Moravsstj. Koleda. Kalendář na rok obyčejný*. Brno: Moravská národní jednota 1851, s. 123-133.
- Šimša, M.: *Tanec pod zeleným stromem*. In: Tarcalová, L. (ed.): *Zeleň v lidových obyčejích*. Studie Slováckého muzea č. 8. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2003, s. 199-231.
- Šiška, V.: *Ostatkové „právo“ ve Staré Vsi r. 1866*. Vlastivědný sborník pro mládež župy Olomoucké 7, 1928 – 1929, s. 117-118.
- Večerková E.: *Právní a dospělostní prvky v masopustních a hodových obyčejích na jihovýchodní Moravě*. Časopis Matice moravské 56, 1971, s. 139-152.
- Večerková, E.: *O právních artefaktech*. In: Holubová, M. – Petráňová, L. – Tarcalová, L. (ed.): *Obyčejové právo*. Praha: Etnologický ústav AV ČR 2002, s. 36-52.
- Večerková, E.: *„Ostatkové právo“ v Kurovicích na Kroměřížsku před sedmdesáti lety*. Národopisné aktuality 13, 1976, č. 2, s. 163-165.
- Vozár, V.: *Sobůlky: vlastivědné a národopisné studie slovácké dědiny na Kyjovsku*. Kyjov 1949.
- Vyhlídal, J.: *Rok Na Hané. Ostatkové právo na Prostějovsku*. Vlast 21, 1904 – 1905, s. 543-544.
- Vyhlídal, J.: *Rok na Hané, večer filipojakubský*. Vlast 21, 1904 – 1905, s. 706.
- Vyhlídal, J.: *Rok na Hané. Ostatkové právo na Kroměřížsku*. Vlast 21, 1905, s. 21.
- Vyhlídal, J.: *Rok na Hané. Ostatkové právo na Kroměřížsku*. Vlast 22, 1906, s. 21.
- Vyhlídal, J.: *Rok na Hané. Ostatkové právo na Tovačovsku*. Vlast 22, 1906, s. 23.
- Zbořil, J.: *Strojení hanáckého práva v Lešanech roku 1895*. Vlastivědný sborník pro mládež župy Olomoucké 6, 1927 – 1928, s. 64-65.
- Zíbrt, Č.: *Masopust držíme...* Praha: F. Šimáček 1910.
- Zlatůš, M.: *Naše staré pověsti, pohádky a zvyky*. Vyškov: M. Zlatůš 1929.

Resumé

„Shrovetide right“ – a set of Carnival customs held in the region of Central Moravia – was awaking the interest of amateur observers and experienced experts in the course of the whole 19th century. The study targets to analyse the structure of the customary complex and to emphasize its basic forming elements. The essential part that includes the election of principal master of ceremony, the obtainment of ceremony insignia and the ritual bringing of girls to that insignia, has been taken out of the complex of Whitsun ceremonies. After having been connected with the hitherto rather seldom activities, the prestige of that festivity has grown significantly and the festivity itself has been newly re-interpreted.

MASOPUSTNÍ OBCHŮZKA NA LUHAČOVICKÉM ZÁLESÍ V KONTEXTU TRANSFORMACE TRADIČNÍHO ZVYKOSLOVÍ NA JIHOVÝCHODNÍ MORAVĚ

Blanka Petráková

Masopust – na luhačovickém Zálesí nazývaný fašánek, fašanky nebo končiny – byl v tradiční lidové kultuře obdobím intenzivního společenského života. V tomto období se odehrávaly svatby, taneční zábavy, zabíjačky a s nimi spojené návštěvy a hostiny, lidé se scházeli při draní peří, přástkách a přebírání jarního osevu. Konec masopustu býval veselý až rozverný. Patřily k němu obchůzky maskovaných postav, na jejichž současnou podo-

Biskupice – kolorovaná kresba pohřebenáře od Aleše Černého (1976). Archiv MJVM ve Zlíně.

bu v širším okolí Luhačovic se zaměřuje tento příspěvek. Vychází z dokumentace Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně (MJVM), prováděné autorkou ve vybraných obcích luhačovického Zálesí v letech 1999–2005. Jako srovnání posloužila fotodokumentace masopustních obchůzek na Zálesí, uskutečněná Karlem Pavlišťíkem v tehdejší Oblastním muzeu jihovýchodní Moravy v Gottwaldově koncem šedesátých let 20. století, a výzkum vedený odbornými pracovníky Muzea jihovýchodní Moravy po roce 1990 na jižním Valašsku a východní Hané.

Antonín Václavík (1891-1959), autor monografie *Luhačovské Zálesí*, definuje tuto oblast jako přechodnou, ležící na hranicích Slovácka, Valašska a Hané (Václavík 1930, s. 10-11). Řadí sem třicetku obcí v okolí Luhačovic. Údaje o záleském masopustu před počátkem 20. století jsou velmi strohé. Podle Václavíka (1930, s. 387-388) na přelomu 19. a 20. století vyhrávala o masopustu v obecních hospodách hudba od nedělního poledne až do půlnoci z úterka na Popeleční středu. Masopustní zábava končila zpěvem kupletů, deklamováním parodických a kritických textů, oplakáváním a symbolickým pochováváním basy. Bohužel obsah těchto žertovných výstupů a popěvků, které Václavík za svého mládí na Zálesí zaznamenal, pro jejich neúplnost a „nelidovost“ nezveřejnil.

Do osmdesátých let 19. století se na konci masopustu podle Václavíka zachovával v mnoha obcích Zálesí starý zvyk stínání berana nebo kohouta, nazývaný babkování nebo bapkování. Vesnicí obcházela mládež převlečená za maškary s opentleným beranem, který byl nakonec po zdlouhavém obřadu setnut, upečen a společně sněden. Babkovníci bývali převlečeni za vojáka, kominíka, žida nebo ženu s děckem. V Březůvkách bylo zvykem, že masky ustrojené do hrachoviny, slaměných povřísel a obráceného kožíchu vylezly na strom na návsi a „kázaly“ – parodovaly a v žertu veřejně slovně kompromitovaly některé osoby. Postižení se museli od nařčení vykoupit v hostinci.

V záleských obcích se spádem do Uherského Brodu chodili v pondělí o masopustu po babkování malí chlapci. Na obchůzku se zpěvem po vesnici chodívali ještě počátkem 20. století místní cikáni. Hospodyně je

odměňovaly slaninou, kterou napichovali na železný rožeň. V některých obcích se na počátku 20. století o masopustu vymetaly komíny. Radní, člen výboru a hotař chodili přestrojeni za kominíky dům od domu a za různých žertů, často eroticky podbarvených, prohlíželi, jestli hospodyně nenechala za kamny nebo v komině saze. Dostávali za to kus slaniny nebo vejce. Ze shromážděných potravin potom vystrojili v hostinci pohoštění.

Ve Velkém Ořechově a okolí byly součástí masopustní obchůzky archaické masky pohřebenáře a medvěda. Pohřebenář býval mladý muž obtočený hrachovinou a povříslý, s ocasem a se slaměným kloboukem, bubnující někdy na plechovou nádobu nebo držící v ruce ohřeblo. Pohřebenář, jinde to byl medvěďár, vedl s sebou na řetězu medvěda, což byl jiný mladík, oblečený do obráceného kožichu, někdy s medvědí maskou na hlavě.

Podle Františka Bartoše (1891, s. 120) chodila na bývalém zlínském panství ve druhé polovině 19. století na konec masopustu po dědině mužská chasa s muzikou a s medvědem. Medvěda představoval pacholek v hrachovině s dlouhým slaměným ocasem, zvonek mezi nohama. Hospodyně trhaly z medvěda hrachovinu husám do hnízda. Po příchodu do stavení medvěd zatančil s domácí dcerou třikrát dokola, přičemž říkal: „*Toto na konopě, toto na len*“. V každém domě dostala chasa po kuse slaniny, která se napichovala na rožeň. Také F. J. Čižmář (1929, s. 168) uvádí, že ještě ve dvacátých letech 20. století chodila v obcích kolem Vizovic o masopustním úterý svobodná chasa s medvědem. Byl to pacholek, obalený hrachovinou, vzadu měl dlouhý slaměný ocas a mezi nohama zavěšený zvonek. Z medvěda otrhávaly hospodyně hrachovinu a přidávaly ji do husích a slepičích hnízd, aby nesly hodně vajec. Na těchto historických příkladech můžeme pozorovat, jak se slaměná medvědí maska na velice malém území překrývala s antropomorfní maskou pohřebenáře nebo hřebenáře (Tomeš 1979, s. 41). Různé podoby masopustní masky pohřebenáře z jižního Valašska několikrát kresebně zachytil i malíř Jan Kobzáň ve dvacátých letech 20. století.¹

Archaická maska pohřebenáře byla ještě v padesátých letech 20. století národopisci opakovaně zdokumentována v blízkém Nedašově na jižním Valašsku.² Ladislav Buzek uveřejnil v časopise Umění a řemesla (1987, s. 47) fotografie z masopustní obchůzky v Nedašově z roku 1980, kde zachytil nový obchůzkový typ neznámého

původu: námořníci, trestanci a piráti táhnou za sebou přes celou obec velkou loď. V této souvislosti stojí za pozornost výsledky dokumentace pracovníků MJVM, znamenávající masopustní průvody v Nedašově v letech 1991, 1992, 2004 a 2005. Roku 1991 byla tématem nedašovského masopustu válka v Perském zálivu a maskary vozily po obci velkou klec, určenou pro zločince Saddáma Husajna. O rok později se hlavním motivem stala kupónová privazítace a maskary nutily žertem občany k registraci kupónových knížek pro Harvardské investiční fondy. V posledních letech se zdá, jako by se v Nedašově masopustní obchůzka stala platformou pro sociálně zabarvenou kritiku současných neutěšených podmínek. Vstup České republiky do Evropské unie v roce 2004 byl záminkou k manifestaci zoufalé situace místních mužů, kteří přišli o práci a kteří obchůzku absolvovali s maskami růžových plastových zadnic na kalhotách a s heslem „Máme holé p...“. V roce 2005, kdy si za téma pečlivě připravené obchůzky masek vybrali televizní soutěž SuperStar, se na nákladním autě převážejícím rekvizity a reprodukovanou hudbu objevil kromě známého loga soutěže také symbolický nápis: „Program dne – zdechl tady pes“. Posuny v chápání obchůzky v Nedašově ve druhé polovině 20. století od reliktu tradiční obřadnosti ke společenské a politické satíře považujeme za modelový příklad vývoje

Biskupice – skupina maškar s medvědem z masopustní obchůzky.
Foto B. Petráková 2004.

masopustních zvyků na jihovýchodní Moravě. Politizace masopustu byla zřejmá již v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, kdy masky při masopustních průvodech ironizovaly nedostatky v obci, kritizovaly hospodaření v JZD apod. (Frolec 1979, s. 56). Jako zajímavost uvádíme poznatek, že i když přímo v Nedašově se masopustní masky aktualizují, obchůzky modernizují a pohřebenář v nich již mnoho let chybí, ve folklorně dramatických pásmech mnohých tanečních souborů na Zlínsku paralelně slouží maska nedašovského pohřebenáře jako vzor pro rekonstrukce archaických masopustních maškar.

Masopustní masky na Zálesí a jejich sestavy mají v jednotlivých obcích různou podobu. Ke staršímu typu obecně patří maska žida, žebrák, pastýř, kominík, písař, policajt, kočkař, husar, muzikant, řezník a další masky představující tradiční zaměstnání. Velká skupina tradičních masek parodovala povahové či fyzické vlastnosti nebo sociální role. Patřily sem masky jako dědek, bába, stařena s nůši, stařena s děckem, cikán a cikánka, ženich a nevěsta, smrt. Další skupinu tvořily nejrůznější zvířecí masky, kromě medvěda například kobyly. V Kladné-Žilíně bývala údajně podle J. Tomše hlavní postavou obchůzky maska kozy (Tomeš 1979, s. 42). V novější době ke staršímu typu masek přibýly, nebo je postupně nahradily, aktualizované masky, reagující na současný život a zaměstnání. Patří k nim zdravotní sestra, soukromý podnikatel, lehká holka, kameraman, sportovci, nejrůznější pohádkové postavy, postavy z filmů, televizních seriálů a telenovel, postavy známé z politického dění.

*Doubravy – obchůzka hřebenáře a baby s děckem.
Foto K. Pavlišťík 1967.*

Průvody maškar zobrazují často nejrůznější témata, která se obvykle každoročně střídají. V období šedesátých let 20. století byly jako ráz obchůzek obzvláště oblíbené parodie na svatbu a na cirkus (Dolní Lhota, Horní Lhota, Luhačovice, Sehradice, Slopné). V současné době to jsou nejčastěji politická témata.

Koncem šedesátých let 20. století K. Pavlišťík systematicky dokumentoval mimo jiné množství masopustních obchůzek na širším Zlínsku. V letech 1966–1970 zaznamenával masopustní obchůzky také v okolí Luhačovic (Biskupice, Doubravy, Dolní Lhota, Horní Lhota, Hřivínův Újezd, Kladná-Žilín, Luhačovice, Polichno, Sehradice, Slopné). Obchůzky byly v tomto období pořádány obvykle v úterý před koncem masopustu, nejčastěji pod patronací Sboru dobrovolných hasičů (Luhačovice, Hřivínův Újezd), Svazu žen (Petrůvka), Červeného kříže (Dolní Lhota) nebo ze spontánní iniciativy občanů. Hasiči měli a dosud mají při organizaci obchůzek na Zálesí dominantní úlohu (Pavlišťík 2004, s. 151).

Sedmdesátá léta byla obecně obdobím úpadku tradičních obchůzek, nejen masopustních, ale např. také mikulášských, tříkrálových a dalších. V mnoha obcích bylo v době normalizace jejich pořádání omezeno nebo přerušeno, jinde úplně zanikly. Také jejich fotodokumentace v MJVM ve Zlíně byla pozastavena. V devadesátých letech se v období euforie po sametové revoluci začaly obchůzky houfně obnovovat díky aktivitě hasičů a nejrůznějších sportovních spolků. Někde se organizace ujali agilní představitelé komunální politiky, především starostové. Pro osmdesátá a devadesátá léta 20. století a počátek 21. století je příznačné, že termín obřadních obchůzek na luhačovickém Zálesí se přesunul z pracovních důvodů z úterý na sobotu před Popeleční středou. V obcích, kde je zvykem pořádat večer po obchůzce taneční zábavu, se výjimečně přesunuje její termín na neděli nebo jiný víkend před koncem masopustu, a to z důvodu nedostatku vhodných doprovodných kapel. V letech 1991–1996 se pracovníci MJVM opakovaně vraceli dokumentovat masopustní obchůzky do těchto obcí v širším okolí Luhačovic – Horní Lhota, Loučka, Ludkovice, Pozlovice, Sehradice, Slopné, Nedašov, a od roku 1999 do roku 2005 byla prováděna dokumentace v Biskupicích, Bohuslavicích, Dolní Lhotě, Doubravách, v Horní Lhotě, Hřivínově Újezdě, Kaňovicích, Ludkovicích, Nedašově a v Pozlovicích (ale také v Popově, v Divnicích, ve Slavičíně, v Hrádku u Slavičina, v Návojně a ve Štítné nad Vláří).

V Biskupicích u Luhačovic se v letech 1969 a 1970 masopustní obchůzky účastnilo kolem deseti maškar, převážně parodujících nejrůznější povolání (doktor, profesor, požárník, harmonikář, žebrák, šéfkuchař, ošetřovatel vepřů s prasaty, kameraman, cikánka, družba a družka atp.). Malíř Aleš Černý pořídil roku 1976 barevné studie obchůzky z Biskupic, mj. zobrazující také slaměnou masku pohřebenáře.³ Novou inspiraci přineslo biskupickým natáčením obchůzky Čs. televizí v roce 1981. Stalo se impulsem pro rekonstrukce starších typů masek a jejich pečlivé zpracování.

Zvláštností obchůzky v Biskupicích je jednotná výtvarná stylizace masek. Výrobky používaných kostýmů je Marie Skovajsová (nar. 1920) – „tetka“, „tetina“, „tetička“.⁴ Ušila je s využitím kreativní kombinace textilních zbytků a vysloužilých oděvních součástí. Patchworkový styl sešívání ústřížků látek s vysokým podílem ruční práce určuje nezaměnitelnou podobu biskupických masek, které se vyznačují pestrou barevností, originálními prvky a vtipným využitím nejrůznějších rekvizit. V Biskupicích organizují obchůzku hasiči. V roce 2000 připravila M. Skovajsová masky pro osmnáct maškar. Z důvodu deštivého počasí jich nakonec v tomto roce bylo využito pouze několik. V sobotu 4. března 2000 vycházel průvod ráno kolem deváté od obecního úřadu, předtím proběhla v hasičské zbrojnici příprava, převlékání a líčení masek, to vše za doprovodu harmoniky a zpěvu. Obchůzky se účastnilo deset maškar, jádro tvořili hasiči, většinou muži ve středním věku. Nechyběl medvěd a medvěďár, Turek, hasič s košíkem na lahve a s trychtýřem, slovácký šohaj, maska v dlouhém plášti pošítem lýkem a v červené beraničce (plášť patřil původně k masce pohřebenáře). Doprovázeli je tři muzikanti s nalíčenými obličejí, pozůstatek místní kapely. Od hasičské zbrojnice rozváželo účastníky obchůzky z důvodu nepříznivého počasí hasičské auto. Hudební doprovod představoval buben s činely, ozembouch a harmonika. Masky u každého domu zpívaly oblíbené písně z dechovkového repertoáru za doprovodu hudebníků. Přijímaly pohoštění (koblihy, boží milosti, bavorské lívence). Darovaná slivovice se slévala pomocí trychtýře do plastových lahví v košíku. Obchůzka končila jako obvykle pochováváním basy v místním pohostinství, kde se připravuje „škvařenka“ z vykoledovaných vajec.

Obchůzka v roce 2001 probíhala v Biskupicích v sobotu 24. února od ranních hodin. Průvodu se účastnilo patnáct masek, z toho tři muzikanti (ozembouch, harmo-

nika, buben na podvozku ze starého kočárku). Z masek byly zastoupeny medvěd, pohřebenář, policajt, cikánka, šašek, kašpárek, beran, vodník, myslivec, hloupý Honza, uniformovaní hasiči. Pro obchůzku na rok 2001 připravila M. Skovajsová další nové kostýmy, např. kohouta a slepice, ale přítomným mužům byly příliš úzké, takže je nevyužili. V sobotu 21. února 2004 obcházelo Biskupice deset masek. Oproti posledním letům bylo v průvodu mnohem více mládeže a objevily se i ženy. Ze čtyř přítomných hasičů – starších mužů – byl jeden v hasičské uniformě, ostatní v pestrých kostýmech. Nesli vyzdobený ozembouch, ženy byly oblečené za strašáka, starého muže, mimino a hastroše. Muži představovali například medvěda, šaška, „pohřebenáře“ v červené čepici a vodníka. V roce 2005 se v Biskupicích shromáždilo čtrnáct masek, převážně muži a ženy starší dvaceti let, převlečení za medvěda, prase, berana, loupežníky, strašáky, řezníka. Masky doprovázeli čtyři muzikanti, s bubnem na podvozku od kočárku, harmonikou, ozembouchem a saxofonem.

V Dolní Lhotě u Luhačovic pořádali obchůzku v roce 1966 Červený kříž. V posledních letech je příprava masopustní obchůzky v Dolní Lhotě v rukou hasičů a je výhradně mužskou záležitostí. Obchůzka bývá pořádána v sobotu před Popeleční středou. Vychází se brzy ráno, auto odveze všechny masky nejprve na samoty (Paseky a Martinice), odkud scházejí pěšky dolů směrem do středu obce, nevynechají přitom jediný dům. Na pro-

*Doubravy – skupina maškar s medvědem z masopustní obchůzky.
Foto B. Petráková 2004.*

stranství před zbrojnicí i u jednotlivých domů maškary tančí s přihlížejícími ženami. V sále pohostinství u hasičské zbrojnice mají přestávku na teplé občerstvení a poté pokračují dál. Masky doprovází malá dechová kapela ve složení buben s činely, harmonika, trubka, trombón. V sobotu 4. března 2000 se občůzky v Dolní Lhotě kromě nemaskovaných muzikantů účastnilo osm mužů středního věku. Všichni byli v jednotném duchu převlečeni za stařeny a starce s parukami a dlouhými vousy z koudelky, s holemi, brýlemi (vyrobenými například z cedníků na čaj), opásaní pracovními zástěrami, na hlavách směšné staré klobouky.

Masopust 2001 měl v Dolní Lhotě pohádkový ráz. Všichni účastníci občůzky byli oděni do doma připravených masek či do kostýmů zapůjčených v divadelní půjčovně, představujících pohádkové postavy. Nechyběly plastové a papírové obličejové masky, brýle a nalíčené tváře. Ve skupině byl zastoupený například trpaslík s plnovousem a dva cirkusoví šašci, včelky Mája a Vilík, postava Trautenberka z televizní pohádky v myslivecké uniformě s obrovským vycpaným břichem, mušketýr, loupežník Rumcajs a další. Největší úspěch sklízela velitel hasičů převlečený za princeznu.

Pro rok 2002 si dolnohošťští hasiči určili jako ráz občůzky husitské téma, v roce 2003 to byla cikánská svatba a v roce 2004 v reakci na právě probíhající seriál české televize posloužila jako námět nemocnice. Občůzky

se zúčastnilo kolem dvaceti mužů převlečených za lékaře, zdravotní sestřičky a pacienty s různými typy zranění. Nechyběli ani dr. Blažej, dr. Sova, dr. Králová, sestřička Ina a další postavy z oblíbeného seriálu. Průvod doprovázel alegorický vůz záchranné služby. Představoval jej dřevěný žebřík překrytý bílou plachtou, s houkačkou, signálním reflektorem a nápisem „Nemocnice na pokraji Dolní Lhoty“. Na večer přichystali hasiči v kulturním sále taneční zábavu v duchu televizního seriálu Nemocnice po dvaceti letech. V rámci programu proběhla i veřejná „operace“ vylosovaného účastníka zábavy, u které jako hrůzná rekvizita posloužila čerstvá vepřová střeva.

Jako příklad poměrně konzervativního přístupu může posloužit občůzka v obci Doubravy. V roce 1967 probíhala v Doubravách v úterý dopoledne „občůzka hřebenaře“. Doprovod pohřebenaře oděného v nápodobě slaměného obleku, pošíité krepovým papírem, s „mexickým“ slamákem na hlavě a opentleným bičem v ruce tvořila několik let za sebou maska „baby s dědkem“. Po následujících třicet let nemáme ve fotoarchivu zlínského muzea prozatím žádné doklady o podobě občůzky v této obci. Dokumentace byla obnovena až koncem devadesátých let 20. století. Během tohoto období došlo i zde k posunu v charakteru masopustní občůzky. V roce 1999 občůzku organizoval sbor dobrovolných hasičů. Průvod vycházel brzy ráno od hasičské zbrojnice za hustého deště. Kolem deváté hodiny zůstalo v akci osm maskar. Maskovaní muži obcházel celou vesnici od domu k domu, u každého se zastavili na malé pohoštění a tanec s hospodyní. Občůzka v Doubravách byla jako každoročně zakončena večer zábavou v místním pohostinství. Mezi maskami domácí výroby, které působily velmi civilně, chyběl v tomto roce údajně poprvé pohřebenař. Muž, který do této doby pohřebenaře představoval, vyměnil poničenou masku za převlek staré ženy. V následujících letech se již k masce pohřebenaře nevrátil. Kromě něj byl v průvodu medvěd v plyšovém kostýmu s nasazovací hlavou, dva vojenští vysloužilci v legionářských uniformách s medailemi, hrolezec, slepý stařec a dva hasiči. Hudební doprovod obstarával harmonikář v masce kominíka. V roce 2001 v Doubravách chodilo šest maskovaných mužů. Medvěď v kožichu vedl na řetězu medvěda, dva hasiči v pracovní uniformě nesli košík s trychtýřem na slévání slivovice. Průvod uzavírali řezník oblečený v řeznické kazajce a slepý flašinetář v černých brýlích a s plnovousem z kou-

Hřivínův Újezd – masopustní občůzka. Foto B. Petránková 2004.

dele, nesoucí dřevěný flašinet. V roce 2004 k řezníkovi, hasičům, medvěďáři a slepému muži přibyl myslivec, plyšový pes a metař. Starší maska medvěda byla nahrazena kostýmem z divadelní půjčovny. Nová „moderní“ maska s gumovou obličejovou částí, vyceněnými zakřivenými zuby, oranžovým chlupatým kožichem a drápy připomínala spíše vlkodlaka. Nositel masky zdůvodnil výměnu pohodlnějším oblékáním zapůjčené novinky. Pozoruhodné je, že svůj převlek stále považoval za masku medvěda a jako medvěd byl také okolím přijímán.

Typická je v pohotových reakcích na politickou situaci dramaturgie obchůzek v Horní Lhotě u Luhačovic. Již v šedesátých letech zde určovali téma obchůzek, např. roku 1966 to byla svatba, roku 1970 cirkus. Sdružení Fašančářů, vzniklé sloučením bývalých členek Svazu žen a Červeného kříže, se více jak patnáct let celoročně schází, aby připravilo bohatý fašanek, který kromě sobotní dopolední obchůzky zahrnuje večerní kulturní program a taneční zábavu. V roce 1990 zde zvolili jako hlavní téma „Soukromé podnikání“, v roce 1991 „Horní Lhota vstupuje do Evropy“, 1992 „Mateřská školka“, 1993 „Česko-slovenská svatba“, 1996 „Divoký západ“ a 1999 „Inventura konce tisíciletí“. Při masopustu 2000 si Horní Lhota prostřednictvím tématu „Děkujeme, odejděte!“ opět utahovala ze současné politiky. Obchůzka masek parodujících české politiky a politické strany a uskupení byla spojená s rozdáváním hlasovacích volebních lístků. Průvod doprovázela džezová kapela, usazená na vyzdobeném nákladním voze. Večer se konala zábava v kulturním domě, kde probíhaly volby s tajným hlasováním. Občané volili svoji vlastní stranu a parlament pod heslem „Nové dějiny naší dědiny“. Zaranžovali dokonce falšovaný televizní přenos z kanálu v Horní Lhotě, vše sami předem natočili a sestříhali, vyrobili televizi s monoskopem. Program vrcholící pochováváním basy doprovázel zpěv kupletů, tanečky a parodie na pánský striptýz. Na rok 2001 připravil výbor téma „Hornolhotské lázně“. Průvod představoval nástup zavazadly obtěžkaných pacientů z různých koutů republiky do (neexistujících) Lázní Horní Lhota, které se měly stát konkurencí blízkým luhačovickým lázním. Pořadatelé při obchůzce rozdávali po domech fiktivní lázeňské poukazy, které sloužily současně jako vstupenky na večerní program. Vytiskli i malý časopis „TIP Hornolhotských lázní“. Obchůzka byla jako obvykle zakončena bohatým programem, scénkami a taneční zábavou v kulturním domě.

V únoru 1967 vyfotografoval K. Pavlišťík v Hřivínově Újezdě dopoledne o masopustním úterý unikátní masku slaměného medvěda. Kromě toho se objevili dva komínčíci, dva doktoři, ponocný, uherská cikánka, baba s děckem a harmonikář. Všechny masky měly nalíčené tváře nebo papírové škrabošky a využívaly starších svršků a tradičních rekvizit. Odpoledne obchůzka pokračovala „voděním barana“ po domech s beranem, medvědem a ostatními maskami. Současně probíhala „kontrola komínů“ – preventivní protipožární prohlídka skupinou uniformovaných hasičů.

V únoru 2005 se v Hřivínově Újezdě uskutečnila masopustní obchůzka po téměř třicetileté přetržce. Organizace nového typu obchůzky se ujala mládež z fotbalového oddílu a oddílu dobrovolných hasičů. Uspořádání obchůzky dohodli impulzivně v hospodě týden před fašankem. Na sobotní večer po obchůzce naplánovali navíc diskotéku v sále obecního úřadu. Obchůzky se zúčastnilo asi dvacet masek ve věku kolem dvaceti let, zastoupený byl velký počet dívek. Přestože maškary navštívily každý dům v obci, jejich obchůzka se charakterem blížila spíše karnevalovému veselí. Z masek se zde objevil například Indián s ozembouchem, fotbalový fanoušek, tři mušketyři, babka s děckem, nevěsta a ženich, myslivec, hokejista, babka s kamerou. Darovanou slivovici slévali do dětské gumové panenky ležící v kočárku. Měli s sebou nakopírované texty mnoha písniček, avšak jejich zpěv kolem

Ludkovice – skupina masek podle dětského seriálu Teletubies. Foto B. Petráková 2004.

poledne připomínal spíše skandování na fotbalovém stadionu a mnoho maškar se nacházelo ve stavu pokročilého podroušení.

V Ludkovicích uskutečnili v roce 2004 obchůzku poprvé po několika letech útlumu. Organizovali ji hasiči. Účastnilo se jí šestnáct maškar z řad mládeže, doprovázené muzikanty středního věku. Harmonikář a saxofonistka byli oblečeni v hasičském stejnokroji s valašským kloboukem na hlavě. Další člen malé kapely nesl ozembouch, zdobený nahoře hlavičkou gumové panenky a dole starou botou. Kolem poledne již byla mládež silně zmožena alkoholem. Mezi maskami byli zastoupeni školáčka, člen záchranné služby, představitel abstinence, dva hasiči, policajt, člen hudební kapely, medvěd, punker, šašek, čarodějnice, doktor, hokejista a čtyři postavíčky Teletubies z britského dětského seriálu, v tomto roce v maskárních průvodech velmi populární. Ve starém kočárku převáželi účastníci slivovici, slévanou do plastových nádob. Skupina maškar vyrazila na obchůzku obce brzy ráno. Nejprve směrem k Řetechovu, potom k Provodovu, naposledy šla na dolní konec a paseky. Na náměstí hráli muzikanti uprostřed a maškary zatím obcházely jednotlivé domy. Obešly všech asi 200 domácností, obchůzka skončila kolem sedmé hodiny večer.

V samotných Luhačovicích byla tradice masopustních obchůzek, pořádaných hasiči, ukončena po roce 1969.⁵ K přemístování doprovodné dechové kapely

Pozlovce – skupina masek s policajtem a medvědem.
Foto B. Petráková 2003.

v krojích sloužil roku 1967 kočár tažený koňmi, o dva roky později chloubou místního hasičského sboru, červená Tatra se stahovací střechou, veterán z roku 1931. Do poloviny sedmdesátých let zde zachovávali zvyk objíždky maskovaných postav na voze nebo v hasičském autě vesnickou i lázeňskou částí města, spojené se zvaním na šibřinkovou zábavu. Členové luhačovických tělovýchovných jednot (Sokol a Slovan) pravidelně připravují v sokolovně „šibřinky“ v podobě maskární taneční zábavy, doprovázené bohatým kulturním programem v žertovném duchu. V sobotu před Popeleční středou se baví dospělí, nedělní odpoledne potom patří dětskému karnevalu. Každoročně se vyhlašuje ráz maskární zábavy, není však všemi účastníky striktně dodržovaný. Účast maskovaných osob na zábavě je rok od roku menší a převládá tendence „jít se nechat bavit“. Zábavu obstarávají členové přípravného výboru z řad sportovců, jejichž program bývá velmi nápaditý. Masopustní veselí vrcholí úterním pochováváním basy v režii lyžařského oddílu. Taneční zábava s pochováváním basy zachovává pravidla rozloučení s obdobím zábav a plesů a spočívá v jejich srdceryvném oplakávání skupinou maškar, vedenou farářem. Oplakávání je doprovázeno žertovnými výpady proti přihlížejícím a vzájemným škádlením. Díky bývalému starostovi v masce faráře se v posledních deseti letech pochovávání basy v Luhačovicích stalo trefnou a vtipnou kritikou událostí doma i ve světě, především však zaměřenou na komunální politiku. Farářovy litanie z oplakávání basy vydají za kroniku města v kostce a vždy jsou napjatě očekávány.⁶

Také v Pozlovicích u Luhačovic je organizace masopustní obchůzky v rukou dobrovolných hasičů. Pro příležitost obchůzky připravuje každoročně Rostislav Sedlář veršované promluvy k obyvatelům obce.⁷ Obchůzky se pravidelně účastní kolem třiceti masek, převažují mezi nimi mladí muži. Výjimečně se objevuje i několik mladých žen v kostýmech, zásadně se do průvodu nepřijímají děti. Průvod masek vychází vždy společně od hasičské zbrojnice směrem ke kostelu, tam se rozděluje na dvě skupiny, jedna jde dolů ulicí Václavíkovou, druhá směrem k Nivám. Masky v průvodu zpívají a tančí za doprovodu hudby. Každou z obou skupin vede muž v masce policajta. Policajt u každého domu přečte veršované hodnocení uplynulého roku, zdůrazňuje přitom zvláštnosti a typické zvyklosti rodiny, vyjmenovává údajná provinění jejích členů a především vymáhá „povinnost platit daně“ fašancářům formou

pohoštění (slivovice, vajíčka a slanina). Před vchodem do domu zpívají maškary „*Fašanky, fašanky, s černými fúsy, aj ten čert bachratý tancovat mosí*“. Dva muži v hasičských uniformách odebírají výslužku do proutěných košů, další tančí s přítomnými ženami. Obchůzka končí pozdě odpoledne, poté si její účastníci v hasičské zbrojnici připravují „škvařenku“ z vykoledovaných vajec a slaniny. Taneční končinová zábava v Pozlovicích nebývá, místo toho zde na přelomu ledna a února pořádají pravidelně velký hasičský ples. Výjimečně se zábava konala v roce 2000, po návratu z Valašského muzea v přírodě, kam byli pozlovičtí fašančáři pozváni, aby předvedli svoji obchůzku. Na míru rožnovskému skanzenu pojednali i provolávání u jednotlivých chalup. Použili pečlivě propracované kostýmy, jejichž součástí bylo i líčení obličeje, a množství rekvizit. Zúčastnili se jí převážně mladí muži i ženy, skupinu doplnilo několik mužů středního věku. Maškary doprovázeli muzikanti hrající na saxofon, bubínek a harmoniku, na hlavách měli vysoké valašské klobouky.⁸

Roku 2004 převažovala v masopustním průvodu v Pozlovicích mládež kolem dvaceti let. V první patnáctičlenné skupině se objevily tyto maskované postavy: švec, cikánka, dva policajti, myslivec, hokejista, Elvis Presley, Elvisova milenka, kominík, medvěd, hasič v bílé uniformě s helmou, maskovaní vojáci s dětskými plastovými samopaly. Ve druhé skupině, přibližně stejně početné, byli hasiči v různých typech uniforem, Karkulka, kominík, policajt, řezník, Ferda mravenec, babka, dědek, šašek a další. Každá skupina měla svůj hudební doprovod, představovaný harmonikou a ozembouchem. Kontakt mezi oběma skupinami na opačných koncích obce udržovali čtyři maskovaní hasiči ve starém autě.

Hodnocení výzkumu:

U masopustních obchůzek na luhačovickém Zálesí v současnosti můžeme vyvodit z národopisného hlediska tyto vývojové tendence:

1. Masky medvěda se ze slaměné nebo kožešinové stylizované figury proměňuje v naturalizující zvířecí masku. Medvěd se objevuje pravidelně ve skupině maškar ve všech obcích, svůj dominantní význam však jeho maska již z velké části ztratila. Přesto se bez něj masopustní obchůzka na Zálesí neobejde. Masky pohřbenářů vymizela z povědomí „nositelů tradice“ a udržuje se pouze v oblasti folklorismu.

2. Podoba maškar se mění od individuálně domácího výrobku („kreací“, za pomoci přírodních materiálů (kožešiny, sláma), zbytků ošacení a předmětů každodenní potřeby, k hotovým kupovaným maskám a kostýmům zapůjčeným z divadelní půjčovny. Velké rozšíření má především stoupající obliba lehce dostupných plastických naturalizujících škrabošek většinou odpudivého vzhledu. Kromě politicky motivovaných masek se u mužů těší velké oblibě uniformy všeho typu. Hlavně mezi muži jsou taktéž upřednostňovány masky s erotickým podtextem. Možnost záměny pohlaví a převlékání mužů do ženských šatů a žen do šatů mužských je dnes pod vlivem masové kultury využívána snad ještě více než dříve. Z těchto důvodů se nesmírně populární stala falešná plastová řadra a zadnice z nabídky obchodu i další erotické atributy jako doplněk ženských převleků.

3. Místy se na luhačovickém Zálesí udržuje tradiční skladba masek ve skupině. Jsou to hlavně masky představující a parodující nejrůznější povolání a masky zvířecí. Začíná však převažovat tendence započatá v šedesátých letech 20. století, udávat obchůzce jednotící téma, tzv. ráz, často ovlivněné aktuálním společenským děním, domácími i mezinárodními politickými událostmi nebo kulturními novinkami. Ve většině obcí se večer po skončení obchůzky pořádá taneční zábava, spojená někdy s pochováváním basy. Deklamace pronášené při pochovávání basy obsahují často nevybíravé pranýřování

Nedašov – občerstvení při obchůzce SuperStar.
Foto B. Petráková 2005.

společenských poklesků jednotlivců a kritiku na poměry v obci, ve státě a mezinárodní politice.

4. Konec masopustního období byl v minulosti důležitý především pro svobodnou mužskou mládež, která byla také nositelem masopustních zvyků. Účast ostatních skupin obyvatel při obchůzce a její organizaci vyjadřuje už pozdější posuny v tradiční obřadnosti. Ženy se v masopustních průvodech začaly sporadicky objevovat po druhé světové válce. Mládež jako hlavního organizátora obchůzky doplnili nebo nahradili starší muži, členové organizujících spolků a zaměstnanci. Opakovaný výzkum naznačil, že čím později po roce 1990 se tradice masopustních obchůzek oživovala, tím méně se dodržují tradiční pravidla a zvyklosti vázané na tradiční formy společenského života a obchůzka získává naprosto jiný význam. Ve většině obcí na luhačovickém Zálesí s nepřerušenou tradicí obchůzek se v posledních pěti letech neobjevovaly v průvodech žádné děti, ženy spíše

*Návojná – maškary z obchůzky pohádkového rázu.
Foto B. Petráková 2005.*

výjimečně. V obcích, kde byla tradice v době normalizace dlouhodobě přerušena, dostávají obchůzky v rukou nových organizátorů spíše karnevalový charakter. Týká se to především účasti malých dětí, jejichž přítomnost dodává masopustní obchůzce podobu dětského maskarního průvodu s převahou pohádkových postavíček. V jiném případě je obchůzka pro mládež pouze příležitostí k nekontrolovatelné konzumaci alkoholu a výtržnostem.

5. Společenská závažnost tradiční masopustní obchůzky je podmíněna tím, že příjemcem je celá vesnická komunita (Frolec 1979, s. 53). V pozorovaných obcích luhačovického Zálesí dodnes platí, že vynechání některého domu při obchůzce by znamenalo porušení zásad sousedského soužití i pokles společenské prestiže nenavštívených rodin. Všeobecně se zde zachovává starší forma obchůzky, při níž maškary navštěvují jednotlivé domy, komunikují s domácími, přijímají občerstvení, vybírají dary, zpívají popěvky nebo žertovně kritizují domácí, tančí s hospodyněmi apod.

6. Nedílnou součástí masopustní obchůzky jsou dary a občerstvení. Některá z maškar s sebou vždy nese koš s lahvemi nebo speciální nádobu na slévání slivovice, kterou získá v domácnostech. Někdy pro slévání slivovice slouží pojízdné zařízení, nejčastěji vysloužilý dětský kočárek. Do jiných nádob či kabel ukládají maškary darovaná vajíčka, slaninu, pečivo, peníze a další dary, někde jsou kusy slaniny a koblihy napichovány na dřevěné meče. Domáci nabízejí maškaram pohoštění, především tradiční pečivo jako koblihy, bavorské vdolky, boží milosti a smažené lité růže, někde vynášejí hospodyně před dům podnosy s jednohubkami a chlebičky. Pokud obchůzku organizují hasiči, je obvyklá polední zastávka na teplé jídlo v hasičské zbrojnici. Maškary nabízejí na oplátku slivovici ze svých zásob přihlížejícím a kolemjdoucím.

7. Z výsledků výzkumu, prováděného v uplynulé dekádě na Zlínsku ve vybraných obcích luhačovického Zálesí, jižního Valašska a východní Hané, zjišťujeme, že časté odklony od tradičního termínu, obsahová aktualizace, inovace masek, převaha dětí a žen v průvodu, alegorické vozy, reprodukováná hudba a další novotvary převládají především v obcích na západ od regionu luhačovického Zálesí. Právě ve srovnání s východní Hanou se charakter obchůzek na luhačovickém Zálesí jeví doposud jako mnohem konzervativnější.

POZNÁMKY:

1. Akvarel J. Kobzáně z roku 1926 (muž se špičatou slaměnou čepicí obalený snopem slámy a s bičem v ruce), nebo kresba v publikaci Památník národopisných slavností Moravskoslezských na Vsetíně v roce 1930 (muž ve vsedním ošacení s velkou zdobenou slaměnou čepicí a rožněm) z pozůstalosti Jaroslava Žily v MJVM ve Zlíně.
2. Jitka Staňková v knize *Lidové výtvarné umění* publikovala na s. 89 snímek slaměné masky pohřebenáře z Nedašova, který vyfotografovala J. Junková v roce 1952. Vladimír Bouček v práci *Minulost a přítomnost lidové výroby v Gottwaldovském kraji* z roku 1957 uveřejnil pod číslem 8 blíže neurčenou fotografii nedašovského pohřebenáře.
3. Barevné studie Aleše Černého z masopustní obchůzky v Biskupicích v roce 1976 zachycují postavu pohřebenáře, tanec pohřebenáře s hospodyní, skupinu masek a vůz s „pátým kolem u vozu“. Vše je uloženo v archivu MJVM ve Zlíně.
4. M. Skovajsová je významná pamětnice a informatorka, u které například zapisovala tance z Biskupic a Kaňovic v padesátých letech 20. století Zdenka Jelínková. Pochází z Kaňovic, ze seské rodiny, silně postižené politikou v období komunistické vlády. Od jejich rodičů čerpal ve dvacátých letech 20. století důležité informace také A. Václavík pro monografii *Luhačovské Zálesí*. Navzdory mnohaletému fyzicky namáhavému zaměstnání v biskupické cihelně je doposud zručnou vyšivačkou. Přes rok jsou masopustní kostýmy uloženy v jejím domku na konci obce, č. p. 94. Na skládě má například pět pestrých kožíšků pro muzikanty, zelený kožich pro medvěda, brokátovou sešívanou suknici pro černokněžníka, nejméně dvacet nejroztodivnějších pokrývek hlavy, kalhoty a pláště, které je možno mezi sebou kombinovat. Uchovává také oblíbené rekvizity maskovaných průvodů, nejen masopustních, ale i svatebních apod. – „Anču na tragači“ a „páté kolo u vozu“.
5. Pro vzhled těchto obchůzek bylo v šedesátých letech typické, stejně jako v mnoha dalších obcích v okolí, vysoké zastoupení obřích hlavových masek z lakované papíroviny, které se vyráběly v blízkém Hrádku u Slavičína.
6. Výňatky z „pochovávání basy“ v Luhačovicích v roce 2000 (autor Ing. Karel Zicha): ... *U nás je tradicí, milí občané a občanky, veselí pozůstalí, když někdo umře, že sa s ním musí každý rozlúčiť. Vy-poču-jme si proto stať, kerá sa čte v deň pochovávání basy od fče-rejška až na večné časy. Časy a zvyky sa měníja, banky krachujú, ale fašank ostává furt stejný a proto sme sa tady zešli v této chlúbě našého města, v této překrásnej sokolovně, v akusticky dokonalej smuteční síní, abysme sa rozlúčili s drahú zesnulú, kerá celý svůj život zasvětila muzice a ke kerej možem měť enom jednu výtku – že nás nekeré dostala až na záchytku! Spomeňme na její krásu, když ju basista objal kolem pasu... A tož fčil sa pomodleme litanie za ne-božku basu: Odpusť, baso, nám ubohým, že sme propadli hříchom mnohým. Vyslyš nás, baso, ať nám už žádná šárka naše stromy víc neničí, ať nemosíme kupovať trnky v zahraničí. Vyslyš, basičko, naše prosby a ochraňuj aj nadále našu radnicu od stranickéj hrozby. Vyslyš nás, baso, aby luhačovští podnikatelé nedostávali furt enom přes tlamu, ale mohli si aj na Masarykově ulici umístit pořádnú reklamu. Děkujem ti, baso, že sa luhačovjanom splnilo jejich velké přání, že letos začne už konečně fungovat místní televizní vysílání. Vyslyš nás, baso, aby luhačovská radnice nemusela letos řešit žádné stížnosti a petice. Děkujem ti baso, že sa sportovci na poslední zastupitelstvo dostavili v hojném počtu a vyřvali si tak navýšení je-*

jich rozpočtu. Je to smutné, baso, že nevíme ještě ani dneska, kama povede přes Luhačovice cyklistická stezka. Děkujem ti, baso, velice, že sa letos pojede u nás mistrovství republiky v silniční cyklistice. Vyslyš nás, baso, až tu bude měť to cyklistické mistrovství dojezd, aby už byl hotový aj ten kruhový objezd. Vyslyš nás, baso, aby byly co nejmenší zmatky, při budování téj novéj křižovatky. Vyslyš nás, baso, a o to tě prosíme taky, ať nám nepodražija vlaky. Vyslyš nás, baso, a zastav ty hrozné tendence, že komunistom furt stúpajú volební preference...

Pochovávání basy v Luhačovicích v roce 2002 (autor K. Zicha): ...

Vyslyš nás, baso, a za to děkujem ti převelice, že sme lóni napálili moc dobrěj slivovice. Vyslyš nás, baso, a uděl nám hodně duševní pohody, abychom ve zdraví přežili letošní volební období. Vyslyš nás, baso, ať sa na našu radnicu nenavolí žádní volí. Basenko milá, všekým nám zkazilo náladu to zrazení domovního odpadu. Basičko milá, všeci sa těšíme velice, až půjdeme v dubnu do nového Ronda k muzice. Vyslyš nás, baso, mosíme ti vyslovit velikú chválu, že už v září budeme otevírat novú sportovní halu. Vyslyš nás, baso, aby přišla tá hodina, kdy už konečně chytnú Bin Ládi-na. Vyslyš nás, baso a zaříd' naši paní prezidentové lehčí povolání, aby sa zabránilo jejímu dalšímu vyčerpání. Basičko drahá, proto si ty furt v tak dobrej náladě, že ty jediná víš, kdo bude příště sedět na Hradě. Basičko milá, neuslyšíš od nás žádné sprosté nadávky, že aj milionáři budú brat dětské přídavky. Vyslyš nás, baso, ať dalej pokračujú dobre všechny studie o našem vstupu do Evropskéj unie. Basičko milá, ale aj v tom Bruselu sú pěkné potvory, že nechcú našim smlákam priznat žádné podpory. Víš, basenko, že gdo chce fčil dělat v Evropě haura, musí měť ve šrajtoflí enom samé eura. Vyslyš nás, baso, děkujem ti také velice, že možem letos oslavit 100 rokú lázní Luhačovice. Basičko milá, šak je to na pytel, že čím starší lázně, tím mladší majitel...

Pochovávání basy v Luhačovicích roce 2003 (autor K. Zicha): ...

Vyslyš nás, baso, dnes sme tu všeci ve velké euforii, protože sme ešte nepodlehli chřipkovéj epidémii. Basičko milá, děkujem ti velice, za staronové obzazení radnice. Basičko drahá, mosím ti říct, že to byla na voliče veliká zrada, v jakém složení funguje naša městská rada. Basičko milá, taková zásada pro nové zastupitele by být měla, že fšeci budú pro město pracovat do roztrhání těla. Basičko milá, s problémy bude město bojovat odhodlaně a směle, šak má v radě skoro samé učitele. Basičko milá, máme z toho radost velice, že už bude sloužit nově opravená radnice. Basičko drahá, už ti ale nevzdáváme tolik díků, že k tomu přibude dvakrát tolik úředníků...

Pochovávání basy v Luhačovicích 2004 (autor K. Zicha): ...

Vyslyš nás, baso, aby každý z nás měl dostatek peněz a času na pořízení dobré trnkového kvasu. Basičko drahá, když zdrážija z gořalky daně, vyserem sa fšeci na ně, pálenice nakúpíme, doma všeco vypálíme. Vyslyš nás, baso, Luhačovice sú opravdu lázně světové, když už mají oba kruhové objezdy hotové. Vyslyš nás, baso, s Evropú si už nic nezadáme, od jara aj supermarket máme. Basičko milá, když nám Evropská únía sebrala rum, nechť nám pošle aspoň peníze na nové akvacentrum. Basičko milá, už je to teď jasné, můj ty světe, že nám v téj unii příliš pšenka nepokvete. Basičko drahá, kdo sa nebude chtět u nás flákat, v Holandsku može enom na černo makat. Vyslyš nás, baso, aby cigáni začali už konečně pracovat a přestali na Slovenská rabovat. Basičko milá, bylo to až dojemné, jak sa naši poslanci hádali o regulované nájemné. Vyslyš nás, baso, vyřešení DPHáčka byla proti tomu úplná hračka...

Výňatky z pochovávaní basy v Luhačovicích 2005 (autor K. Zicha): ...
Basenko naša, na hřišti v Radostovech sa už nenapase žádná kráva, protože tam bude umělá tráva. Basičko milá, ať už nikdy svoje dveře nezamyká výchovné středisko naší mládeže bar Amerika. Basenko milá, enom samé dobré zprávy ať vysílá ta naša luhačovská Aldazíra. Prosíme ťa, basičko, aby náš pan starosta už nic nezkonil a ve zdraví sa konca volebního období dožil. Basičko milá, už nás na věky zbav všechkých šílených krav. Pravda je, basičko milá, ale že mnozí sa těšíme na šílené kozy. Basičko milá, sláva tomu bohatému bossovi, co poščál peníze na byt Grossovi. Děkujem ti, basičko milá, že sa pan premiér už nemosí třepat strachy, když už všeci víja, odkád' sú ty prachy. Nedaj, basičko drahá, aby sa tá naša vláda rozpadla, když má tak špatné letadla. Basičko milá, páni poslanci sú pěkné zrůdy, změnili nám fčil daň z půdy...

7. Výběr veršovaných promluv k obyvatelům Pozlovic z pera Rostislava Sedláře při masopustní obchůzce v roce 2000:

OBEČNÍ HLÁSÁNÍ PRO STAROSTU - Fašankový výbor spolu s hlavním vyšetřovatelem plk. B. Navrátilovým a obecním policajtem chcú vysvětlení od zde přítomného pana Starosty, že koncem minulého tisíciletí nechtěl přiznat obecním 13tý plat. On sám ale chtěl podle nepodložených zpráv od plk. Navrátilového ještě večer na Silvestra po vypití flašky bílého vína sám navrhnúť za odměnu 15tý a 16tý plat. Že si to ale zavčas po probrání na nový rok šecko rozmyslel, tož sa mu na fleku uděluje milost'. Ale za trest pro pokus o překrucání paragrafu mosí dat fašankám flašku téj nejlepší slivovice a poslat jeden měsíční plat na hasičské konto. Protokol vystavil spolu s 3% vkrú plk. B. Navrátil.

HLÁSÁNÍ O VEČERNÍ MUZICE - Ludé, dnes večer bude v dědině velká sláva a to muzika. Přidťě všeci a to hneť po pokludu, bude to na novém tanečním kole za starú silážní jamú za dědinú. Budú tam hrát ti chlupatí muzikanti na ty elektrické kytary a mandolíny. Tož přidťe brzo ať sa můžete co nejspíš dobře zežrat..

PODNIKATELÉ – NEPLATÍČÍ DANÍ - Fašankový výbor spolu s obecním policajtem zjistili, že zde přítomný filuta nemá za minulé tisíciletí vypořádané daně. Proto sa mu na fleku zabavuje jeho choť, která bude eskortovaná pod dohledem Mgr. B. Navrátila do místní šatlavy. Tam bude netrpělivó vyčkávat na svého drahého bez kapky vody, chleba a sexu, až sa její milý uráčí toto všecko vyrovnat a poslat na hasičské konto.

HLÁSÁNÍ O PORUŠE PLYNU - Novousedlíkom a jiným přivandrovalcom na Nivách sa na vědomost' dává že bude 14 dní zahačené plynové potrubí. Stalo sa to při vyorávání zemňáků, kde ho strýc Martincůj vyoralí pluhem. Než sa to šecko dá do rychtyku, to víte, při dnešní kosmickej rychlosti našich fachmanů to može trvat aj do Velikonoc, mosíte zatým topit jahodovýma otépkama a suchýma kuřincama. Při tom všeckém sú pagáče a koblihy vypečené do zlatova a vonija jak právě načatá silážní jama. Tož nechte si čvachtat v útrobí.

KAREL HETMÉR – ZAHRÁDKÁŘI - Česko-moravský zahrádkářský svaz vyzývá zde přítomného aby neprodleně po fašankách přijel do Horní Lhoty k Jožovi Nejzchlebovému. Má sebu zbalit ščepařský vosk a ořechové rúbly, kde předvede před očama věřících aj těch druhých přesčipení za živa duranciu na ořech. Lestí sa mu to podaří, tož bude přelustrovaný a vyslaný až do dalekého Egypta, kde bude přes internet ščipit velblůdí maso na našu itnricu. Tož dědina mu z celého srdca přeje ať sa mu to nepodaří.

HASIČI – NEÚČAST VE FAŠANKOVÉM PRŮVODU - Dobrovolně – nedobrovolní pozlovští hasiči spolu s fašankovým výborem sa po dlhém radění v hospodě U Krajčů rozhodli nekompromisně potrestat zde přítomného za neúčast' v průvodu. A to donést večer na hasičárnu demión slivovice, půlku domácích klobásí a tři pecny voňavého chleba, kde sa zmožený a polorozpadlý fašankový průvod postará, aby sa z toho vůbec nic nezkažilo. Neuposlechnutí téjto výzvy sa trestá zavřením do místní šatlavy bez přístupu vzduchu, bab a gořalky.

PINDÁK – NEJLEPŠÍ ZÁHUMENKÁŘ - Zemědělské družstvo ZÁNÍK – ČUHALOVICE sa přesvědčilo o velikých pěstitelských úspěchoch Vítě Pindákového na záhumence na dolních lúkách. Býl viděný obecním policajtem, že tam každú sobotu po zatmění veze potajnu kolečko pravých kuřinců a králíciích bobků. Za to představenstvo družstva navrhlo na hlavního agronoma ZD Záník a za odměnu mu bude přidělená ještě jedna záhumenka v nejurodnější části obce a to v Křepodoloch.

ZEDNÍCI – ALKOPOVALEČI - Fašankový výbor spolu s prvním radním a obecním policajtem navrhuju s okamžitú platností zde přítomného, všeckýma masťama mazaného filutu, za nejlepšího ochutnávača vína a různých gořalek pro polorozpadlý fašankový oğara má pro toto náročné povolání nejlepší předpoklady, protože tohoto konička provozuje už 20 roků a ešče mu nezčerveňal nos. V případě enormního zájmu si vyzdvihne v hospodě U Ogara povyšovací dekrét, dva opletené demióny, a co nejrychlěj odjede na policajtském koňovi, vypoščeném z kravína, do Valašského království Vizovice.

PETRAŠOVI – PROTIPOVODŇOVÁ - Nová nezávislá a společnost HASIČSTVO bude každý pátek v márnici na hřbitově pojišťovat občany samostatných Pozlovic proti živelní pohromě. Týká sa to hlavně vás, kteří bývate kolem potoka, lebo kdyby sa vylél z břehů, tož by ste nestačili poutékat. Pojistka není nijak drahá, dělá to enom blbých 1000 dolarů.

HALUZOVI - Pozlovský starosta spolu s fašankovým výborem a obecním policajtem nařizuju s okamžitú platností Haluzom zavést řezínama nebo oplantat hadrama ty betonové špalky (které mají místo chodníčku před domem), lebo kdyby tam nekerý z fašanek spadl a ostál tam ležat, tak by sme ho moseli mezi ty špalky hneď aj pochovat. Tak praví nekompromisní zákon fašankovský. Za neuposlechnutí tohoto nařízení može fašankový průvod zabavit veškerú slivovicu a iné pohonné hmoty, co sa právě v baráku skovávají a udělit pokutu až do 5000 dolarů.

DŘEVOVÝROBA – STOLAŘI - Dřevodělné výrobní družstvo „ČERVO-TOČ“ poslalo starostovi na obec náborové lístky až z Holešova, že přijímá každý počet stolářů do místní provozovny. Zájemci ale mosíja umět toto: 1. Držat pilku za správný konec; 2. Namíchat správně stolářský klich; 3. Mosíja mět dobrý splav lebo sa tam furt práší a je to potřeba pořad splachovat mminimálně 12% pivem aby nechytili silikózu plíc. Při náboru mosí mět každý papíry na hlavu, pod pažů mět domácí husu a odrážat sa aspoň jedním demiónem.

ŽMOLÍKOVI - Starosta spolu s prvním radním a obecním policajtem upozorňuje Žmolíky, že má pravděpodobně přes jejich sklep vést objížďka Pražská čtvrt' až Podhradí. Lestí sa to všecko schváli na okresi, tož budú nucení sklep převézt na tragači do humna, lebo hneť naproti kovárně místo něho by mělo stát hlavní nádraží. Tož si to nechte dobře projít hlavú, ináč by moseli dělat objížďku až přes Vřesek a tím by sa stavba sakramentsky prodražila.

8. Výčet a popis masek z masopustní obchůzky v Pozlovicích v roce 2000: Holíč v bílém plášti a v paruce, s kufříkem plným náčiní a reklamních materiálů. Kominík v sazemi začernalém pracovním obleku, se štětkou, umazaný od sazí. Medvěd v kombinéze z hnědého plyše s nasazovací hlavou. Řezník v řeznické kostičkované haleně, bílých pracovních kalhotách a plátěné bílé kšiltovce, s dřevěným mečem, na který si nechává napichovat slaninu. Kameraman v černém plášti, v rukavicích, paruce a klobouku a „klamavých“ brýlích, s dřevěnou kamerou na kliku. Cikánka v sukni ušité ze šátků, silně naličená. Karkulka nastrojená do bílých rukávců, červené

sukně s volány, se zástěrou a naličeným obličejem, nesoucí košíček, do kterého si nechává slévat slivovici. Hasič s helmou a v bílé parádní uniformě, s namalovaným knírem, provolává vtipy o sirkách. Čarodějnice s papírovým nosem, koštětem a v obráceném kožiše. Policajt ve staré uniformě. Švec nese košík s lahvemi na slitky slivovice, přes rameno staré boty, kůží záplatované kalhoty a vesta, na zádech nápis OPRAVA OBUVI, SVIT GOTTWALDOV. Bába se šátkem na hlavě, v několika potřhaných sukni, zástěře, kacabajce a vlnáku. Dědek v paruce z koudele, brýlích, klobouku a dlouhém koženém kabátě.

LITERATURA:

- Bartoš, F.: *Ze život a lidu moravského na bývalém panství Zlínském*. In: Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární, svazek I. Velké Meziříčí: J. F. Šašek 21891.
- Bouček, V.: *Minulost a přítomnost lidové výroby v Gottwaldovském kraji*. Studie Krajského muzea v Gottwaldově. Gottwaldov 1957.
- Buzek, L.: *Mikulášské a masopustní obchůzky na Valašsku*. Umění a řemesla 1, 1987, s. 47-50.
- Čižmář, F. J.: *Ostatky masopustní a pranostiky ve Vizovicích na Moravě*. Český lid 29, 1929, s.168-169.
- Frolec, V.: *Masopustní obchůzka v nejzápadnější části československých Karpat*. In: Frolec, V. – Tomeš, J. (ed.): Masopustní tradice. Edice Lidová kultura a současnost, sv. 5. Brno: Blok 1979, s. 52-61.
- Marhoulová, Z.: *Současný stav obřadních obchůzek na luhačovickém Zálesí*. In: Frolec, V. (ed.): Obřadní obchůzky. Uherské Hradiště – Strážnice: Slovácké muzeum – Ústav lidové kultury 1988, s. 195-199.

- Pavlišťík, K.: *Sbor dobrovolných hasičů, významný fenomén v procesu formování společenského života v obci a v transformaci tradičních zvykoslovných aktivit na Zlínsku*. Národopisná revue 13, 2003, s. 143-153.
- Popelka, P.: *K typologii masopustních obchůzek na východní Moravě*. In: Frolec, V. (ed.): Obřadní obchůzky. Uherské Hradiště – Strážnice: Slovácké muzeum – Ústav lidové kultury 1988, s. 109-124.
- Staňková, J.: *Lidové výtvarné umění*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1967.
- Tomeš, V.: *České a slovenské masopustní obyčeje a jejich mezinárodní obměny*. In: Frolec, V. – Tomeš, J. (ed.): Masopustní tradice. Lidová kultura a současnost, sv. 5. Brno: Blok 1979, s. 37-51.
- Václavík, A.: *Luhačovské Zálesí*. Praha: Muzejní společnosti v Luhačovicích 1930.
- Václavík, A.: *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1959.
- Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Vyšehrad 1950.

Resumé

The workers of the Museum of South-East Moravia in Zlín have documented the Carnival rounds in the region of Luhačovické Zálesí at the end of the 1960s, and then since 1991 until now. In the aforementioned region, the traditional structure of mascaras within a group has been maintained sporadically. There are especially the mascaras presenting and parodying various occupations or properties, and the animal mascaras (the mascara of bear occurs regularly, even if it has lost its dominating position). Now, the rounds tend to have a unifying theme that is often affected by actual social and political events or cultural news. We consider the change in understanding the rounds in the course of the 20th century from a relict of traditional ceremoniousness to the social and political satire for a model example of the Carnival customs' development in South-East Moravia.

Oblast jihočeského Doudlebska vzbuzuje zájem národopisných pracovníků či badatelů již od konce 19. století. Přitažlivou se stala skutečnost, že zde zůstal kontinuálně dochován projev tradiční kultury nazvaný místními obyvateli masopustní koledou. Byl v různých obdobích opakovaně zaznamenáván (Žitek 1893, Hlubuček 1953, Vančík 1969), podrobně se jím zabývala také H. Laudová (1987), která poukázala rovněž na souvislost s mečovými tanci provozovanými v tomto regionu německým obyvatelstvem. Předmětem nejnovějšího výzkumu probíhajícího v letech 1999 – 2004 se stala oblast tří těsně sousedících obcí: Slavče, Dobrkovská Lhotka a Soběnov. Cílem terénního výzkumu bylo nejen pořídit dostatečné množství filmových a fotografických záběrů, které by jev dokumentovaly, ale především soustředit taková data, která by umožnila dospět ke zjištění, jaký je význam tohoto tradičního projevu v dnešní lokální společnosti. Šlo o to sledovat, proč právě zde, proč právě tento projev, kým a za jakých okolností je provozován a co přispívá k jeho opakovanému provádění.

Jedním z výrazných prvků koledy je taneční projev. Zajímalo nás, co může tento prostředek komunikace sdělit o celku, jakou roli splňuje v daném systému a jakým způsobem participuje na jeho udržení. Tanec je zde definován jako koherentní a dynamický faktor události a je to v první řadě socio-komunikativní význam tanečního projevu, který naplňuje tento proces kvalitou textu. Koledu budeme tedy chápat jako strukturu, kde taneční projev funguje jako kulturní text v kontextu (Shukman 1978). Taneční text v tomto případě není pouhou choreografickou strukturou, ale celkovou funkcí, která propojuje určité sociální interakce s určitými strukturami tanečních prvků v souladu s daným typem komunikace (Giurchescu 1973).

Nemusí však nutně jít pouze o samotný tanec. Dešifrováním jazyka tance, tedy jeho znakovosti a symboliky, lze dospět k důkladnějšímu poznání daného socio-kulturního prostředí. Cílem je porozumět tomuto prostředí a tanec jako jeden z prvků systému může napomoci odhalení principů jeho fungování. Půjde také o to sledovat stálost či proměnlivost jednotlivých komponent ve vymezeném časovém úseku.

Zdroje a možnosti studia

Možnost srovnat záznamy pořizované různými zapisovateli v průběhu více jak jednoho století a sledovat jev v jeho proměnách se stalo výchozím momentem dnešního studia problematiky doudlebské masopustní koledy. Současný obraz koledy se skládá ze souhrnu variant ze tří období: z konce 19. století, kdy byl průběh koledy poprvé popsán v časopise *Český lid*; z období kolem poloviny století dvacátého přinášející kromě popisu průběhu i záznamy rozhovorů s pamětníky, první fotografické a filmové záznamy; a nakonec poslední období terénních výzkumů z let 1999 – 2004, kdy byla koleda podrobně zdokumentována videozáznamy, magnetofonovými nahrávkami řízených rozhovorů, fotografickými snímky a zúčastněným pozorováním ve výše zmiňovaných třech sousedících obcích. Porovnáním všech záznamů lze vysledovat, které prvky jsou stabilní a které proměnlivé, a na základě toho pak stanovit velké konstitutivní jednotky, které tvoří strukturu sledovaného jevu.

Dominující křesťanská symbolika koledy obsažená v kostýmních prvcích a slovních projevech a charakteristika jejího obsahu samotnými aktéry jako křížové cesty by mohla vést k domněnce, že v oblasti přetrvává silná náboženská motivace, skutečnost je však spíše opačná. Je sice pravda, že přítomnost mnoha poutních míst, která měla za následek zesílené náboženské vědomí, mohla vést v minulosti k častému provozování pozdně středověkých her s náboženskou tematikou o umučení Ježíše v této nejjižnější části Čech, avšak podle dochovaných zpráv se zdá, že toto vědomí nebylo již koncem 19. století zřejmé. Křesťanská symbolika sice dává projevu ustálenou formu, skutečný význam je však třeba hledat jinde. Bude nutné jej objevit ve vztazích, které mezi sebou vytvářejí konstitutivní jednotky struktury koledy, tj. ty prvky, které jsou součástí obvyklé ve vlastním slova smyslu a které jsou nejkomplexnější ze všech. Skutečnými konstitutivními jednotkami koledy nejsou izolované vztahy, ale soubory vztahů, a právě ve způsobu kombinací těchto souborů získávají konstitutivní jednotky významovou funkci.

Struktura koledy

Současný průběh koledy lze soudobými výrazovými prostředky charakterizovat jako syntetické pouliční divadlo, které probíhá za účasti celé obce i přespolních diváků. Tato hudebně taneční freska trvá v současné době po celý den do pozdních nočních hodin a má svůj stanovený princip daný tradicí. Některé její součásti musí zůstat neměnné, protože „to by už nebyla koleda“, jiné se proměňují s dobou a přizpůsobují aktuálním potřebám života. Její současný průběh bylo možné konfrontovat jednak s výpovědi starších místních pamětníků (Tůma 2000, Bartyzal 2002, Dvořák 1995), jednak s dalšími

prameny písemné povahy. Výpovědi pamětníků korespondují se stavem, jak je provozována koleda v současné době, neboť jejich paměť je základním zdrojem pro každoroční obnovování, jež probíhá pod jejich dohledem. Koledníci si nepořizují písemný záznam. Písemné prameny, které zachycují koledu, jsou dvojího typu. Tam, kde se jedná o pokus popsat průběh, jde vždy o zapisovatele, který byl odjinud (Dvořák 1995), zatímco místní kronikáři zaznamenávali jen okolnosti, za jakých se toho či onoho roku koleda konala a kdo se jí účastnil v rolích hlavních postav.

Struktura masopustní koledy									
	Aktéři	Oděv, nástroje- rekvizity jako znaky	Tanec a hudební doprovod	Doba konání	Zábavné prvky – hluk a rozruch	Soupeření dvou skupin	Odměna	Publikum	Potrestání prohřešků, usmrcení nekalého živlu
konec 19. století	7 nebo 8 koledníků + žitnej, ovesnej, čurka, moučka, někdy myslivec, žid	klobouk, sváteční oblek, hantoch, ferule, halapartna, cígr, ferule, lopata, flinta bez kohoutku, věneček, cep	kolo před každým domem, tiché kolo, babské kolo, tanec s domácími ženami, uvádění žen do tance během věnečku	v době ostatků, několik dnů	šmejdnění moučky, fixlování v kartách	střet dvou koled – hádanky, shazování klobouků tancmástrů	vybírání peněz do věnečku, v naturáliích	místní obyvatelé	vyplácení kop v každém domě
kolem poloviny 20. století	5 koledníků + masopust, caparti, žitný, ovesný, rybníkář, klibna, šimla, třápkové, koza cikánky, myslivec, otec, matka koledy	totéž + klobouk s kohoutím pérem či křídlem u rybníkáře	kolo před každým domem, tanec s domácími ženami, uvádění žen do tance během věnečku	v době ostatků, několik dnů; pouze v neděli; pouze v úterý	prodávání kozy, klibny – obchod s dobyttem, lamento čerstvých ženáčů	střet pravé a slaměné koledy, hádanky, trumfování ve vtípnosti, shazování klobouků tancmástrů	vybírání peněz do věnečku	místní obyvatelé	vyplácení kop v každém domě, vylekávání, střelení masopusta, věšení rybníkáře
1999 - 2004	8 koledníků + matka koledy, myslivec, maškarádi, klibna + aktuální postavy	totéž + klobouk s vycpaným celým kohoutem u rybníkáře	totéž + tiché kolo před pomníkem padlých, kapličkou, domem zemřelého	jeden den v rozmezí od soboty do úterý – v každé obci jinak	nepořádek v každém domě, aktuální satira	střet pravé a slaměné koledy, hádanky	vybírání peněz do věnečku, pohoštění v každém domě, někdy v naturáliích	místní obyvatel., lidé ze sousedních vesnic, další návštěvníci	vyplácení kop na začátku a na konci obchůzky, střelení masopusta

Stanovit konstitutivní jednotky koledy znamenalo zkompileovat všechny varianty záznamů z různých období od nejstarších po ty nejnovější v jejich diachronní i synchronní rovině (viz tabulka). Ze synchronního pohledu je zřejmé, v kterých částech je koleda neměnná a ve kterých naopak dochází k drobným proměnám. Za konstitutivní jednotky lze považovat tyto prvky: *aktéři, oděv a nástroje jako symboly jejich role, tanec s hudebním doprovodem, potrestání viníků nebo usmrcení nekalého živlu, žertovné zlomyslnosti, hluk a rozruch, soupeření dvou skupin, odměna, publikum*. Ukázalo se, že všechny tyto jednotky jsou nezastupitelné, zánik kterékoli z nich by znamenal změnu struktury koledy.

Ze synchronního řazení variant z různých období vyplývá, že nejméně proměnnou je jednotka *aktérů*. Většinou jde o čtyři základní postavy vážných koledníků, které mohou být zdvojené, postavu masopusta a nevážných maškar. K drobným změnám dochází pouze v jejich pojmenování, zatímco role zůstávají stejné. Např. v zápisech z 19. století nenajdeme sice postavu masopusta, její roli však podle bližších popisů zcela odpovídá role moučky nebo v současnosti matky koledy. Se stabilizací těchto postav souvisí především jejich funkce v průběhu koledy. Nejvíce variabilní a otevřená zůstává kolonka postav nevážných maškar. Příležitostně jsou, kromě tradičních rybníkářů apod., přidávány ještě další aktuální vedlejší postavy. V současné době se např. v jedné obci objevily při závěrečném střetu koled postav čarodějnic, které mohou být obohacením zábavných částí, nemají však zásadní význam, a proto se v dalším roce nemusí objevit vůbec.

Se stabilizací funkcí jednotlivých postav bezprostředně souvisí *nástroje-rekvizity*, které jsou zároveň znakem těchto rolí. Snad nejvýraznějším symbolem se staly vysoké klobouky koledníků vytvořené navrstvením papírových barevných růžiček, které nejen charakterizují a podtrhují důležitost a význam těchto hlavních aktérů, ale spolu se svými nositeli jsou dominantním znakem celé kolední obchůzky. V některých obdobích nesla tato koleda dokonce název růžičková. Další znaky prozrazující funkci koledníků jsou po celou dobu koledy viditelně nošeny: hejtman drží v ruce halapartnu, kterou pokaždé opře o zem (původně snad výhradně o špičku své boty) a určí tak, na kterém místě bude provedeno kolo, staví se vždy čelem k východu. Za ním následuje rychtář nesoucí rychtářské právo, feruli, jako znak povo-

lení uděleného skutečným rychtářem (dnes starostou) obce užívat jeho pravomocí po dobu koledy. Konšel bývá vybaven dřevěnou flintou jako člověk dohlížející na pořádek, přičemž tato funkce splývá někdy s rolí, jakou má postava myslivce. Neméně významné postavení má tančmástr, jehož role je nezastupitelná při uvádění žen do tance, zvláště pak při večerní taneční zábavě věneček. Proto také atributem jeho postavy je věneček upletený z jalovcových větviček a ozdobený červenými mašličkami, který má buď navlečený přes rukáv saka, nebo jej drží v ruce připevněný na dřevěné tyčce.

Velká stabilita je patrná i v oblasti prvků souvisejících s projevem pocty. Jednoznačně se zde výrazem pocty stává *tanec*, ať už v podobě kol, jejichž počet může být sociálně diferencovaný podle toho, komu je věnováno, či v zavádění žen do tance v určeném pořadí. Před jednotlivými domy jsou do tance brány vždy pouze ženy, které v něm bydlí, nebo jsou u domácích na návštěvě. Při večerní zábavě jsou potom postupně uváděny všechny přítomné ženy v přísně dodržovaném pořadí: místní ženy, nejdříve svobodné potom vdané, a ve stejném řazení pak ženy přespolní. Každá žena je po krátkém potancování s tančmástem přivedena ke stolu, kde dostane od matky koledy připít, poté musí přispět do věnečku, a nakonec je zavedena ke svému partnerovi, se kterým pak může po celý večer tancovat již kdykoliv bez dalšího uvádění do kola. Takto jsou postupně uvedeny do tance všechny přítomné ženy, což se při pečlivosti, s jakou je to prováděno, protáhne do pozdních nočních hodin. Teprve potom je koleda oficiálně zakončena opět kolem v provedení samotných koledníků. V průběhu koledy lze rozlišit dva druhy tanečního projevu, který slouží k vyjádření pocty. V první řadě jde o *kolo*, které takto nazývají i samotní koledníci („Toté kolo je pro pana X, čestného občana města X, děkujeme mu za štědrou koledu a večer jej zveme do věnečku“). Tančí jej před každým domem a před jeho provedením vyhlašují, komu je určeno. Je doprovázeno ustáleným výběrem lidových písní v živém třídobém taktu, které jsou také v průběhu tance hudebníky zpívány. Kolo je ponejprv tancováno při oficiálním zahájení koledy před místní hospodou a naposled při jejím oficiálním zakončení při věnečkové zábavě. Někdy provádí koledníci toto kolo bez hudebního doprovodu jako tzv. tiché kolo před domem, kde nedávno někdo zemřel

nebo se stala nějaká neblahá událost, dále pak před kapličkou, kostelem, u křížku, v současnosti též před pomníkem padlých za druhé světové války. Dalším druhem tanečního projevu je pak párový tanec – nejdříve před zahájením koledy v místní hospodě jako poděkování ženám, které koledníky oblékaly, dále před každým domem s jeho místními obyvatelkami jako poděkování za odměnu a pohoštění (v Soběnově se dnes koná už jen ve zvlášť respektovaných domech, např. u starosty), a nakonec v hojné míře při věnečkové taneční zábavě. Jedná se většinou o dvoudobé doprovodné melodie bez zpěvu, na které se tancuje houpavým krokem valčíku. Za jistý druh tanečního pohybu lze považovat také postup od domu k domu v průvodu, ke kterému se rovněž hraje ustálený druh hudebních melodií, charakterizovaných samotnými aktéry jako k pochodu – pohybují se svižnými rytizovanými běhovými kroky prokládanými poskoky. Tento druh pohybu je však spíše okrajovým prvkem, který dodává koledě určitou živost a hbitost, není a nemusí být vždy dodržován.

Mnohem více variant a obměn lze nalézt v jednotkách *potrestání viníků* (nebo též v usmrcení nekalého živlu). Původně se toto tzv. vyflekávání nebo vysekávání kop odehrávalo v každém s koledou navštíveném domě jako potrestání některých neukázněných koledníků za drobné krádeže v tomto domě. Postupem času se však průběh kolední obchůzky, který ještě v 19. století trval i několik dní, zkracoval a v rámci toho se tento prvek, který je retardujícím momentem, začal v jednotlivých domech vynechávat. Dosud se však koná buď na začátku obchůzky v místní hospodě, kde koledníci žádají hospodského o povolení konat koledu (v jeho hostinci) – jde hlavně o večerní taneční zábavu věneček, nebo v jejím závěru na veřejném prostranství.

Stěžejním zábavním momentem koledy se stává střet a *soupeření* dvou koled – pravé a nepravé (slaměné). Tento dramatický výjev se odehrává na návsi za pozornosti početného publika (místních i přespolních), které se sem postupně sejde na sklonku dne, kdy obchůzka končí. Nabízí již značné možnosti pro improvizaci aktérů (zvláště maškar, jejichž strkání a hašteření je opentleno mnohými aktuálními slovními průpovídkami, kterými se navzájem častují), zároveň je ale důsledně dodržováno schéma dějové posloupnosti a textů hádanek týkajících se výkladu křesťanské symboliky rekvizit

a součástí oděvu koledníků. Původně šlo skutečně o souboj dvou konkurujících si skupin koledníků, kteří soupeřili v tom, že si vzájemně kladli hádanky a nerozešli se, dokud je všechny neuhodli. V současné době jsou hádanky kladeny podle ústně tradovaného scénáře, který si koledníci opakuji vždy večer před započítím koledy, a soupeře simulují tzv. slaměná koleda složená z vysloužilých koledníků. Motiv střetu či soupeření však zůstal zachován a pravdivost souboje umocňují maškarační různými provokativními průpovídkami podporujícími vzájemnou rivalitu.

Největší improvizaci nabízí jednotka *žertovných a satirických projevů*. V této části se nejvíce reaguje na aktuální situaci, místní poměry a chování jednotlivců, obsahuje řadu erotických prvků. Míra improvizace a vynalézavosti v provozování různých žertů je zde přímo úměrně provázaná s jednotkou odměny – čím větší legrace, tím štedřejší odměna.

Jednotka *odměny* zůstává stabilní jednotkou, která má rovněž svá ustálená pravidla, pod určitou částku nikdo nejde, aby jej nepomluvíli. Nedat žádnou odměnu by si nedovolil nikdo. S touto jednotkou ale také souvisí i otázka *přenosu* a dohledu nad dodržováním daného postupu, bez níž by asi další existence koledy nebyla možná. Je zastoupena na jedné straně v instituci starších mužů, bývalých koledníků – pamětníků, kteří bedlivě pozorují, jak si počínají mladí koledníci, a upozorňují je na nedostatky mimo jiné také v souvislosti se zmiňovanou odměnou – platíme vás, tak se snažte. Nepřímo je tento dozor dnes vyjádřen také tím, že setkání dvou koled, které byly původně skutečně střetem dvou skupin koledníků v jedné vesnici, je dnes simulováno tzv. slaměnou nebo-li nepravou koledou, sestavenou z těchto starších mužů, kteří formou hádanek zkoušejí ty mladší, jak si pamatují symboliku jednotlivých součástí koledy. Na druhé straně jsou zde děti – synové koledníků, které v částečném převleku chodí s nimi, a pasivně se tak koledy účastní. Podle starších pramenů se role koledníka dědila z otce na syna.

V tomto smyslu nelze opomenout ani roli *publika*, protože jeho přítomnost podporuje u aktérů snahu předvést vše patřičným způsobem; jsou takto provokováni k lepším výkonům a dávají si záležet na provádění všech náležitostí. Oceňují proto přítomnost přespolních návštěvníků a zahrnují je do průběhu koledy.

Význam

Z uvedených skutečností vyplývá, které konstitutivní jednotky jsou až na nepodstatné odchylky neměnné po celé sledované období. Stabilní jednotky, které dosud tvoří strukturu koledy, korespondují s celou řadou periodických obřadů, jež souvisejí s tzv. regenerací času (Eliade 2003, 2004). Eschato-kosmologická funkce Nového roku (odstranění uplynulého roku a opakování stvoření) souvisí s vyháněním démonů pomocí lomozu a křiku a jejich následné pronásledování či vyhánění v podobě ritualizované postavy, v níž je spatřován fyzický prostředník, jehož pomocí jsou všechny prohřešky celé obce vypuzeny za hranice obývaného území. Patří sem také soupeření dvou skupin aktérů a erotické prvky. V časovém předělu jsme nejen svědky faktického konce určitého časového intervalu a počátku období dalšího, ale účastníme se také odstranění minulého roku a uplynulé doby – jde o ritualizovanou očistu jako anulování všech hříchů a vin jedince i obce. Idea obnovení však může zahrnovat i obnovu individuální a sociální. Periodicita a spojení s archetypem křesťanské křížové cesty dodává pak celé události posvátný ráz. Do jaké míry si dnešní aktéři uvědomují tyto souvislosti lze jen spekulovat. Jsou tu však další významná zjištění, která vypovídají o významu koledy v dnešní lokální společnosti, kdy tento celek jako výsledek vzájemných vztahů jednotlivých komponent struktury přispívá k organizaci socio-kulturního celku.

Koleda si až do současnosti zachovala svůj maskuliní ráz. S koledou chodí výhradně muži, ženy však zde mají svou nezastupitelnou roli při jejich přípravě. Pomáhají je oblékat, líčit, což potom koledníci oceňují tím, že hned první tanec po zahájení koledy v místní hospodě, kde se připravují, patří ženám, které je oblékaly. Této pocty se pak ženám dostává jak v každém domě, tak i při závěrečné věnečkové taneční zábavě, jak bylo zmiňováno výše.

Tanec v tomto systému reprezentuje způsob, jakým je vyjadřována *pocta* (místním občanům, přespolečným hostům, čest zemřelým nebo padlým, poklona ženám – matkám, milenkám, manželkám).

Zmiňované obce se nacházejí v oblasti, kde v současné době nelze najít téměř žádné pracovní příležitosti, většina obyvatelstva je proto nucena za prací někam dojíždět, někdy tam i přechodně pobývat, či trvale se přestěhovat. Do své rodné obce se pak vrací hlavně

při podobné příležitosti. Jsou zde také lidé přicházející z města, buď jako rekreanti (důsledkem toho je poměrně početná chatová oblast), nebo se zde trvale usazují, kupují opuštěné chalupy, rekonstruují je a zavádějí sem nové zdroje obživy (chov koní a tím i např. řemeslo kováře). Koleda zviditelňuje, kdo je místní a kdo host, nebo kdo z nově přichozích je už považován za místního a naopak, zda ten, který se odstěhoval, je už pouhým hostem, anebo je stále pojímán jako člen pospolitosti a posiluje vědomí soudržnosti a *identity*. V minulosti tuto roli sehrála koleda vůči německému obyvatelstvu sousedních obcí. Češi si úzkostlivě střežili svou podobu koledy, na rozdíl od německé, ve které se kolo tančilo s meči a s charakteristickým proplétáním tancujících pod jejich propojeným držením (Janáčková 1959). Starší pamětníci dodnes zdůrazňují skutečnost, že ačkoliv obě etnika zde žila ve vzájemné shodě, byl tento rozdíl v provozování koledy dodržován a střežen jako výraz respektování specifik a vzájemné rozdílnosti. Také dnes jsou v jednotlivých obcích dodržovány odchylky, které je mezi sebou odlišují. Ty jsou pochopitelně opakovaně reflektovány, hodnoceny a srovnávány. Proto také koleda neprobíhá v sousedících obcích v jednom dni, ale postupně v době ostatkového masopustního týdne.

Každoročně se opakující událost, která zapojuje do děje všechny obyvatele dané oblasti, přispívá k ritualizaci místního života. Vytvářejí se tím zároveň podmínky pro vědomí vzájemné pospolitosti. *Integrujícím* činitelem se stává tento tradiční projev tím, že mimo jiné zprostředkovává vzájemnou informovanost a potvrzení místních *statusů a rolí* – vždy znovu se tak potvrdí nebo zveřejní stav – např. vdaná – svobodná, dospělý – dítě, místní – přespoleční, nebo *postavení*. Vybraní koledníci mají být přitom jakousi elitou obce díky své schopnosti zvládnout obtížný úkol. Musí obejít s kolední obchůzkou celou ves a na nikoho nezapomenout, zachovat se patřičným způsobem před domem, kde došlo k nějaké nepříjemné události, zajistit vlídné přijetí přespolečných hostů, kteří nesmí být opomenuti, a i jim se musí dostat náležité pocty. Na koledníka jsou při tom kladeny značné nároky: nesmí se opít, musí si pamatovat všechna jména, kterým je věnováno kolo, prokazují svou obratnost při tanci a zůstávají po celou dobu trvání koledy ve svátečním obleku s připevněným vyšívaným ručníkem kolem pasu – hantochem, vysoké růžičkové klobouky smějí odložit jen ve

chvilích krátkého odpočinku během občerstvení. Tento souhrn povinností i mnoha dalších vyžaduje zodpovědný přístup ke svěřenému úkolu a jen na kolednicích v tuto chvíli záleží, aby nedošlo k nevhodnému chování, které by mohlo přispět k znesváření obce, případně sousedících obcí. Přistupují proto k tomuto úkolu s patřičnou vážností, a pokud se jim ho daří zvládnout, jsou opakovaně pro tuto funkci vybíráni, což zpětně přispívá k upevnění jejich přirozené autority v místě. Většina starších, vysloužilých koledníků, vzpomíná na svou éru, kdy chodili s koledou s určitou hrdostí, a na další její provádění mladšími aktéry pečlivě dohlížejí, sledují a hodnotí také provedení koledy v sousedních obcích.

Koleda je tedy složená z řady nezastupitelných jednotek, které jsou od sebe vzájemně neodlučitelné a existující pouze na základě vzájemných vztahů. Sami

aktéři tyto vztahy podvědomě cítí, protože připomínají a zdůrazňují, co v koledě musí být, protože jinak by to už nebyla koleda. Zkušenost, kterou si obyvatelé tímto obyčejem předávají a uvědomují, spočívá především v jeho významuplnosti. Jako projev maskulinity na straně jedné, a jako potvrzení statusu a identity při integraci společnosti na straně druhé si tato tradiční událost uchovává svou zatím ničím nenahraditelnou roli v dnešním společenském životě oblasti.

To částečně potvrzují i slova samotných aktérů. Zeptali jsme se mladých koledníků - „*Proč to děláte?*“ – „*S koledou chodil můj děda, táta, chodím i já*“, odpověděl jeden z nich. – „*Jenom proto?*“, ptáme se znovu. – „*Ale kdepak*“, namítnul jejich hejtman. – „*Vtip je v tom, že nás to baví. Celý rok se na to těšíme, bereme si v tyto dny dovolenou, opuštěák na vojně, omluvíme se ve škole...*“

Studie vznikla v rámci výzkumného záměru AVOZ 90580513.

Prameny a literatura:

- Bartyzal, J. (informátor): Videozáznam rozhovoru natočený L. Tyllnerem a D. Stavělovou v Dobrkovské Lhotce v roce 2002. EÚ AV ČR Praha.
- Dvořák, J.: *Staročeská koleda v Soběnově*. Podle dochovaných starých zápisů, vyprávění a prepisů z magnetofonových nahrávek. Soběnov: nepublikovaný materiál z roku 1995.
- Eliade, M.: *Mýtus o věčném návratu*. Praha: Oikymeneh 2003.
- Eliade, M.: *Pojednání o dějinách náboženství*. Praha: Argo 2004.
- Giurchescu, A.: *La danse comme objet sémiotique*. In: Yearbook of the IFMC 5, 1973, s. 175-178.
- Janáčková, I.: Přepis audiozáznamu rozhovoru s informátorem J. Drákem z roku 1959. EÚ AV ČR, sign. 209/746 D.
- Hlubuček, J.: *Doudlebský rok. II. Zvyky masopustní*. Doudlebský archiv národopisný Trhové Sviny, nepublikovaný materiál z roku 1953.

- Laudová, H.: *Muziky, lidové tance, zábavy a slavnosti jižních Čech*. In: Jihočeská vlastivěda, řada A. Národopis. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství 1987.
- Frolec, V. – Tomeš, J. (ed.): *Masopustní tradice*. Edice Lidová kultura a současnost, sv. 5. Brno: Blok 1979.
- Petr, J.: *Z jihočeského Doudlebska*. Český lid 33, 1946, s. 62-64.
- Shukman, A.: *Lotman: The dialectic of semiotic*. In: Baily, R.W. – Mateika, L. – Steiner, P. (ed.): *The sign. Semiotic around the world* 9, 1978, s. 194-206. Michigan: Slavic Publications.
- Tůma, J. (informátor): Audiozáznam rozhovoru natočený L. Tyllnerem a D. Stavělovou ve Slavči v roce 2000. EÚ AV ČR Praha.
- Vančík, F.: *Kalendářní obyčeje z jihočeského Soběnova. Masopust*. In: Opera Ethnologica 4. Praha: EÚ AV ČR 1969.
- Zítek, J.: *Kolední hry jihočeské*. Český lid 2, 1893, s. 521-585.

Resumé

The region of South-Bohemian Doudleby has aroused interest of the ethnographers since the end of the 19th century. The fact that the expression of traditional culture, called “Shrove carolling” by local people, survived continually, became attractive. Within different periods, it was recorded repeatedly. The territory of three adjacent villages – Slaveč, Dobrovská Lhotka and Soběnov – became the object of the latest feedback research (1999 – 2005). The aim of the research was to follow the importance of this local phenomenon within the today's local society; why is it performed just now, by whom and under which circumstances, and what does contribute to its repeated performance? The structure of that custom has been stated by comparison of all available records of Carnival and based on recognition of constitutive units of the phenomenon. Within the custom's framework, there was observed the role of the dance expression as a cultural text whose symbolic language assisted to identify some important statements regarding states, identity and integration of the relating socio-cultural environment.

1.

3.

2.

4.

Průběh koledy:

1. Kolední obchůzka probíhá od východu k západu. Za doprovodu nezbytné kapely ji vede *masopust* či *matka koledy*, za ním následují ve vši vážnosti koledníci: *hejtman*, *rychtář*, *konšel* (někdy *myslivec*), *tančmástr*, kolem pobíhají *maškarádi* zvaní též *rybníkáři*, *třapatí*, *čůrkové*, *žitný*, *ovesný*, *moučka*. Postupují od domu k domu za doprovodu přihlížejících. Pískání, výskání, troubení, hudba, zpěv neutichají – úkolem všech je ztřípiti co největší povyk, nenechat nikoho v klidu postát.
2. Maškary mají povoleno tropit „lotroviny“ – dělají v domech nepořádek, kradou potraviny, na ulici zastavují dopravní prostředky apod.
3. Před každým domem koledníci zatočí kolo, před jehož začátkem hejtman oznámí, komu je určeno, a zve jej na večerní taneční zábavu věneček slovy: *Toto kolo je pro pana..., děkujeme mu za štědrou koledu a večer ho zveřejníme do věnečku*. Kolo jako pocta může být i tzv. tiché, např. před kostelem, u kapličky, u křížku, před domem, kde nedávno někdo zemřel či u pomníku padlých za války.
4. Následuje pohoštění a peněžitá odměna,

5.

7.

6.

8.

5. hudba hraje k tanci

6. a maškary i koledníci berou do tance domácí ženy.

7. Na závěr obchůzky se většina obyvatel a přihlížejících sejde na návsi, kde dojde k soupeření dvou koled – té pravé

8. a nepravé, tzv. slaměné, složené z vysloužilých koledníků.

9.

10.

11.

9. Střet probíhá formou kladení otázek a je ukončen vytvořením tzv. *přemostění* z kupy těl, kde si dají hejtmani obou koled po šňupci tabáku na usmířenou a
10. maškarádi se tzv. *proschočí* v řadách proti sobě.
11. Zbývá ještě potrestat viníky za drobné krádeže, nakonec jsou sečteny hříchy masopusta a vynesena rozsudek: bude odstřelen.

12.

13.

12. Vyvrcholením koledy je večerní taneční zábava, zvaná *věneček*. Zahajují ji společným tancem tancmástrů, kteří také postupně uvádějí do kola všechny přítomné ženy v pořadí: vdané, svobodné, místní, přespoleční. Teprve potom, co jsou všechny ženy uvedeny do kola, zaplatí do věnečku a dostanou připít, může být koleda oficiálně ukončena posledním kolem.

13. Role koledníka se prý dědí se z otce na syna.

MASOPUSTNÍ OBCHŮZKY A MASKY NA HLINECKU

Ilona Vojancová

Sporadické zmínky o masopustních obchůzkách na Hlinecku pocházejí z 19. století. V kronikách nalézáme jen kusé zprávy. Někteří kronikáři vzhledem k rozpustlosti chování masek nepovažovali tento zvyk za „hodna zaznamenání“. V období před druhou světovou válkou se v některých vesnicích masopustní obchůzka začala vykládat jako „žebrání“ a pamětníci tuto skutečnost uvádějí jako jeden z důvodů zániku tohoto obyčeje v příslušné obci. Ovšem v některých vesnicích se masopustní obchůzky konají téměř bez přerušení po dlouhá desetiletí do dnešních dnů. Probíhají spontánně z iniciativy obyvatel příslušné vesnice, pouze záležitosti týkající se občerstvení příchozích diváků, propagace a sjednání muziky v současnosti obvykle zajišťuje Sbor dobrovolných hasičů.

Průběh obchůzky

Masopustem se nazývalo období, které začínalo po svátku Tří králů (6. ledna) a končilo v tzv. masopustní úterý, jež předcházelo Popeleční středě. Délka tohoto období byla různá, skončit muselo šest týdnů před Velikonocemi. Čas masopustu byl časem zabíjaček,

Vortová – slaměný a kominík. Foto I. Vojancová 2005.

sousedských zábav, besed a také svateb. Tato poklidná a po společenské stránce bohatá část roku končila veselou a rozpustilou obchůzkou masopustního průvodu, která se konala v Masopustní úterý. Pro naše předky to byl svátek, vykonali jen nejnnutnější práce v hospodářství a pak již čekali na příchod masek: „*V masopustní outhrek bylo jako v poloviční svátek. Leckde dosud – i v mės-tech – se nepracuje. Lid se prochází a stopuje maškary. Odpoledne tančivala chasa i školní mládež, večer byla muzika pro všechny, ale mělo se tančit jen do půlnoci, neboť sám rohatej se mezi tancující přitovaryší. O ostatcích má se hodně tancovat, aby vysoký len vyrostl.*“¹ Od konce šedesátých let 20. století se masopustní obchůzka přesunula z úterý na předcházející sobotu či neděli. Důvodem je skutečnost, že si lidé nechťejí nebo nemohou brát v pracovní den dovolenou. V žádné vesnici se však obchůzka nesmí konat v postní době. Toto pravidlo je dodržováno i za cenu toho, že se někde obchůzka koná i dva týdny před koncem masopustu. Podoba masek, jejich funkce a průběh obchůzky byl a je dán pevným řádem.

Ve třech vesnicích na Hlinecku si masopustní obchůzky zachovávají ustálenou podobu. Jedná se o obce Hamry, Studnice a Vortová. Masopustní průvod časně ráno vychází ze společného místa, kterým je obvykle sál hospody. Masky kráčejí v průvodu v ustáleném pořadí ke starostovi požádat jej o povolení k obchůzce. Jménem všech maškarádů žádá starostu maska zvaná strakatej (též laufr, ostřížek nebo běhoun). Starosta povolení samozřejmě udělí s připomenutím, aby se maškara „...chovala ve vsí počestnosti, vysoko skákala, aby byla dobrá úroda.“² Muzika zahraje veselou písničku, maškarádi zatančí před starostovým obydlím. Odměnou je pohoštění (koblihy, obložené chlebičky, alkohol) a také finanční částka. Podle toho, jak vysoká je tato částka, tolik muzika zahraje písniček. Všichni přihlížející sousedé tak vědí, jak je kdo štědrý. Průvod masek obchází vesnicí, zastavuje se před domy a přitom příslušné masky žertují s přihlížejícími diváky a obyvateli vesnice. Jejich žerty jsou často velmi rozpustilé a divoké, často přímo úměrné vypitému množství alkoholu, ale vesnický kolektiv řádění maškar toleruje, protože „o masopustu je vše

dovoleno“. V podvečer po skončení obchůzky vesnicí se obyvatelé a průvod shromáždí na dohodnutém místě, kde se koná závěr masopustu – porážení masky zvané Kobylka. V jednotlivých vesnicích se tento obyčej liší detaily, ale jeho základ je stejný. Jedna z masek přečte tzv. testament shrnující hříchy, jichž se dopustila kobylka v uplynulém roce. Vtipnou formou se zde glosují události významné pro vesnický kolektiv, nebo události celospolečenského dopadu. Na závěr je vydán pokyn masce rasa, aby přeťal kobylce žílu. Kobylka se svalí na zem, masky kolem ní zatančí kolečko za zvuků smutné, pohřební písně. Po chvíli dá rasa kobylce napít „živé vody“ (trochu alkoholu), kobylka vyskočí a všechny masky znovu vesele tancují. Do tance vyzvou i přihlížející diváky a tím je vlastně obchůzka ukončena. Před zraky přihlížejících se zde odehrává pradávňý rituál: konec a nový začátek. Večer se koná taneční zábava, na jejímž začátku je vyhlášeno sólo pro maškary. Je ctí každého, kdo celý den běhá v masce, aby se večer na zábavě ukázal a sólo zatančil. Končí se až v ranních hodinách.

Popis tradičních masek

Tradiční maškara na Hlinecku se dělí do dvou skupin: **na červenou** (též pěknou) a **černou** (též šerednou). Červená maškara má za úkol plnit obřadní funkce obchůzky: koledování, obřadní tanec (aby se „vyvedla úroda“). Černá maškara obstarává kontakt s diváky; i na ní sice spočívají obřadní funkce (válení se s přihlížejícími diváky po zemi, mazání obličejů, vyskakování), ale jejím úkolem je i rozpustilé dovádění, „obchodování“ apod.

Do masek zařazených mezi **červené maškary** se převlékají pouze svobodní chlapci, v minulosti to byli odvedenci na vojnu – „lekrúti“, kteří celou obchůzku organizovali. Patří sem:

Strakatý (někdy též laufr, ostřížek nebo běhoun) – oblečen je do bílých kalhot a halen, které jsou pošity barevnými odstřížky látky. Na hlavě má špičatou čepici, v ruce drží bič, mívá i píšťalku ke svolávání masek. Tvoří dvojici se ženuškou. Krácejí spolu v čele průvodu, žádají hospodáře o povolení zahrát před jejich domem. Může tančit v kolečku s Turky.

Ženuška - za tuto masku je do ženských šatů, stylizujících obvykle vesnické oblečení druhé poloviny 19. století, převlečen muž. Na ruce drží košíček, do něhož ukládá peněžité dary.

Turek - čtveřice Turků je oblečena do kalhot a halen, dva jsou modří a dva červení. Na hlavách mají vysoké, válcovité čepice zdobené pentlemi a růžičkami. Na hrudi a někdy i na zádech mají tzv. kyrys, na ruce bílé rukavičky, každý z nich drží krajkový šáteček, kterým při tanci točí a mává. Úkolem Turků je zatančit před každým domem a při tanci „vyhazovat podpatky“, aby se vedla úroda.

Za **černou maškara** se převlékají již i starší, ženatí muži. Často se v rodinách maska dědí z otce na syna a opatruje se po několika generacích.

Slaměný – představuje archaický typ masky. Celá postava je oblečena do masky zhotovené ze slámy. K výbavě slaměného patří roh zavěšený přes rameno, velký kravský zvonec připevněný vzadu na sukni a býkovec spletený ze slámy. Troubením ráno oznamuje začátek obchůzky, kolikrát zatroubí, tolik je masek. Postava má začerněnou tvář, stejným černidlem maže diváky, které honí a válí se s nimi po zemi. Hospodyně se snaží z jeho sukně získat stébla slámy, která dávají do posady, v níž sedí husa na vejcích a věří, že se jim housata „dobře vyvedou“.

Kobylka – základem masky je konstrukce z obruče, na ní je upevněná vyřezávaná koňská hlava. Obruč má muž zavěšenou pomocí popruhů tak, aby hlava koně

Blatno – pán, paní, strakatej a medvěd. Foto I. Vojancová 2005.

byla zhruba v jeho pase. Zahalí se do přehozy, takže konstrukce je pod ním schovaná a jenom hlava kobyly vykukuje. Na hlavě má velkou čepici z papíru zdobenou nalepenými obrázky a růžičkami z papíru. Kobylyka v ruce drží býkovec, kterým praská. V některých vesnicích je její tvář natřena červeným „mazadlem“ (Studnice). Kobylyka honí diváky, vyskakuje a hopsá, chodí ve dvojici s rasem. Na závěr obchůzky ras kobylyce „přetne“ žílu.

Ras – jeho kostým má bílou barvu s červenými doplňky (věnec vuřtů, vidlička a nůž, zástěrka). V některých vesnicích nosí obličejovou masku, v jiných má začervněnou tvář. Ras musí hlídat kobylyku, ale přitom ještě stihne různé žerty s diváky. V některých vesnicích dokonce „vyšetřuje a léčí“ (Vortová). Na závěr obchůzky je úkolem rasa „porazit“ odsouzenou kobylyku.

Žid – oblečení této masky má budit dojem ošumělosti, z kostýmu mu visí třásně, mívá oděv pošíť různými ozdobami (staré medaile, drobné oděvní součástky, gumové hračky aj.). Na hlavě má klobouk ozdobený pery a na obličej masku s velkým nosem, obvykle ušitou z kožešiny. Hlavní úlohou této masky je kontakt s diváky: obchoduje s nimi, „vede handl“. Ve velké brašně má nejrůznější předměty, které k tomu používá. Také přihlížející muže „holí“ velkou dřevěnou břitvou, češe

dřevěným hřebenem a za tyto služby si pochopitelně nechá zaplatit.

Kominík – je oblečen celý v černém, na hlavě nosí bílou čepičku s různými ozdobami. Na zádech má namalovaný hodinový ciferník, ručičky na prvním z nich ukazují začátek obchůzky a na druhém její konec. Kromě březové metličky mívá ještě píšťalku. Kominík maže diváky černidlem, vyplácí je metlou a prohání především mládež. Ve stavení prohlíží kamna a komín, zda mají správný tah. Pokud najde v troubě kamen něco k jídlu, odnáší to ostatním maškaram.

Masky se ve vesnicích, ve kterých se udržuje tradiční podoba obchůzky, v detailech různí. Odlišnosti nalezneme v různých tvarech čepic, detailech zdobení (odlišné tvary papírových růžiček, líčení obličejů, našívání mašlí apod.), v různých způsobech pletení obleku pro masku slaměného apod. Základní podoba a funkce masek je však stejná. V každé z vesnic, v nichž se tradiční podoba zachovává, při rozhovoru uvádějí, že jejich masky jsou ty nejpůvodnější. Odlišnosti vznikly zřejmě touhou vytvořit vlastní variantu podoby masky, typickou právě pro konkrétní vesnici. Vliv tradice však byl natolik silný, že změny postihly pouze detaily. Náhodní diváci si tak tyto odlišnosti ani neuvědomují.

Vortová – Turci a žid. Foto I. Vojančová 2005.

Vortová – maškarádi. Foto I. Vojančová 2005.

Stručná historie masopustních obchůzek v uvede- ných lokalitách

Hamry: V obecní kronice vedené od roku 1836 se masopust sice nevzpomíná, ale pamětníci uvádějí, že v průběhu 20. století se zde obchůzka konala víceméně pravidelně. Jeden z nich dokonce uvedl, že to vždy „byla příležitost omladiny poveselit se a k lihu přijít“. Vystupují zde tradiční typy masek, od těch v sousedních vesnicích se liší detaily. Stává se zde, že se ženské domluví a posypou některého z kominíků hladkou moukou, která ulpí na začerněné tváři. Pro kominíka je to potupa. Kobylka se dnes poráží před hospodou na valníku. Maškary z Hamrů se zúčastnili festivalu masopustních tradic ve Strání.

Studnice: zdejší obchůzka patří k divácky nejatraktivnějším. Tradiční typy masek se liší detaily od masek v Hamrech a Vortové. Kobylka se poráží před hospodou, svalí se na připravená dřevěná nosítka a maškary ji v průvodu donesou do hospody. Zde je „vzkříšena“ a masky společně zatancují s diváky. Studnická maškara potěšila návštěvníky Veselého Kopce, diváky Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici, folklorních slavností v Telči a karnevalového setkání v Praze.

Vortová: podoba masek i celý průběh je tradiční; v místní kronice nalezneme zmínky o konání masopust-

ní obchůzky z poloviny 19. století, ale uvádí se, že se jedná o „tradiční obyčej konaný od nepaměti“. V posledních letech je oficiálním pořadatelem Sbor dobrovolných hasičů, ale příprava obchůzky spočívá na ochotných jedincích. Kostýmy masek vlastní a připravuje každý účastník sám. Pouze náročnou masku Slaměného – podobně jako v ostatních vesnicích – plete člověk, který tuto činnost ovládá. Do masek se účastníci v posledních letech nepřevlékají jen jednou do roka, ale předvádějí obchůzku i v muzeu v přírodě na Veselém Kopci. V roce 2003 vystupovali také v Litomyšli, v roce 2006 v Poličce a Svitavách při příležitosti městských slavností v období masopustu. Na závěr obchůzky se poráží maska představující kobylku a průběh tohoto rituálu ve Vortové je ze všech vesnic udržujících tradici masopustu na Hlinecku nejzajímavější a nejpřitažlivější. Koná se v sále hospody, kde se shromáždí masky i přihlížejíci. Kobylka se obřadně „porazí“, kolem ní ostatní masky narovnají své čepice, takže se kobylka pod nimi úplně ztrácí. Masky ležící kobylku obklopí, zatancují poslední kolečko, Kobylka se „vzkříší“ a pak již tančí všichni dohromady.

V některých vesnicích na Chrudimsku a Hlinecku se koná masopustní obchůzka nepravidelně a nedodrжуje se již pevně její tradiční podoba. K takovým vesnicím patří například Blatno, Prosetín, Stan a Všeradov. **Blatno,**

Studnice – kobylka a ras. Foto I. Vojancová 2005.

Vortová – porážení kobylky. Foto I. Vojancová 2005.

kteřé je dnes součástí Hlinska náleží k místům, kde se přípravě masopustní obchůzky věnují s velkou pečlivostí. Hlavním pořadatelem je dnes Sbor dobrovolných hasičů, vedle tradičních masek se objevují novodobé masky (cikánky, pojízdná šatlava s dráby, řezník, pojízdný bar) a do kostýmů se oblékají i ženy. Od počátku 20. století do poloviny čtyřicátých let 20. století do Blatna docházela maškara z Hamrů, po roce 1945 si blatenští připravují obchůzku sami. Průvod vede dvojice masek pán a paní. Mezi maskami se objevuje i medvěd s myslivcem a pamětníci uvádějí, že s medvědem chtěly tančit všechny ženy (vliv na plodivou sílu). V Blatně se skupiny masek nazývají bílá (čistá) a černá (špinavá) maškara. Na závěr obchůzky se poráží maska představující kobylku, zatímco v 19. století a na počátku 20. století se na závěr obchůzky „střílel medvěd“.

POZNÁMKY:

1. Adámek, K. V.: *Lid na Hlinecku*. Praha 1900, s. 108-109.
2. Terénní výzkumy SLS Vysočina prováděné v letech 1989 – 2004.

VÝBĚR Z LITERATURY:

Adámek, K. V.: *Lid na Hlinecku*. Praha: Archeologická kommise při české akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1900.
Československá vlastivěda, díl III. Lidová kultura. Praha: Orbis 1968.

Podoba masopustní obchůzky na Hlinecku nemá v rámci České republiky obdoby. Je to jedinečný doklad lidové obyčejové kultury. O to cennější, že o jeho udržování po dlouhá desetiletí nepečuje žádný folklorní soubor, ale každým rokem jej do života přirozeně uvádí vesnické společenství. Každá obec udržující masopustní obchůzku v tradičním duchu považuje svoje masky za nejhezčí, jejich přípravě zúčastnění věnují velkou péči, často se dědí z otce na syna nebo v rámci širší rodiny. Díky spontánnímu vztahu k tomuto obyčejí se jej podařilo přenést do třetího tisíciletí a lze jen doufat, že se najde i nadále dost nadšenců ochotných chystat si masky, uchovávat je, jednou do roka se do nich oblékat, za zvuků dechové hudby pak po celý den obcházet vesnicí, tančit, vyskakovat a propadat rituálu dávného obyčaje.

Frolec, V. – Tomeš, J. (ed.): *Masopustní tradice*. Edice Lidová kultura a současnost, sv. 5. Brno: Blok 1979.

Langhammerová, J.: *Lidové zvyky, výroční obyčaje z Čech a Moravy*. Praha: Lidové noviny 2004.

Staňková, J. – Baran, L.: *Masky, démoni a šaškové*. Pardubice: Theo 1998.

Zíbrt, Č.: *Masopust držíme*. Praha: [Šimáček] 1910.

Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Vyšehrad 1950.

Resumé

In the surroundings of the town of Hlinsko in East Bohemia in Bohemian-Moravian Uplands, the Carnival rounds have been safeguarded in their almost unchanged form in some villages for long decades. At the end of Shrovetide, the rounds with mascaras take place spontaneously in the villages of Hamry, Studnice and Vortová. The appearance of mascaras, their character and functions have been maintained by tradition in active awareness of all inhabitants in the above villages. The course of the rounds, which take place all day long, is given as well: after having obtained the Mayor's permit, the mascaras go round the village, from house to house, and they get reward (refreshment and money) of their rich-vintage and fortune wishes. The rounds are closed with a custom when one of the mascaras, called Kobylka (mare) is slaughtered solemnly.

Kanianka je obec zo súčasným počtom obyvateľov 3 940. Nachádza sa v regióne hornej Nitry. Prvá písomná zmienka o obci je z roku 1479.¹ Obec patrí medzi podhorské obce rozkladajúce sa na úpätí Malej Magury. Pôvodné zamestnanie obyvateľov bolo poľnohospodárstvo a sezónne práce v poľnohospodárstve, za ktorými obyvatelia odchádzali do Čiech, Rakúska a do Nemecka. Časť mužskej populácie odchádzala v tridsiatych rokoch 20. storočia na určité obdobie za prácou do Francúzska, kde si našla uplatnenie najmä v uhoľných baniach.

Obec prešla prudkými zmenami najmä v polovici osemdesiatych rokov 20. storočia, keď sa do predtým malej obce zo slabou občianskou vybavenosťou začali sťahovať obyvatelia neďalekej obce Koš, ktorá sa kvôli ťažbe hnedého uhlia stala poddolovanou a postupne neobývatelnou. Príchodom nových obyvateľov sa Kanianka začala prudko rozvíjať, postavili sa nové obytné štvrte, ba aj panelákové domy – vzniká tu sídliskové bývanie (tzv. bytovky). Počet obyvateľov sa zdvojnásobil. Obec sa začala v myšliach i vyjadrovaníach ľudí deliť na tzv. starú a novú Kanianku. Styčným bodom medzi oboma časťami je novovybudovaná polyfunkčná budova obecného úradu s knižnicou, zdravotným strediskom, poštou, kultúrnym domom a s obchodnými prevádzkami.

Napriek tomu, že sa obec nachádza v blízkosti mesta Prievidza, kde aj v súčasnosti našla väčšina obyvateľov zamestnanie, ešte koncom sedemdesiatych rokov 20. storočia sa tu uchovávali a aktívne rozvíjali viaceré tradičné výročné zvyky, medzi ktoré patrili aj fašiangové obchôdzky.

Po príchode Košovcov (teda časti obyvateľov obce Koš, ktorá sa stala kvôli ťažbe uhlia neobývatelnou) do Kanianky (v roku 1987) a rozdelení obce na už spomínanú starú a novú časť postupne tradičné zvyky, ako boli aj fašiangové obchôdzky, v starej časti zanikajú. Dôvodom bolo niekoľko. Obec sa zväčšila, príchod Košovcov akoby na chvíľu narušil zabehnuté vzťahy a zvyky Kaničanov. Už bolo takmer nemožné obísť celú dedinu „s domu do domu, ako tomu bolo predtým“.² Pred príchodom Košovcov mala Kanianka len horný a dolný koniec, „jedna ulica to bola, čože to sme ráno začali fašiangovať a do večera sme skončili toť v starom kulturáku na zábave“.³ Partia mladých ľudí – nadšencov, ktorá organizo-

vala fašiangové obchôdzky, si založila rodiny, viacerí sa odsťahovali do Prievidze či susedných obcí. „Tak to sme sa učili od rodičov, ako oni robili sprievody, potom sme to prebrali my. No a po nás už akosi nik. Pomaly to zaniklo také obchôdzky dom po dome.“⁴

V roku 1990 vzniká folklórny súbor Košovan, členovia ktorého boli (a aj teraz sú v prevahe) najmä bývalí obyvatelia obce Koš. Súbor s podporou miestneho zastupiteľstva začal realizovať viaceré vystúpenia dotýkajúce sa tradičných výročných zvykov a robí to v obci doteraz.

Fašiangové obchôdzky sa teda v Kanianke realizujú aj v súčasnosti, nie však v pôvodnej forme, ako sa to dialo v „starej“ Kanianke, ale formou folklórnych vystúpení na pôde kultúrneho domu. Ide o ukážku tradičnej fašiangovej obchôdzky, v ktorej však dominujú zvyky z obce Koš. Scénické folkórne vystúpenie je ukončené polnočným „pochovávaním basy“ a tanečnou zábavou.

Fašiangové obchôdzky v „starej“ Kanianke realizovala skupina mládencov a mužov, v menšej miere aj dievčat a žien (tzv. partia), ktorá robievala obchôdzky najmä na tzv. posledný fašiang, zvyčajne posledné dva dni (pondelok, utorok) pred Popolcovou stredou, kedy sa začína obdobie štyridsaťdňového pôstu. Obdobie fašiangov začína po sviatku Troch kráľov a končí deň pred

„Pasovačka s medveďom“. Fašiangová obchôdzka v Kanianke. 70-te roky 20. storočia. Foto: archív autorky.

Popolcovou stredou. Obchôdzky končili obradom pochovávania basy (utorok o polonoci), potom nasledoval prvý deň pôstu – tzv. Popolcová streda (nazývaná aj Škaredá, Krivá alebo Popolná streda).

Čas fašiangových obchôdzok bol najmä v minulosti, keď sa prísne dodržiaval pôst a nekonali sa žiadne zábavy, akoby binárnou opozíciou všedným dňom. Ľudia v maskách mali počas fašiangového sprievodu symbolicky dovoľené prekročenie vymedzených medzi slušného správania sa na verejnosti. (Bolo dovoľené také správanie sa masiek, hry a slová, ktoré v bežnom živote societa ľudí nepovažovala za slušné.) Počas obchôdzok prýštil z ľudí smiech, komično, bláznovstvo, uvoľnilo sa ich ratio, posilnil sa dôvod radosti, ktorý váži v mimoriadne hlbokej vrstve nášho duchovného bytia, a na pár chvíľ sa uvoľnili stavidlá obyčajnosti. Masky a možnosť prestrojenia zohráva nepochybne svoju sociálnu dôležitosť a význam aj v súčasnosti.

Fašiangové obdobie tvorí prechod medzi zimou a letom. Fašiangy boli najmä v minulosti obdobím hojného jedenia, pitia a zábavy. Množstvo jedla a pitia malo priniesť všeobecnú prosperitu do ďalšieho obdobia. Koncom 4. storočia zaviedla cirkev čas štyridsaťdňového pôstu ako obdobie telesnej i duchovnej prípravy a očisty na sviatky Veľkej noci. Názov pochádza z nemeckého slova Faschang, ktorého korene sú v staronemeckom výraze *vast-schane*, čo môžeme preložiť ako výčap a nápoj pred pôstom. Na území Slovenska poznáme

„Lapanie medveďa“. Fašiangová obchôdzka v Kanianke. 70-te roky 20. storočia. Foto: archív autorky.

výraz mjasopust, ktorý sa objavuje od 9. storočia, teda v staroslovanskom období.

Všeobecne môžeme povedať, že vo fašiangových obchôdzkach dominovali zvieracie masky, ktoré patria medzi najstaršie. Čo sa týka obsahu obchôdzok, išlo v nich najmä o symboliku agrárnych motívov spojených s fertilitou zeme, pretože fašiangové obchôdzky patria k obradovým hrám jarného cyklu.⁵

V Kanianke sa fašiangom vravalo *Bakusove dni* (podľa boha Bakchusa – Dionýza, známeho nespútaným hodovaním, vínom a zábavou). Nielen v minulosti, ale aj v súčasnosti nachádzame vo fašiangových vystúpeniach a sprievodoch viacero tradičných postáv, ktorých korene sú pravdepodobne vo vegetačných motívoch zobúdzajúcej sa zeme. Prezliekanie mužov za ženy a naopak súvisí so zvýraznením očakávania plodivých síl zeme v nadchádzajúcich jarných mesiacoch. Dvojice komediálnym spôsobom a formou prezentovali obradové motívy magickej imanencie plodnosti. V Kanianke boli súčasťou fašiangových sprievodov dvojice postáv muž/žena, cigán/cigánka, pričom v ženských úlohách vystupovali muži a v mužských úlohách niekedy ženy.

Vystrájanie maškár vťahovalo do hier a zábavy aj divákov. Hlavnou postavou bol vojak s dreveným alebo železným ražňom, na ktorý mu ľudia napichovali slaninu a klobásky, v druhej ruke mal drevenú šabl'u. Niekedy mal namiesto ražňa len šabl'u. S vojakom tvoril pár muž prezlečený za babu (ženu), v ruke niesol košík, do ktorého ukladal výslužku, vajčka, klobásky, chlieb. Niekedy však tvoril pár s vojakom dedo (tzv. starý). Masky mala v ruke košík, do ktorého sa ukladala výslužka, oblečenie tvorili biele hrubé konopné nohavice a biela košeľa. Odev bol vypchatý senom, aby bola postava robustného a nemotorného tvaru. Starý mal na hlave „tureckú“ čiapku – kostra bola z tvrdého kartónu, potiahnutá červeným súknom, s visiacim zväzčkom čiernych strapcov, mal nalíčenú tvár – najmä fúzy a briadku, na lícach mal červenú farbu. Masky pôsobili dobromyseľne a veselo, a tak sa aj správajú. Postava vojaka bola v Kanianke vedúcou postavou idúcou vždy v čele sprievodu. Drevená šabl'a bola znakom jeho postavenia – predstavoval fašiangového richtára, jeho slovo platilo, on rozhodoval kadiaľ pôjde sprievod a pod. Za vojaka bol prezlečený slobodný mládenec, zvyčajne ten, ktorý aj organizoval celý sprievod a následne aj fašiangovú zábavu.

Medzi známejšie a obľúbené masky patrila maska medveďa, ktorá pravdepodobne predstavovala kult plodivej sily – kratofóniu. Medveď ako nedomestifikované zviera s chlpatou kožou vzbudzoval úzkosť, ale zároveň aj úctu. Išlo o masku, ktorej korene siahajú ešte do predkresťanského obdobia.⁶ Mládenec alebo muž sa prezliekol do kožucha s chlpmi, srstou navrch. Masku medveďa získali aj tak, že chlapa obtočili „nahusto“ povrieslami a na tvár mu dali masku (kuklu), ktorá dookola zakrývala celú tvár. Maska obsahovala otvory pre oči a ústa. Najčastejšie to bola priliehavá kapučňa z baranej kože so srstou naruby. Maska medveďa mohla byť aj upletená z povriesla (zo slamy vymlátenej cepmi). Takto upletená maska mala robustný tvar a bola obyčajne jednorázová – zničila sa zrejme preto, že nemala drevenú kosť a ani iné vystuženie. Jej zhotovenie bolo pracné, preto sa nahradila trvanlivejším materiálom. V Kanianke si ušili celú masku medveďa, do ktorej vošiel muž a na hlavu si nasadil medvediu hlavu. Medveďa viedli na reťazke a on žartovne tancoval a strašil deti. Zachovalo sa aj rozprávanie o „pasovačke“ s medveďom – keď sa improvizovala hra, pri ktorej sa dobrovoľník (mládenec) chytil s medveďom „za pasy“. Známa bola aj improvizácia hry „chytanie medveďa“, alebo „zabíjanie medveďa“. V tejto hre predstavovali dvaja mládenci poľovníkov, ktorí (jeden s vidlami, druhý s nožom, alebo s palicou) bojujú s medveďom (viď foto č. 1, 2).

Postavami maškarného sprievodu boli aj postavy cigána a cigánky, pričom muž bol prezlečený za cigánku a žena za cigána. Ich odev bol z nápadných krikľavých látok, niekedy aj roztrhaný. Muž mal čierne nohavice, červené čižmy, žena pestrú kvetovanú šatku väčších rozmerov, do ktorej mohla byť celá zabalená.

Súčasťou sprievodu bola aj postava muža preoblečeného za ženu zo začiernenou tvárou a s bábikou v náručí predstavujúcou malé dieťa, ktorému hľadala žartovným spôsobom po domoch otca. Častou témou tejto masky boli erotické, ba až lascívne motívy, ktorými „žena“ popisovala splodenie dieťaťa.

Ďalšou postavou bola maska žida. Maska mala dlhý kabát (kaftan), červenú (ryšavú) dlhú bradu, na hlave klobúk zo širokou, okrúhlou strieškou, v ruke držal pokladničku, do ktorej mu hádzali drobné mince, a pod pazuchu mal knihu. Postava žobráka mala dlhý mantel – plášť, v ruke palicu. Obľúbenou bola v Kanianke aj maškara dieťaťa: prezliekli staršie dievča alebo mladú

ženu za dieťa, zakrútili ju do „perinky“ a posadili na sánky, ktoré v sprievode ťahali. Dieťaťu v čepčeku, perinke a v ústach s cumlíkom tiež hľadali po domoch otca. Obľúbenou bola aj postava nevesty – bol to muž oblečený do dlhých bielych šiat s vypchatým bruchom predstavujúcim vysoké štádium tehotenstva. Aj nevesta si hľadala manžela a dieťaťu otca, pričom maska používala rôzne žartovné slovné hračky a veršovanky, ktoré si muž ukrytý v maske sám zložil.

Žartovné interlúdiá majúce v tradičnom spoločenstve svoje ustálené témy poskytovali improvizovanej hre komediálny priestor. Práve pre svoju komediálnu náplň sú obľúbené a zachovali sa nielen v tradičnom vidieckom, ale čiastočne i v mestskom prostredí.⁷ Postavy sa však modifikovali, mohli sa meniť a dopĺňať podľa fantázie účastníkov sprievodu. Ďalšie masky boli mládenci prezlečení za vlka (táto postava sa vyskytovala v Kanianke pomerne zriedkavo a jej popis sa nezachoval) a čerta. Ich úlohou bolo najmä strašiť deti. Maska čerta je kresťanskou metamorfózou pohanského démona zla, ktorého starí Slovania nazývali pojmom bes. Muž prezlečený za čerta dobiedzal do ostatných fašiangovníkov – štipal dievčatá a ženy, strašil deti, jeho správanie a spôsoby mali často komediálny ráz. Maska čerta predstavovala dlhý, huňatý naruby oblečený kožuch z baranej srsti, vzadu mal pripevnený chvost z čiernej látky, alebo z povriesla či z hrachoviny, ktorým bol zároveň aj opásaný. Mal začiernenú tvár a na brade prilepený dlhý červený

Maškary“. Fašiangová obchôdzka v Kanianke. 60-te roky 20. storočia. Foto: archív autorky.

zvyčajne papierový jazyk (mohol byť aj z červenej látky). Na hlave mal baranicu naruby najčastejšie z čiernej srsti s pripiepenými látkovými rohami. Niekedy mal v ruke drevené vidly, ktorými žartovne pošťuchával do ľudí.

Maškary doprevádzali muzikanti, ktorí veselo vyhrávali. Muziku tvorili dvaja hráči na klarinet, dvaja hráči na veľký bubon, traja trúbkári a heligónkar.

Azda najžartovnejšie boli postavy žien – prezlečení muži. Ich kostými boli vytvorené na princípe paródie, so zdôraznenými časťami ženského tela (napríklad veľké prsia, prehnane nalíčená tvár), čím postava získavala eroticko-lascivný nádych. K tomu patril aj spôsob hovorenia „bradatých“ žartov a spievanie piesní s erotickým nábojom. Medzi fašiangové popevky, ktoré sa v Kanianke doteraz zachovali v pamäti staršej generácie, patrí aj žartovná pieseň: *Keď som spala v sene* (spievala Anasztázia Petrášová, nar. 1932).

<i>Keď som spala v sene, čosi prišlo ku mne, studené jak ľad, sladučké jak mäd, a ja som čakala.</i>	<i>Najprv som čakala, potom som sa bála, keď ma to chytalo a objímalo, tak ja som čušala.</i>
--	---

*Šuhajko v halene,
radi sa vidíme,
keď budeš mať čas,
prídi ku nám zas,
budem čakať v sene.*

*Prečo by som si ja nevypila,
však som si ja na to zarobila,
v tom susede dvore
pri husacom chlieve
liter vína.*

Mládenec – vojak s razňom po príchode do každého dvora vyskakoval čo najvyššie, aby gazdovi v tom roku konope čo najvyššie vyrástli. Súčasťou príchodu do dvora bol aj obradový tanec na konope, ktorí si ešte v Kanianke pamätali starší ľudia a popisovali ho ako súčasť fašiangových obchôdzok. V sedemdesiatych rokoch 20. storočia sa však už zredukoval len na symbolické vyskakovanie vojaka s následným želaním dobrej úrody.

Súčasťou sprievodu boli aj 2 až 4 tanečníci – mládenci oblečení v tradičnom ľudovom odevu s obrátenými kožuškami. Ich úlohou bolo zatancovať si (vykrútiť) každú ženu z domu. Tanečníci prestali byť súčasťou sprievodu začiatkom osemdesiatych rokov. Ich funkciu prebrali ostatné maškary.

Patrilo k tradičným zvykom, že vo dvore si každá maškara zatancovala najmä s gazdinou, prípadne ostatnými ženami v dome. Baba zase vykrúcala gazdu. Medved' stváral rôzne žarty, ťarbavo tancoval, vyzýval mládenčov a mužov „za pasy“, čím rozosmieval najmä deti. Medzi známe piesne, ktoré sa spievali počas fašiangového sprievodu patrila pieseň *Fašiangy, Turíce* (spievala Štefánia Hanková, nar. 1940):

<i>Fašiangy, Turíce, Veľká noc ide, kto nemá kožucho, zima mu bude.</i>	<i>Ja nemám, ja nemám, len sa tak trasiem, dajte mi slaniny, nech sa popasiem.</i>
---	--

*A tam hore na komore
sedí kocúr na slanine,
ak sa máte pozerať,
idem si sám odrezat'.*

Ako výslužku dostávali členovia fašiangového sprievodu najmä vajíčka, slaninu, klobásky a štamperlík pálenky. S výslužky sa vždy v utorok večer robilo pohostenie na zábave, ktorá v minulosti v Kanianke bývala buď u niekoho v dome, najčastejšie však v budove starej školy, z ktorej sa stal kultúrny dom. Fašiangová zábava bola obľúbená najmä mladými ľuďmi, ale pozrieť na ňu prišli aj starší a zvečera aj deti. V prvej polovici 20. storočia trvala zábava v Kanianke tri dni – od poslednej fašiangovej nedele až do utorka. Toto obdobie sa nazývalo *posledný fašáng*. Zábava vyvrcholila v utorok pred polnocou obradom pochovávania basy. Zábavu organizovala mládež, mládenci sa starali o pálenku a dievčatá o pohostenie. K tradičným jedlám na zábave patrili vyprášané pampúchy (fanky, šišky) a tzv. škvarenina z praženej slaninky a klobások s vajíčkami. Na studeno sa konzumovala huspenina a údené koleno. Podávali sa koláče „bialošé“, „calty“, „zavináče“ – koláče plnené makom, tvarohom. Pilo sa víno, pálenka – hriatô (do špiritusu – kvitu sa pridala voda a husacia masť), ktoré sa pilo vždy teplé.

Na fašiangovej zábave sa tancoval fľaškový tanec. Uprostred kruhu tanečníkov sa postavila plná otvorená fľaša, nad ktorou bolo treba cifrovať tak, aby sa neprevrátila. Cifrovanie bolo improvizované, čím odvážnejšie kúsky sa nad fľašou robili, tým bol potlesk prizerajúcich sa divákov väčší. Tanec tancovali aj dievčatá. Začínal vždy jeden dobrovoľník a po svojom sóle s fľašou ju postavil pred toho, koho si on vyvolil. Nasledujúci tanečník sa snažil predchádzajúceho vždy tromfnúť svojou tanečnou kreáciou. Obľúbený bol aj tanec metlový, ručníčkový a pod. Išlo o žartovné tance, kde ten mládenec, ktorému sa neušla partnerka, tancoval s metlou, pričom sa jej snažil čo najskôr zbaviť a nahradiť ju živou tanečnicou. Novšou obdobou metlového bol tanec zo stoličkami. Stoličky boli rozostavené do kruhu a bolo ich vždy o jednu menej, než účastníkov tanca. Po chvíľke tanca hudba stíchla a každý sa snažil posadiť sa na stoličku. Komu sa neušla, vypadol. Ručníčkový tanec poznali v Kanianke aj pod názvom *bozkávaná*. V kruhu tancoval chlapec s ručníčkom. Po chvíľke si vybral z kruhu dievča, položil pred neho šatku (ručníček), spolu si kľakli na šatku a bozkali sa. Chlapec išiel do kruhu a dievča si vyberalo ďalšieho chlapca „na ručníček“.

Záver fašiangov sa končil obradom pochovávania basy. Išlo o žartovnú scénu pohrebu basy (vlastne aj muziky a zábavy), ktorá nemala počas nasledujúceho pôstu zaznieť. Pochovávanie basy prebiehalo tak, že jeden z mládencov sa prezliekol za kňaza (požičal si z kostola dalmatiku – bielu vrchnú košeľu), druhý mládenec predstavoval miništranta, jeden bol prezlečený za smrť. Smrť predstavoval mládenec zahalený v bielej plachte, na tvári mal masku smrtky (náličnicu), na pleci kosu. Ďalší tvorili pohrebný sprievod. Doprostred miestnosti sa postavili spojené stoličky, alebo stôl prikrytý čiernou látkou predstavujúce máry, naň sa položila basa (hudobný nástroj). Kňaz improvizoval pohrebný obrad, majúci žartovný tón – pochovával basu, pohrebný sprievod ju oplakával, pričom vymenovávali všetky jej činnosti.

Začiatkom osemdesiatych rokov 20. storočia spontánne organizované obchôdzky s medveďom cez Kanianku postupne zanikli a sú nahradené maškarnými plesmi, ktoré organizovali mládežníci zo združení v Socialistickom zväze mládeže. Maškarné plesy sa konali v starom kultúrnom dome, ktorý sa nachádza v starej časti Kanianky, a tešili sa veľkému záujmu najmä mladšej generácie. Na ples prichádzala mládež, ktorá pri

prezliekaní ešte využívala aj tradičné masky, prípadne masky vlastnoručne vyrobené. Pri maškarnom plese išlo o obdobu fašiangovej zábavy, ale bez obchôdzky. Živú hudbu nahradila reprodukováaná hudba z magnetofónu s prevažne tanečným diskoštýlom.

Po vzniku folklórneho súboru Košovan (rok 1982) sa obnovili fašiangové sprievody a obrad pochovávania basy. Sprievod je však skôr symbolický, maškary nechodia po domoch, ale vystupujú na námestíčku pred novým kultúrnym domom, prípadne na scéne vo vnútri kultúrneho domu. Z tradičných masiek sa uchovala maska vojaka s ražňom, medveď, cigán, cigánka. Scénický program predvádza najmä tanec na konope. Celý program je upravený pre vystúpenie folklórneho súboru s obradom pochovávania basy v kultúrnom dome a je spojený s tanečnou zábavou. Program vystúpenia súboru a následná tanečná zábava trvá od utorka podvečer až do neskorých nočných hodín – končí sa po polnoci.

V posledných troch až štyroch rokoch sa objavujú pokusy o obnovenie fašiangových obchôdzok po domoch. Iniciovali ju mladí členovia súboru Košovan, ktorí tu majú svojich priateľov a známych, alebo sami bývajú v rodinných domoch v nových štvrtiach. Aktéri obchôdzok sa dopredu dohodnú s domácimi, kedy môžu prísť, a vytvoria sprievod, účastníci ktorého navštívia pár domov. Tieto pokusy síce obyvatelia Kanianky vítajú, ale ako konštatujú starší obyvatelia „*to ani zďaleka nie je také, ako to kedysi bývalo. Vtedy tým dedina žila, my*

„Posledný fašiang“. Fašiangová obchôdzka v Kanianke. 60-te roky 20. storočia. Foto: archív autorky.

tu teraz ani nevieme, čo sa na tej novej ulici robí ... to si Košovci tak viac pre seba robia“.⁸

Medzi nové zvyky súvisiace s fašiangovým obdobím patrí aj tradícia obecného kanianskeho plesu, ktorý sa organizuje od roku 1999 v priestoroch nového kultúrneho domu. Organizátorom je Obecný úrad Kaniaňka. Plesu sa zúčastňujú predstavitelia obce, ale v početnom zastúpení aj obyvatelia Kaniaňky.

Viacere fašiangové zvyky, ktoré v určitých obmenách poznajú obyvatelia strednej Európy, majú pôvod v antických rímskych slávnostiach – saturnáliách a luperkáliách, dioníziách (bakchanáliách), mamuráliách či liberáliách, pri ktorých okrem iného dominovali aj spomienky a úcta k mŕtvym predkom. Súčasťou týchto zvykov

bolo aj kladenie jedál na hroby a vykonávanie obradov v maskách. Je preto nepochybne zaujímavé sledovanie uchovávaní tradičných zvykov, prípadne ich pokusy o znovuoobnovovanie a inovácia.

Fašiangy sa aj v súčasnosti oslavujú vo všetkých vrstvách spoločnosti. Hoci existujú určité rozdiely medzi oslavami fašiangov v meste a na vidieku, jedným zo spoločných elementov sú sprievody masiek. V mestskom prostredí sa fašiangy prekrývajú s organizovaním plesov a bállov – teda s plesovou sezónou, na vidieku sú fašiangy dodnes spojené so zabíjačkami a svadbami, ale ako som už uviedla, aj na vidiek prenikajú určité „mestské“ prvky, a to najmä organizovanie obecných plesov a bállov.

POZNÁMKY:

1. Údaj prevzatý podľa stránky www.kanianka.sk.
2. Z rozprávania respondentky A.P. (1930).
3. Z rozprávania respondenta F.L. (1938).
4. Z rozprávania respondenta F.L. (1938).
5. Slivka, M.: *Ľudové masky*. Bratislava: Tatran 1990, s. 18.
6. Slivka, M.: c.d., s.22.
7. Slivka, M.: c.d., s.30.
8. Z rozprávania respondenta M. B. (1942).
9. Príspevok vznikol na základe materiálu z terénneho výskumu v obci Kaniaňka v priebehu mesiacov júl – október 2005.

LITERATÚRA:

- Bachtin, M.: *Francois Rabelais a ľudová kultúra stredoveku a renesance*. Praha: Karolinum 1976.
- Huizinga, J.: *Homo ludens*. Bratislava: Tatran 1990.
- Leščák, M.: *Organizačný štatút a súčasné podoby fašiangov v Sebechleboch*. Slovenský národopis 27, 1979, č. 1, s. 254-267.
- Leščák, M. – Feglová, V.: *Pramene k štúdiu duchovnej kultúry*. Bratislava: Prebudená pieseň 1995.
- Slivka, M.: *Ľudové masky*. Bratislava: Tatran 1990.

Resumé

The author of the text spares a thought for existing changes of Carnival rounds in the village of Kaniaňka. The spontaneously organized Carnival rounds with the mascaras of a Bear, Soldier, Gipsy, Grandpa etc. ceased to exist at the end of the 1970s. After the inhabitants from the undermined part of the neighbour village of Koš came in 1987, the folklore ensemble Košovčan has been established. That ensemble presents the Carnival rounds in form of folklore performances in the Community Centre. The scenic folklore performance is closed with the midnight “double-bass burying” and the dancing entertainment.

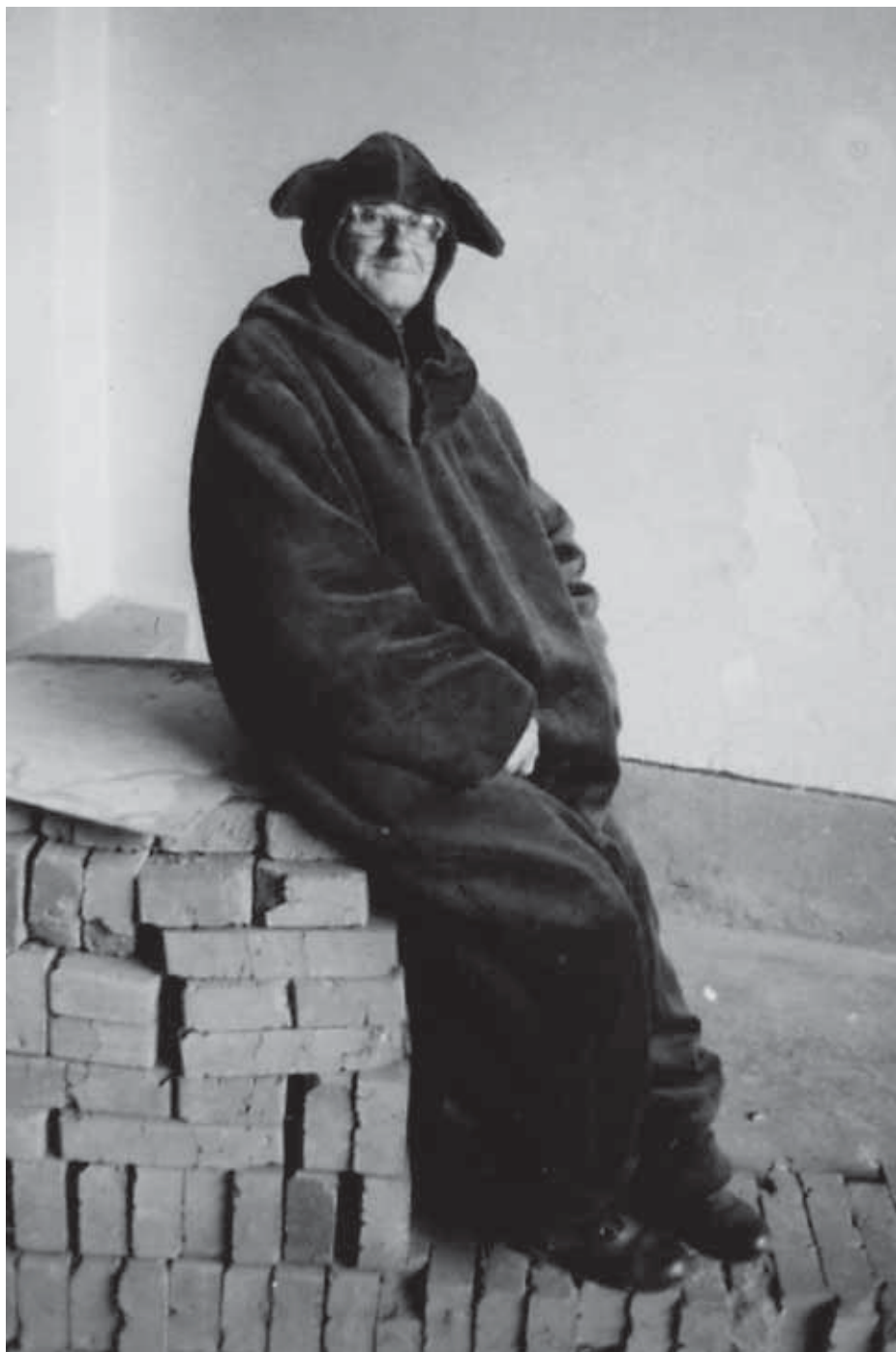
„FAŠANKY, TO SÚ SVÁTKY – Z HOSPODY DO HOSPODY...“

Na nedostatek dokumentárních fotografií z fašanků a masopustů si badatelé jistě nemusí stěžovat. Je to jedna z příležitostí mimořádně oblíbených profesionálními i amatérskými fotografy – za mnohé jmenujme Karla Ottu Hrubého, Lubomíra Poláška, Vlastimila Žílu či Jaroslava Pulicara. A samozřejmě fotografovali i etnografové, kteří se tomuto tématu odborně věnovali – Ludvík Baran, Josef Tomeš, Josef Beneš, Eva Večerková. Mnohé záběry zachytily i ledacos z reality nefašankové – stav komunikací a úroveň bydlení v obci, vozový park nebo jeho naprostou absenci, všední či dokonce domácí oděv přihlížejících, infiltraci turistů, mediálních zpravodajců či výzkumníků, kteří by v tradičním vesnickém prostředí správně neměli co dělat.

Jenom ve fotoarchivu brněnského Etnografického ústavu MZM je téměř patnáct centimetrů široký štůsek katalogizačních lístků s náhledy fotografií fašankových masek – některé do lidové tradice prosákly z historie velmi dávné (pohřebenář či medvěd a další, především slaměné masky), jiné aktuálně reagovaly na horká témata hýbající společností lokální i globální (např. hrdinové oblíbených filmů či televizních seriálů). Masky měla řadu funkcí, o čemž si lze přečíst v přebohaté literatuře. Dnes bezpochyby převažuje možnost propůjčit si jinou identitu, v níž lze beztrestně a bez újmy na cti porušovat obecně přijatelné normy chování.

Eva Večerková fotografuje fašankové masky už několik desetiletí a navazuje na tradici těch etnografů, kteří v terénu zcela samozřejmě používají fotoaparát. Dva z jejích záběrů ze šlapanického fašankového veselí publikujeme. Zejména fotografie společensky unaveného medvěda, který tak trochu vypadl z role, je příkladem fotografie původně čistě dokumentární, která však s odstupem času „uzrála“ a přibrala další významy. (Podobnost s kýmkoliv je opravdu, ale opravdu čistě náhodná.)

Helena Beránková

Harmonikář a medvěd (Šlapanice u Brna). Foto E. Večerková 1974. Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, inv. č. FA 9944, negativ: kinofilm.

Harmonikář a medvěd (Šlapanice u Brna). Foto E. Večerková 1974. Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, inv. č. FA 9944, negativ: kinofilm.

JAK JSEM CHODIL „PO OSMICACH“

Dlouho jsme se nemohli dobrat konce, co že jsou to ty *osmice*. Asi mám krátké vedení. A tak jsme s Aljou začátkem listopadu v jednom družstevním bytě proseděli noc.

Neděle v Lublani je ospalá jako všude. Je jedenáct pryč a přichází Alja. Já jsem propásl ranní mši. Mám krátké vedení, a navíc jsem lenoch. Alja má plno řečí a pod paží stoh papírů. Jsou to většinou mapy a nějaké sežmoulané papíry a taky topografický atlas. Jedeme dnes navštívit Vipavskou dolinu a já konečně okusím z tradiční osmicové kuchyně. Jsem lenoch a taky velký labužník.

Malá japonská auta jsou dělaná na míru úzkým uličkám jadranských měst a krkolomným serpentinám vyprahlé přímořské polostepi. Jedeme starou rozbitou cestou, místy neasfaltovanou. Už si odsloužila své a teď se klidně nechává zarůstat trávou. Otevírá se před námi široké žlutozelené údolí, po jehož svazích se rozlézají první přímořské vesničky. Tam dole pod námi se teď slaví osmice. Do toho všeho fičí od moře bríza. Těším se na domácí kuchyni a na místní speciality. Jsem totiž labužník a taky velký romantik. Alja má plno řečí. Potom mne zve na kávu.

Nejdříve jedeme do vesnice Tabor. Alja všelijak točí mapou, škrábeme se autem do neskutečných kopců. Tabor je takové orlí hnízdo na kopci. Pěšky se proplétáme mezi domy a dřevěná tabule se šipkou a s nápisem OSMICA nás už poněkolkáté vábí dál do vsi.

V obrovské garáži je cítit burčák neboli slovinsky *mošt* a vítá nás chlapík s hustým knírem. „Tak už popatnácté,“ chlubí se. Přichází jeho žena.

V obci Tabor se osmica pořádá na podzim i na jaře už osmý rok. Vždy osm dní za sebou se v garáži místního organizátora osmice schází lidé z nejbližšího okolí, aby ochutnali výhradně domácí kuchyni a okoštovali nové víno nebo ještě i burčák. Tento *mošt* se mění ve

víno začátkem listopadu, kdy se k tomu kvasu váže lidová slavnost, tzv. *martinovanje*, oslavující nové víno, které dozrává zrovna na svatého Martina. Ve Vipavské dolině se daří odrůdám Cabernet Sauvignon, Kraški Teran, Merlot, Refošk, Rumeni Muškat. Od listopadu do ledna je zde rovněž zabijačka, slovinsky *koline*, která se často spojuje právě se slavností osmice.

V garáži bylo natěsnáno asi deset stolů a dlouhé dřevěné lavice. Ve sklepe to vypadá podobně, jenom víc stylově. Gazda si ale stěžuje na vandaly a opilce z města. „Neumí se chovat jako lidi. Uvažuji, že to položím,“ říká. Vracíme se do garáže. Je neděle odpoledne a hosté odešli. Zůstává jen mladý pár, asi nějaký turisté.

Orlí hnízdo Tabor nabízí dosti široké spektrum domácích jídel a několik druhů vína. Mají tu i pivo a minerálku – samozřejmě ne domácí. Je to prostě jen kvůli pivařům a dětem. Ostatní lidi si dávají domácí slanine s ještě teplým chlebem (*pršut in kruh*) a pijí Kraški Teran. To je takový základ každé osmice. Také je tu sýr v oleji, olivy, klobásy. My s Aljou ochutnáváme víno. Musíme se totiž přesunout dál.

Jsme v osadě Lukašiči v jakési garáži nebo spíš v nějaké výrobně něčeho, prostě je to takový hangár. Je tu pár místních lidí, takže je to taková domácí osmica. Zatímco gazda je k nám lhostejný, zdejší parta jeví zájem. Po notné chvíli se konečně přitočí i gazda a ještě po chvíli přináší *pršut in kruh*, sýr, víno, prostě všecko. Najednou je to dobrý společník.

Sedíme dlouho a gazda nalévá. Já se snažím moc nepít, jsem řidič. Ale gazda plácne do stolu a pijeme a potom i zpíváme. Je to solidní družba uprostřed hor. Ale je třeba také hledět aspoň trochu na peníze, chození po osmicach není zadarmo. Jsem sice romantik, ale taky velký škrt.

Velike Žablje necháváme raději za zády, je tam přeplněno. Turisté z Itálie. *Kmečki turizm* neboli agrární turistika

je komerční varianta osmice. Taková osmica je načančaná veselice ve stylovém prostředí sklepa nebo domácí jizby s úslužným panem domácím a často bez účasti místních obyvatel.

Úplně jiné osmice jsou ty v garážích nebo skladištích. Tady tepe venkovský život a nám je tu lépe. A právě proto usedáme v úplně zapomenuté vesnici do jedné téměř zapomenuté a dobře ukryté garáže a necháváme si nosit na stůl. Jsem unavený, Alja je ukecaná. Tady ochutnáváme zelnou polévku *jotu*, jíme domácí jitrnice a jelita (*pečenica, kravavica*) se zelím a s bramborem, pijeme víno ze džbánu. Jsem sice škrt, ale taky velký jedlík.

Je tu příjemné lidské dusno a k tomu hraje harmonika a trumpeta. Na stěnách a na stropě visí pestré podzimní šlahouny vinné révy a neskutečně dlouhé lilky. Kolem stolů obchází přátelský vlčíák.

Osmica není jen tak nějaká podzimní kratochvíle, poměrně náročné akci předchází většinou celoroční přípravy. Kromě materiálních příprav je třeba věnovat úsilí také reklamě, a to jak v podobě tzv. *frasek*, což jsou dřevěné tabule s nápisem OSMICA a šipkou ukazující směr konání akce, tak i reklamě v místních novinách. Organizátoři se vždy snaží, aby dvě sousední osmice neprobíhaly ve stejných termínech. Vyhýbají se tak nežádané konkurenci, a milovník vína a slaniny si může přijít na své hned několikrát za sezónu.

Sezóna tu začíná koncem září a trvá do konce února. Co se týče místa konání osmic, omezují se organizátoři téměř vždy na venkovské prostředí. Navíc je zvykem pořádat tyto akce na horních koncích údolních vesnic a co nejvíce skryté v horách. Je tam kolikrát dosti ztížený přístup a výjimkou není ani chaotické rozmístění ukazatelů – frasek podél cesty. Takovou osmicu pak hledáte třeba i dvě tři hodiny. No a nebuďte pak naštvaní, když se předem ohlášená osmica z nějakých důvodů nekoná. Ale to se nestává často. Většinou stojí na konci vašeho osmicového trmácení svatostánek dobrého jídla a pití.

Za nějaký čas jsme navštívili ještě asi tři další osmice a snědli a vypili tam kdeco. Vyposlechli jsme si úžasné příběhy místních vypravěčů a nadělali si kupu známých. Potom se už pomalu nachýlil podzim ke konci a s ním ubylo také osmic.

Alja je velkým znalcem osmic, a píše o nich dokonce knihu. A já ješita se přece nenechám zahanbit, a proto jdu rychle do svého bytu v Lublani, abych stihl napsat, jaké to je chodit „po osmicach“.

Josef Oriško

BLAHOPŘÁNÍ MARTĚ TONCROVÉ

„Koukám, jak ten čas letí...“ zpívá se v jedné nefolklorní písni, která ale v tomto případě není zrovna „to pravé ořechové“, protože minim přát člověku, jehož dením chlebem je naopak píseň lidová. Tím jubilantem, resp. jubilantkou, je dlouholetá vědecká pracovnice Etnologického ústavu AV ČR v Brně PhDr. Marta Toncrová (*23. 7. 1945). Patří k osobnostem české etnografie, které svou poctivou, důkladnou a cílevědomou prací dokázaly posunout oborový Sisyfův balvan notný kus dopředu a bezpochyby se také již dávno řadí mezi velká jména brněnské folkloristiky (Janáček, Vetterl, Gelnar, Sirovátka, Jelínková), díky kterým se výše zmíněná instituce těší značnému renomé.

Po maturitě na brněnské Střední všeobecně vzdělávací škole vystudovala hudební výchovu a češtinu na Filozofické fakultě UJEP (1963 – 1968), následoval studijní pobyt v tehdejší Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, kde se M. Toncrová v roce 1971 stala nejdříve odbornou a poté vědeckou pracovnící. Na své začátky na půdě ústavu sama vzpomíná: „Magnetofon byl první věc, kterou jsem v ústavu držela v rukou. Byla to dokonce nagra, přesněji typ N III B. Tenkrát mně to bylo jedno, do té doby jsem s žádným podobným přístrojem nepracovala. A teď jsem měla poslouchat píseň a pře-

psat ji do not. Bylo to v době, když jsem ve 2. ročníku přišla do ústavu zajímat se o brigádu. Jarek Gelnar mně posadil ke svému stolu před magnetofon, ukázal, jak se ovládá a řekl, abych přepsala do not píseň. Dodnes si ji pamatuji, byla to *Ja, moja mamulko* v podání Zuzany Martynkové z Horní Lomné, z Jablunkovska. Bylo to symbolické – já, Brňáčka, jsem na několik dalších let doslova zapadla do folkloru jižní části Těšínska. U paní Martynkové jsem pak několikrát byla, psala jsem o ní v diplomce, v dizertační práci i ve studiích.“

Výzkum lidové hudební tradice a jejích významných nositelů, zejména zpěváků, ekologickou metodou se stal jedním ze základních témat, které M. Toncrová sledovala, a ke kterým se stále vrací. Ke Slezsku (zp. Zuzana Martynková, Veronika Matýsková, Josefa Galasová) přibýlo Hornácko (František Buláň, Emil Miškeřík, Martin Hudeček), Podluží (František Studenka, Jožka Severin) a Brněnsko (Františka Petrů, Věra Holubářová, Gustav Votava). Vedle toho se badatelka dlouhodobě zabývá výzkumy zpěvnosti dětí i dospělých a proměnami etnokulturních tradic. Realizovala také výzkumy v pohraničí zaměřené na interetnické vztahy, věnovala se etnickým stereotypům v některých folklorních žánrech, hudebně folkloristickému bádání na Moravě, v samostatných studiích pojednala o masopustu na Uherskobrodsku, o halekačkách a vícehlasu na Moravě a ve Slezsku a mnohých dalších tématech. Sestavila personální bibliografie Karla Vetterla (1978) a Jaromíra Gelnara (1992). Sama si nejvíce cení práce na heslech a kapitolách, které vypracovala pro *Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku* (1997), *Slovník české hudební kultury* (1997), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (2001) a pro vlastivědné edice *Zlínsko* (1995), *Lidová kultura na Moravě* (2000), *Město Břeclav* (2001), *Okres Vsetín. Rožnovsko – Valašskomeziříčsko – Vsetínsko* (2002) a pro připravenou *Národopisnou encyklopedii Čech, Moravy a Slezska*,

která by měla brzy spatřit světlo světa. Jen prostý výčet těchto publikací ukazuje, jaké pracovní nasazení je pro jubilantku typické.

Významnou část ediční činnosti M. Toncrové představují sbírky lidových písní z Dolního Rakouska – *Ty ranšpurcké zvony zvoňá... Lidové písně z Ranšpurka, Cahnova a okolí* (Brno 1993, spol. s M. Šrámkovou) a především z Moravy – *Zpěvník lidových písní z Brna* (1995), *Lidové písně z moravského Hornácka* (1999), *Martin Zeman: Hornácké písně* (2000, spol. s L. Uhlíkovou), *František Lýsek: Písně z Lašska* (2004). Jejich prostřednictvím badatelka cílevědomě zpřístupňuje široké veřejnosti stovky rukopisných zápisů ze sbírkových fondů ústavu. Jen málokdo ví, kolik mravenčí práce a úsilí stojí za přípravou písňové edice opatřené srovnávacími komentáři, které zachycují proměny písně v prostoru i v čase. Že patří popularizace folklorního dědictví i etnografického bádání k charakteristickým rysům práce M. Toncrové, dokazují rovněž mnohé samostatné rozhlasové relace a televizní pořady, na kterých pravidelně spolupracovala.

Vedle zmíněných studijních témat je však třeba neopomenout i to, co není na první pohled viditelné. Je to množství času věnované tzv. poradenské činnosti pro návštěvníky ústavu – zájemce o folklorní prameny (zejm. studenty a členy folklorních souborů) - jdoucí zcela nepochybně nad rámec služebních povinností. Také díky znalosti cizích jazyků, vedle obligátních i švédštiny, bývají exkurze zahraničních badatelů ve sbírkových fondech snadnou záležitostí M. Toncrové. „Neviditelné“ jsou ale především stovky hodin práce ve sbírkách rukopisného a zvukového materiálu. Nechme na tomto místě ještě jednou zavzpomínat jubilantku: „Hned po výzkumu bylo třeba nahrávky několikrát poslechnout, vyčistit, ostopovat, spočítat sloky – někdy jsem opakovala poslech třikrát, jindy třeba pětkrát. A při transkripci to bylo ještě víc. To jsem dostala za úkol na celé tři roky, kdy jsem nastoupila do ústavu na stáž. A pak

v roce 1971, když jsem získala stálé místo, jsem v tom pokračovala. Archivovala jsem, katalogizovala, psala lístky s jednotlivými písněmi pro katalog podobný incipitovému (zahrnujícímu rukopisné zápisy, v němž se pokračuje dodnes). Byl tak vytvořen katalog signatur, lokalit a interpretů, u nahrávek na kazety (s nimi se začalo v roce 1979) přibyl navíc katalog sběratelů. K této práci přibýly další úkoly – v roce 1971 to byla např. Etnografie Slovanů, kde jsem měla svou kapitolu, ale stále jsem pokračovala v práci na fonotéce a vlastně jsem nepřestala, i když dnes už jde pouze o základní katalogy (lokality, interpreti, sběratelé). Na křestních listech a transkripci se dnes už podílí řada dalších pracovníků, hlavně externistů. Trochu mě udivuje, že se tato práce předává jiným, myslím si, že nic nenahradí poslech toho, co si badatel v terénu natočil. Přenechávám tuto práci druhým jen v nezbytných případech. Dobře si vzpomínám, že i dřívější pracovníci v ústavu si tuto práci dělali vždy sami, pokud to jen šlo. Když jsem nedávno snímky poslouchala a vybírala ukázky pro ústavní CD a pro přednášky etnologie na brněnské fakultě, znovu jsem si uvědomila, jak cenné jsou tyto dokumenty, jak je dobře, že se je podařilo včas zaznamenat.“

K těmto slovům pouze poznamenejme, že stejně cenný je přehledný způsob zpracování těchto jedinečných dokladů našeho folklorního dědictví. Že je tomu tak, je jednoznačně také zásluhou M. Toncrové.

Závěrem mého bilancování dovoluji několik osobních vět. Ne každý měl to štěstí, že po nástupu do zaměstnání nemusel hned skočit do ledové vody a plavat, resp. plácet se v tom sám. Já jsem to obrovské štěstí měla. Mým záchranným kruhem, lodí i kapitánem byla Marta Toncrová. Přestože mi to několikrát nabídl, nikdy jsem jí nezačala tykat. Nešlo mi to přes pusu. Některým lidem prostě musím vykat, protože respekt a úcta k nim jsou silnější, než jinak velice blízký osobní vztah. Oslovuji ji „paní doktorko“ a vědčím jí za většinu toho, co vím o své práci.

A nejen to. Díky ní také vím, co chci dělat a hlavně jak. Při rozmlouvání o práci i životě jsme si nejednou „zanadávaly“, že nevíme, kam dřív skočit, že pro samou práci nemá člověk čas na pořádnou práci (rozuměj důkladné studium...); nicméně podobné stesky vždy končily konstatacím, že lepší hodně práce, než žádná práce. Tak tedy –všechno nejlepší k narozeninám a hodně, hodně práce, paní doktorko. Poněkud opožděně, ale přece přej

Lucie Uhlíková

K VÝZNAMNÉMU ŽIVOTNÍMU JUBILEU EGY VEČERKOVÉ

V běhu událostí života si nějak neuvědomujeme, jak se schází rok s rokem, a najednou před námi vyvstane jubilantka, u níž si dosažený věk nedovedeme srovnat s její neutuchající činností a pracovním elánem. Přesně to je případ přední pracovnice v oboru etnografie a muzeologie PhDr. EGY Večerkové, CSc., která 16. září 2005 oslavila kulaté životní výročí. Patří k těm etnografům, jejichž celoživotní odborný zájem je spjat s muzejním prostředím. Po maturitě na husovickém gymnáziu absolvovala obor etnografie a folkloristika na FF UJEP v Brně. Od roku 1967, ještě jako studentka, začala pracovat v Etnografickém ústavu Moravského muzea, kam po ukončení studií roku 1969 nastoupila jako odborná asistentka a posléze (1984–1991) stála v jeho čele. Muzeum zůstalo jejím hlavním pracovištěm dodnes, do něho vložila veškeré své sběratelské, odborné a organizační schopnosti. Mnoho energie věnovala nejen cílevědomému doplňování a rozšiřování muzejních sbírek, jejich pořádání a klasifikaci, ale i jejich vědeckému zpracování a prezenčnímu využití. Díky jejímu úsilí a systematickým terénním výzkumům došlo k podstatnému obohacení některých sbírkových fondů, zejména kraslic, obřadních předmětů

a nábytku. Všichni, kdo s E. Večerkovou spolupracují, vnímají jako dominantní rys její práce snahu skloubit poslání muzejníka s odbornou činností, překonávat neustálý svár mezi ruchem a vypětím, spjatými s tvorbou scénářů a realizací výstav, a potřebou koncentrace při zpracovávání materiálu a vědeckovýzkumném bádání.

V dílčí bilanci jubilantky nacházíme řadu tvůrčích počínů při zabezpečování a autorské přípravě výstav, jakými byly z posledních let např. *Lidový nábytek na Moravě* (1994), *Poslouchejte, mládenci a panny... aneb O české písni kramářské* (1995–1996), *Kraslice u nás i jinde* (1997), *O perníku* (1999 – 2000), *Od Barborky ke Třem králům* (2003 – 2004), *Historický nábytek z lidového prostředí* (2005). Některé z nich byly reprizované v mimobrněnských muzeích a také v cizině – *Pirhi na Moravskem* (Ljubljana 1999), *Munia määristä* (Tampere ve Finsku 2003). Významný byl rovněž její podíl na výstavě o lidové kultuře Moravy jako jednoho z evropských regionů v Udine v Itálii (1992).

V badatelské práci prokazuje E. Večerková vysokou odbornou erudici a neobyčejnou houževnatost. Připomeňme její dokumentační zpracování sbírkových fondů, v prvé řadě zvykoslovných předmětů, jako jsou dožínkové a jiné věnce, kraslice, obřadní pečivo, stárkovská práva, zemědělské nářadí, lidový nábytek a kramářské tisky. Od počátku jsou v popředí jejího odborného zájmu lidové obřady a obyčej. Odrazovým můstkem pro jejich studium byla diplomová práce o divadelních a dramatických prvcích ve výročních obyčejích na hradištském Dolňácku (1968) a následná rigorózní práce o masopustní tradici (1972). Tematicke muzejní dokumentace lidových obřadů a obyčejů se věnovala i v závěrečné práci, obhájené v rámci postgraduálního studia muzeologie na FF UJEP. Soustavné studium obřadní kultury vyústilo v kandidátskou disertaci, zaměřenou na výzkum obyčejové tradice v procesu formování nového společenství jihomoravského pohraničí (1984).

V bohaté publikační činnosti jubilantky převažuje zaměření na projevy obřadní kultury, spojené s výročním obyčejovým cyklem, které E. Večerková systematicky sleduje nejen v přesídleneckých oblastech jižní Moravy, ale také v regionech s tradičním osídlením. Samostatnou pozornost věnuje např. obyčejovým tradicím a formování etno-kulturního vědomí charvátské diaspory, společenskému životu na malém městě, historickým, regionálním a národopisným souvislostem lidových obyčejů, svátků a slavností (cyrilometodějské tradici na Moravě, slavnostem Sokola a jiných společenských organizací, růžovým slavnostem), pěstování tradic lidové kultury v činnosti spolků, organizací vesnické mládeže ad. Předmětem jejího zájmu jsou jednotlivé jevy obřadní kultury, zkoumané jak z obecného pohledu (např. náboženské průvody a procese v kalendářním cyklu, vynášení smrti, právní artefakty, svatební obřad, dožínky, agrární obyčeje), tak v jejich konkrétních regionálních či místních podobách (velikonoční hrkání a honění, velikonoční jízda po osení, májové slavnosti, masopustní obyčeje, hodové a blažejské obchůzky a řada dalších). Studium obřadních artefaktů jubilantka spojuje s objasňováním jejich rituálních funkcí a významů (vejce, koláč, strom, stárkovské prapory a fedra, obřadní zeleň). Vyslovuje se i k teoretickým problémům a k metodice terénního výzkumu na muzejní půdě, k zájmu o lidové obyčejové tradice v díle Václava Frolce a Čeňka Zírta a k dalším tématům.

Ke studiím a článkům v celostátních a regionálních periodikách přistupují kapitoly věnované obyčejovým tradicím v monografiích: v nové řadě *Vlastivědy moravské* (sv. 10, Země a lid, 2000) a v jednotlivých územních svazcích (*Moravskotřebovsko a Svitavsko* 2002, *Dačicko a Slavonicko* 2005). Nemalý je autorský podíl jubilantky (45 hesel) na *Národopisné encyklopedii Čech, Moravy a Slezska*, která by měla v nejbližší době vyjít. K tematickému přehledu publikační

činnosti E. Večerkové je třeba přiřadit katalogy, doprovázející její autorské výstavy, v nichž zúročila mnoholetou práci se sbírkovými fondy a spojila své etnografické znalosti s muzeologickou odborností. Shrnutím vědeckovýzkumné a dokumentační práce jubilantky je zpracování kraslic v podobě samostatné monografie (*Kraslice na Moravě*, 2003). Na základě zhodnocení muzejních sbírek, výsledků dotazníkových rešerší a terénních výzkumů z celé Moravy v této publikaci autorka předkládá podrobnou topografii funkcí a zdobení vejce jako mnohovýznamového jevu lidové tradice a věnuje se i jeho širším výtvarným, estetickým, typologickým, historickým a kulturně prostorovým souvislostem.

Eva Večerková se rovněž zaměřuje na bibliografickou práci, své editorské a redakční schopnosti osvědčuje při dlouholetém redakčním vedení ročenky *Folia Ethnographica* (suplementum časopisu *Acta Musei Moravice*), členstvím v redakční radě časopisů *Ethnologia Europae Centralis* a *Slovácko*. K činností a aktivitám, dotvářejícím odborný profil jubilantky, je třeba přiřadit účast na domácích i mezinárodních seminářích a konferencích, řešení grantových projektů, pravidelné reference o výstavách a pracích domácích a zahraničních autorů, bohatou přednáškovou a vědeckopopularizační činnost, působení v různých komisích a poradních sborech (v komisích pro nákup sbírkových předmětů, v karpato-logické komisi pro lidové obyčeje aj.). Dlouholetá práce zařazuje Evu Večerkovou mezi čelné pracovníky v oboru etnografie. Charakteristickými znaky její badatelské práce je píle a houževnatost, preciznost a poctivost, dokonalá znalost materiálu podložená heuristickým bádáním a zejména vědomostmi, získanými z terénních výzkumů z mnoha míst Moravy. Kulaté životní jubileum ji zastihlo uprostřed rozmachu a tvořivé práce. Přejeme jí, aby si do dalších let zachovala dobré zdraví a dostatek energie k uskutečnění svých plánů.

Alexandra Navrátilová

ZDRAVICE DAGMAR KLÍMOVÉ

Poněkud stranou dění prožívá v plné duševní svěžesti své jubileum folkloristka PhDr. Dagmar Klímová, CSc. (*2. 2. 1926 v Praze), která je mezi znalci u nás i v zahraničí známa zejména svými studii věnovanými problematice výzkumu a zápisu lidové prózy, tureckých válek v lidovém podání, katalogizace pověstí anebo výjimečným výzkumem v Javorníku a v Nové Lhotě na Horňácku v padesátých letech 20. století. Tehdy – na počátku své kariéry publikovala pod dívčím jménem Rychnová; vedle pověstových žánrů věnovala pozornost i pohádce a lidové písni a jejím nositelům. Široké spektrum jejího zájmu obsáhlo i anekdotu – není divu vzhle-

Nedělní odpoledne v Kudělkově rodině. Kresba D. Rychnová, Javorník 1952.

dem k jejímu svéráznému smyslu pro humor. Sledovala vlastně všechno, co tvořilo soudobý vypravěčský repertoár a hlavně v terénu uplatnila svůj dobrý pozorovací talent a postřeh, díky kterému zaznamenala rozmanité souvislosti a okolnosti přirozených vypravěčských situací. Vynikající sociálně-psychologický rozbor vypravěčského prostředí včetně hledisek etnografických podala ve své kandidátské disertaci *Lidové podání s historickou tematikou v horňácké obci Javorníku* (1961). Dobrá znalost cizích jazyků jí umožnila pracovat na srovnávacích studiích zaměřených na demonologické bytosti jako psohlavci, vodník anebo had-hospodářčiček a zpracovat české doplňky k Aarne-Thompsonovu katalogu pohádek (napsala také úvod a doslov k jeho slovenskému překladu z roku 1960). V tomto krátkém pozdravu není místo na rozsáhlejší hodnocení jejího díla a na bibliografické údaje; upozorňujeme však alespoň na rozsáhlé a důkladné, ale téměř nedostupné dílo *Lidové vyprávění v období národního obrození v Čechách* (Lid a lidová kultura národního obrození v Čechách. Makeřta, sv. 5., Praha: ÚEF ČSAV 1980, 187 s.). Toto kompendium bylo vydáno jako ústavní tisk v brožované cyklostylové podobě a vydat ho znovu jako knihu se stává výzvou pro mladé adepty oboru.

D. Klímovou nezlomily osobní problémy, ani politicky motivované represe v době, kdy byla zaměstnaná. Ani dnes ji díky její osobní statečnosti a přízni několika blízkých lidí není pocit osamělosti, přestože žije sama v bytě ve čtvrtém patře vinohradského činžáku, z něhož už několik let nevyšla. Dokonce ji neopouští chuť a síla psát a rekapitulovat, takže mohl být v nakladatelství Bor vydán jubilejní sborník *Dagmar Klímová: To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové* (ed. Eva Koudelková, Liberec 2006). Tento mimořádný vydavatelský počín je nepochybně vzpruhou a pobídkou pro jubilantku, která může i nadále

čerpat ze svých zkušeností a materiálů z terénu či literatury a připravit další originální kamínky do mozaiky evropské folkloristiky.

Přeji Vám, paní Dano, spolu s dalšími brněnskými kolegyněmi z Etnologického ústavu AV ČR, ať Vás neopouští síla překonávat takové „malichernosti“, jako jsou studená kamna či netekoucí voda v bytě, a ať si uchováte – tak jako dosud – schopnost nezkostnatěle nahlížet na svět a na folklor a aby Vám „péro psalo, neplakalo“!

Jana Pospíšilová

HANNAH LAUDOVÁ (6. 1. 1921 Libštát - 28. 10. 2005 Praha)

Na podzim loňského roku zemřela v Praze ve věku čtyřiaosmdesáti let etnochoreoložka PhDr. Hannah Laudová, CSc. Vystudovala obory estetika a národopis na pražské Filozofické fakultě UK a působila nejdříve na Ministerstvu informací a osvěty a v Ústředním domě lidové umělecké tvořivosti Ministerstva

kultury, kde se zabývala lidovým tancem. V letech 1959 – 1968 pracovala jako vědecká pracovnice v Ústavu pro etnografii a folkloristiku, dále pak v normalizačním období jako odborná pracovnice až do roku 1978. Hlavní oblastí jejího vědeckého zájmu byla lidová taneční kultura a svým zaměřením se stala vedle Z. Jeřábkové jednou z hlavních osobností české taneční folkloristiky.

Okruh badatelských zájmů H. Laudové zachycuje její vlastní bibliografie, kterou zpracovala pro Národní ústav lidové kultury ve Strážnici. Ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR vyšla v roce 2001 jako bibliografická příloha Národopisné revue č. 15. Výzkumy H. Laudové byly zaměřené jak na studium kontextu tance, tak na problematiku tanečního zápisu, strukturální analýzu a typologii tanečních forem. Zabývala se také interetnickými vazbami některých tanečních typů, studiem např. lendlery nebo mečových tanců se zapojovala i do nadnárodních diskusí.

Velkou pozornost věnovala H. Laudová práci s archivními prameny. Zabývala se např. nepublikovanými sběratelskými

záznamy tanců F. Sušila, dlouhodobě se věnovala zvláště zdrojům zachycujícím lidové slavnosti v období národního obrození, které zpracovala zejména v řadách Etnografie národního obrození a Etnografie dělnictva vydávaných ÚEF AVČR.

Významné místo v rámci badatelských zájmů H. Laudové zaujímaly otázky folklorismu. Zabývala se postavením folklorních festivalů ve společnosti, významnými počiny folklorních souborů a různými formami prezentace projevů lidové tradice. Formou odborných studií, úvah i recenzí kontinuálně mapovala na stránkách Českého lidu, Lidové tvořivosti a Tanečních listů aktuální dění v této oblasti. S touto činností souvisely také její popularizační aktivity. Jako členka programové rady Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici opakovaně připravovala pořady s vytříbenou tematikou, zapojovala se do nejrůznějších aktivit spojených s přípravou festivalů, přehlídek a vzdělávacích seminářů a jako odborný poradce spolupracovala s celou řadou folklorních souborů.

Posledním jejím rozsáhlým dílem, kde maximálně zúročila své poznatky a zkušenosti jak z oblasti badatelské, tak z prostředí folklorismu, se stala několikadílná videoencyklopedie *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska* vydávaná v letech 1994 – 1997 Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici, kde zpracovala tři díly s tematikou jižních, středních a východních Čech.

Zájmy H. Laudové přesahovaly rámec běžných badatelských aktivit, její vztah k folklornímu hnutí byl spojen s vytrvalou poradenskou činností, lidskou účastí a přátelskou radou. Přesvědčivě poukazovala na význam některých folklorních témat a své nadšení pro lidovou tematiku dokázala přenášet na členy folklorních souborů, kteří ji pak ztvárňovali svými prostředky. Její živý zájem a účast na všem, co se v oblasti lidové tvorby dělo nám bude dlouho chybět.

Daniela Stavělová

ODEŠEL KLIMENT NAVRÁTIL, KRÁL KYJOVSKÉHO VERBUŇKU

Ještě nestačil oschnout inkoust na vzpomínkové zdravici věnované osmdesátinám významného muzikanta, zpěváka a verbíře Klimenta Navrátila (NR 2005, č. 3) a znovu usedám k psaní, tentokrát s lítostí v srdci, neboť ono *Ad multos annos* zůstalo nenaplněno. 5. 2. 2006 v pražském bytě na Veleslavíně dozněla píseň plodného života jedné z velkých osobností kulturního života Kyjovska. Utichl tenor, který vysoko nad oblaky vynášel krásu lidové písně, osířely housle, které dokázaly zahrát pod nohy stovkám tanečníků. Tiše, tichounce, avšak statečně opustil po marném boji se zákeřnou nemocí tento svět přítel nad jiné mi drahý.

Ing. Kliment Navrátil se narodil 1. 7. 1925 v Bukovanech. Mládí selských synků na dědině, to byla především práce kolem hospodářství. Nejinek to bylo

u Navrátilů. Když Kliment o svém dětství vyprávěl, bylo patrné, jak výrazně přilnul k rodné hroudě, jak si vážil lidových tradic a jak miloval přírodu. Vzpomínky na rodnou ves, na stařečka a stařenku, kteří výrazně ovlivnili jeho dětské zrání, zůstaly hluboko zasunuty v jeho srdci.

Připomněl jsem si tuto skutečnost, když jsem pročítal jeho poslední úvahu na folklorní téma s názvem *Vzpomínání o skočné v Kyjově*. Hned v úvodu použil svůj specifický pohled na tradice: „Když slunko zapadne, není hned tma, ale nenávratně se stmívá. Stejně tak nenávratně zahluje soumrak každou zemi, jejíž děti s pohrdáním opouštějí duchovní kořeny a zapomínají na dědictví a tradice rodného kraje.“ Výraznou roli ve svých názorových postojích připisoval otci: „Otec mně byl ušlechtilým příkladem, protože viděl v kroji, dialektu a lidové písni vznešenost a projev šlechtictví našeho selství.“

Zasvěcenější vztah k lidové písni i k tanci však získává po seznámení s Vladimírem Úlehrou v kyjovském Slovákém krúžku a pak v poválečných letech za studií v Brně v Úlehrově souboru a brněnském Slovákém krúžku. To všechno bylo pro mladého studenta lesního inženýrství impulsem, aby začal sám sledovat historii skočné – točivého párového tance, který ve třicátých letech 20. století na Kyjovsku prakticky vymizel. Později se k němu přidává muzikant Jura Petrů a společnými silami rekonstruuji nejen taneční projevy, ale i jejich hudebně-rytmický výraz. Díky Klimentově tvůrčí činnosti dožila zapomínaná skočná znovu uvedení do života.

Jako výborný zpěvák a tanečník začal nacvičovat tance i zpěvy s chasou v Nětčicích a v poválečných letech stál u zrodu nové muziky Slovákého krúžku v Kyjově. Bez nadsázky lze říci, že v duchu latinského úsloví *Verba movent – exempla trahunt* dokázal, že Kyjovsko se začalo v padesátých a šedesátých letech 20. století výrazně folklorně rozvíjet. Kliment se stal vzorem pro nastupující generaci tanečníků především svým

verbířským projevem. Když byl v jedné z první poválečných přehlídek verbířů Kyjovska hlasováním diváků zvolen vítězem, organizátor soutěže učitel Ladislav Pátek jej nazval „králem kyjovského verbuňku“. Vpravdě dopadlo sémě na úrodnou půdu, neboť Kyjovsko se po půlstoletí systematické práce má čím chlubit.

Jeho druhým domovem byla Praha, kde po dlouhá léta žil a pracoval. Své folklorní aktivity zde realizoval nejdříve jako kontráš a později jako primáš cimbálové muziky Slováckého krúžku. Přes velké pracovní vytížení však nikdy neodmítl podpořit folklorní aktivity i v rodném kraji, v Bukovanech či v Kyjově.

Z jeho prací z oblasti etnografie nutno připomenout vedle studie o skočné publikaci s názvem *Kyjovská svatba* (1996). V této práci zúročil záznamy starých svatebních zvyků a méně známých písní, které zapsal u svých rodičů a prarodičů. Jde o významný pramen regionální podoby tradičního obřadu, který dnes „žije“ jen v pódiovém zpracování při folklorních slavnostech.

Po dvacet let zasedal K. Navrátil jako reprezentant Kyjovska v porotě Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku na MFF ve Strážnici. Působil i jako předseda regionální poroty na Kyjovsku. Svým rozvážným postojem často hasil bouřlivé diskuse v porotě a usměrňoval rozhodování správným směrem.

Ještě donedávna se ukazovalo, že má dostatek sil k tomu, aby v období, kdy zavládla v životě společnosti jakási folklorní stagnace, i nadále přispíval svými zkušenostmi k naplňování představ, jak dál rozvíjet lidové tradice. Ale osud tomu chtěl jinak.

Naposledy jsme se s ním rozloučili 11. února v bazilice sv. Markéty v Praze–Břevnově, kde dlouhá léta působil v chrámovém sboru. Při zádušní mši zaznělo Mozartovo Requiem a Dvořákovy Biblické písně v podání sólistů Národního divadla, Pražského filharmonického a Kühnova smíšeného sboru a Symfonického orchestru hl. města Prahy FOK s dirigentem Markem Vorlíčkem. Lavice

chrámu, zaplněné smutečními hosty, mezi nimiž nechyběly významné osobnosti z řad etnografů, zástupců Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici a členů pražského Slováckého krúžku, prokvétaly barevnými tóny krojů reprezentantů Kyjovska, Horňácka, Strážnicka i Podluží. To vše svědčilo o oblibě a uznání, kterému se K. Navrátil těšil. Pověstný byl především jeho vztah k lidové kultuře, k tradicím. Nelze jej lépe vyjádřit, než citací jeho vyznání v závěru již zmíněné práce *Kyjovská svatba*: „Současné moderní vlastenectví je podmíněno znalostí lidové kultury, pro níž s láskou horlily generace před námi. Je na nás, aby toto dědictví mělo co říci i generacím budoucím. A právě proto je třeba si připomenout v tomto období čistotu a sílu lidské lásky k domovu, k sobě navzájem.“

Když přijdou okamžiky, kdy se při muzice chytíme kolem pasu a vysoko v písni zvedneme svůj hlas, bude kamarád Kliment mezi námi...

Jan Pavlík

„GRENZEN & DIFFERENZEN“. 35. KONGRESS DER DEUTSCHEN GESELLSCHAFT FÜR VOLKSKUNDE. DRÁŽDANY 25. – 28. ZÁŘÍ 2005.

Setkání představitelů etnologické obce převážně z oblasti Německa, ale i z ostatních evropských zemí, které proběhlo v Drážďanech ve dnech 25. – 28. září 2005, bylo věnováno tematice spojené s fenoménem hranic a s problematikou diferencí které život v pohraničních oblastech přináší.

Organizací celé akce i vedení kongresu zajišťoval Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde Dresden e. V. Jednotlivé přednáškové bloky včetně seminářů probíhaly v prostorách Technische Universität v Drážďanech a úvodní setkání spojené s otevřením kongresu včetně večerních přednášek se uskutečnilo v budově Deutsches

Hygiene-Museum v Drážďanech, která se nachází v centru města. Kongresu se zúčastnilo na pět set vědeckých pracovníků, badatelů a studentů zabývajících se etnologickou problematikou nebo problematikou z oblasti dalších společenských věd.

Ústředním tématem kongresu byla převážně problematika kulturních a sociálních sil, které utvářejí a modifikují fenomén hranic a formují tak vztahy lidí v pohraničních oblastech, včetně diferenciací i kooperačních prvků a aktivit.

Organizace celého kongresu byla rozdělena na několik sekcí, v nichž se referující zaměřovali na oblast výzkumu fenoménu hranice z nejrůznějších úhlů pohledu. Stranou nezůstala ani problematika hranic mentálních a imaginárních, které nejsou sice na první pohled hmatatelné a uchopitelné, ale přesto velmi výrazně formují podobu našeho každodenního života.

Jednotliví účastníci byli rozděleni do čtyř základních panelů, v nichž probíhaly přednášky a diskuse ke konkrétním specializovaným tématům. Nabídka přednášek byla tak pestrá a široká, že účastníci nemohli vyslechnout vše, co by je teoreticky mohlo zajímat. K nejpřínosnějším tématům, která byla předmětem diskuse, patřil okruh otázek spojených s kategorií hranice a s diferencemi, které život v pohraničí přináší, nebo třeba problematika hranic ve vztahu k používání informační a komunikační techniky. Diskutována byla také úloha biomedicíny anebo otázka úlohy hranice v procesu socializace člověka. Zajímavé poznatky přinesla rozprava orientovaná na prezentaci výsledků výzkumu zaměřeného na zkušenosti obyvatel pohraničních oblastí, odrážející každodenní všední život v pohraničí a jeho vliv na existenci a myšlení lidí zde žijících. Sledována byla také tematika proměny charakteru některých pohraničních regionů ve vztahu k procesu rozšiřování Evropské unie a pojmání některých geografických a kulturních oblastí pohraničí ve vztahu východ – západ.

Odezdnělá témata byla sledována z hlediska rozdílných přístupů k předmětu jejich zkoumání a z hlediska různých metodologických pojetí.

Součástí kongresu byl také společenský večer, respektive neformální setkání účastníků, kde se naskytla jednotlivým badatelům možnost volné společné diskuse týkající se etnologické problematiky a kde bylo také možno navázat další profesní nebo přátelské vztahy.

Působivost tohoto setkání byla umocněna vpravdě mystickou atmosférou, ve které se tato společenská akce odehrávala. Setkání proběhlo v barokním paláci, který se nachází uprostřed rozsáhlé zahrady a jehož mysteriózní večerní atmosféru dokreslovaly velmi zajímavé vnitřní prostory, částečně rekonstruované a zakonzervované po poškození způsobeném bombardováním v průběhu druhé světové války.

I když Drážďany leží v blízkosti hranic České republiky, byla účast české vědecké obce takřka nulová. Jednou z výjimek byl Petr Lozoviuk, jenž v současné době působí jako vědecký pracovník v Institutu für sächsische Geschichte und Volkskunde v Drážďanech a který se ve svém pojednání zabýval především problematikou etnických diferencí v oblastech dnešní tzv. středovýchodní Evropy. P. Lozoviuk se ve svém bádání zaměřuje mimo jiné na důsledky změn, které proběhly na počátku devadesátých let 20. století v oblasti střední a východní Evropy. Zkoumá tedy proměny, které se projeví v oblasti společenské, kulturní, politické, právní a hospodářské. Proces transformace, jak uvádí, neovlivnil však pouze stránku společensko-organizační, ale projevil se také na bázi proměny lokálních identit a ve změně hodnot a norem. Otevření hranic mezi bývalou východní a západní Evropou zapříčinilo také řadu změn v oblasti mentální, které výrazně ovlivnily proměny vztahů mezi lidmi v jednotlivých pohraničních oblastech a zapříčinilo změny ve vnímání jejich vlastní identity. Devadesátá léta byla dobou, kdy se nově konstruovala část Evropy po stránce politické, kulturní, geografické i etnické.

V důsledku těchto změn pak podle Lozoviuka došlo pak k revitalizaci vnímání etnických kategorií u části obyvatelstva zemí bývalého socialistického bloku. Revitalizace etnicity je spojována s kolapsem komunistické ideologie a politického systému v této části Evropy. Transformaci lokálního patriotismu a nacionalistických tendencí v řadě regionů středovýchodní Evropy však nelze vysvětlit pouze na podkladě politických změn. To se týká především skupin, u kterých se nabízí alternativní etnické určení, nebo u skupin, jejichž členové byli ještě před poměrně krátkou dobou etnicky indiferentní. Taková společenství nezřídka prosazují za pomoci etnizace tradiční lidové kultury svou novou skupinovou identitu.

P. Lozoviuk ve svém příspěvku vychází z výsledků terénních výzkumů, které provedl v průběhu devadesátých let 20. století, a klade si otázku, na podkladě jakých symbolických a instrumentálních činností byly vytvářeny hranice mezi jednotlivými etnickými oblastmi a skupinami. Zvláštní pozornost přitom věnuje několika skupinám s nevyhraněnou národností z oblasti České republiky, Polska a Slovenské republiky.

Veškerá přednesená a konzultovaná problematika je obsahem sborníku *Grenzen & Differenzen. Zur Macht sozialer und kultureller Grenzziehungen*, který připravilo vydavatelství Univerzity v Lipsku a jenž je redigován Thomasem Hengartnerem a Johannesem Moserem. Publikace byla vydána v závěru loňského roku.

Vladimír J. Horák, Nicole Hirschler

ETNOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR SLAVIL STÉ VÝROČÍ

Sto let svého trvání si na podzim roku 2005 připomenul Etnologický ústav Akademie věd České republiky, přední česká vědecká instituce v oblasti etnologie/etnografie a folkloristiky. Kořeny ústavu

sahají do roku 1905, kdy se v rámci snahy o zdokumentování lidové písně v Rakousku vytvořily i na našem území příslušné pracovní výbory. Se vznikem republiky byl založen Státní ústav pro lidovou píseň (1919), který pokračoval v snahách svých předchůdců o zaznamenání tradiční písňové kultury včetně nářečí a údajů o interpretech. Když byla počátkem padesátých let založena Československá akademie věd, zformovaly se v ní dva kabinety, Kabinet pro národopis a Kabinet pro lidovou píseň, které se v roce 1954 spojily v Ústav pro etnografii a folkloristiku. Ten byl s platností od 1. 1. 1999 aktuálně přejmenován na Etnologický ústav.

Sté výročí činnosti se stalo příležitostí k bilancování, ke zhodnocení dosažené práce i k výhledům do budoucna. V Praze bylo jubileum připomenuto slavnostním koncertem a dvěma publikačními počiny – profilovým dvojalbem CD s ukázkami ze sbírkových fondů a almanachem, v němž byly shrnuty dějiny ústavu, vývoj bádání a profily osobností. Brněnské pracoviště Etnologického ústavu se zhostilo úkolu uspořádat ve spolupráci s Moravským zemským muzeem a za podpory Ministerstva kultury ČR mezinárodní konferenci, které se zúčastnili také odborníci ze spřítelečných institucí na Slovensku, v Rakousku a Německu.

Třidenní brněnská konference nazvaná *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd* proběhla ve dnech 5. – 7. října 2005 v prostorách Moravského zemského muzea. Slavnostní zahajovací podvečer se uskutečnil v Paláci šlechtičen, sídle Etnografického ústavu MZM. Po úvodních referátech K. Köstlina a R. Pečmana vyslechli účastníci v kapli paláce koncert věnovaný hlavnímu organizátoru dokumentace lidové písně na Moravě Leoši Janáčkovi, v němž vystoupila Hornácká hudecká muzika Petra Mičky, Magdalena Můčková (zpěv, cimbál) a Renata Ardaševová (klavír).

Další dva dny rokováni se uskutečnily v prostorách zasedacího sálu Dietrichsteinského paláce, kde bylo zajištěno i simultánní tlumočení pro zahraniční účastníky. Jednotlivé bloky (Historie ústavů, dějiny oborů; Současnost, teorie, metody; Sběry, dokumentace) přinesly řadu nových pohledů jak na vývoj vědní disciplíny a institucí, které ji zastřešují, tak i na perspektivy a výzkumné záměry do budoucna zaměřené tak, aby docházelo ke stále většímu propojení příbuzných oborů i ústavů v rámci evropské integrace. Ze zúčastněných badatelů, jejichž příspěvky bude možno prostudovat v připravovaném sborníku, jmenujme alespoň G. Kiliánovou a její zásadní příspěvek *Tendencie současného výzkumu v evropské etnologii (so zvláštním zretelem na výzkum folklóru)*, W. Deutsche, J. Procházkovou, M. Šrámkovou, M. Tonciovou, J. Jančáře, J. Podobu, E. Krekovičovou, B. Beneše, M. Brodlovou a E. M. Hoisovou. Konference a k ní se vážící akce byly důstojnou připomínkou významného jubilea.

Jarmila Pechová

MUSAION

Nová národopisná expozice Národního muzea v Praze byla otevřena 29. září 2005 v rekonstruovaném secesním „Letohrádku Kinských“ v Kinského sadech na pražském Smíchově. Letohrádek zakoupilo město Praha v roce 1902 a nechalo sem přenést vzácné sbírky lidových krojů, malovaného nábytku, keramiky a různých předmětů lidového života z paláce Sylva Tarouccy Na Příkopě, kde byly provizorně umístěny po Národopisné výstavě československé.

V devadesátých letech minulého století katastrofální stav objektu i zastaralá expozice přinutily vedení Národního muzea budovu uzavřít. Přestože byly ihned podniknuty kroky k zahájení oprav a budování nové expozice, proces obnovy trval z různých důvodů více než deset

let. Proto také výstava ke 100. výročí Národopisné výstavy Československé se uskutečnila v roce 1995 v hlavní budově Národního muzea na Václavském náměstí.

V průběhu jednání o finančním zabezpečení tak složitěho úkolu vycházela vedoucí Národopisného oddělení Národního muzea a autorka scénáře nové expozice Jiřina Langhammerová z toho, že cílem expozice je jak obnova významného památkového objektu, tak obnova tradiční muzejní instituce českého národopisu. Už na výstavě v roce 1995 se ukázalo, jak významná je nejen spolupráce architektů a výtvarníků, ale zejména konzervátorů a restaurátorů, kteří dodávají vystaveným exponátům nejen původní podobu, ale i vzhled cenného kulturního statku. Znovu se potvrdilo, že v moderním muzejnictví realizace vědecky připraveného expozičního záměru je výsledkem týmové práce různých muzejních profesí.

Nový expoziční celek českého národopisu vzhledem k mnohohrstevnatosti instalace od artefaktů tradičního lidového života v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, doplněných zvukovou a výtvarnou složkou, až po živé předvádění tradičních technologií lidové umělecké výroby, získal pojmenování Musaion, znamenající fecký název pro chrám múz.

Úvodní část expozice představuje předměty a nástroje pro práci, již rolníci i drobní řemeslníci zabezpečovali zdroje obživy svých rodin. Dřevěný pluh, hrábě, kosa a nejrůznější pracovní nářadí, pracovní oděv i nádoby na uskladňování obilí a dalších surovin a potravin, s fotografickým pozadím horské nebo rovinné krajiny, jsou doprovázeny sugestivní zvukovou kulisou kutí kosy nebo zpěvu ptactva. Nenásilně a bez romantického patosu se návštěvník seznamuje s reálným životem venkovského života v minulosti, i když dokonale konzervované a promyšleně instalované nářadí se dnešnímu člověku jeví spíše jako výtvarný artefakt, než jako doklad úmorné dřiny a těžkého života ne tak vzdálené minulosti.

V další části jsou vtipně vystaveny kroje všech českých, moravských a slezských regionů jako diorama venkovské neděle, kdy se za znění zvonů vraceli z kostela lidé všech generací. I nejstarší sbírkové předměty z poloviny 19. století, instalované v této části expozice, upoutávají pozornost návštěvníka, který přestává vnímat tok času a přijímá poselství minulých generací nejenom jako historický poznatek, ale i jako výzvu k zamyšlení nad skutečnými hodnotami lidského života.

Střední část národopisné expozice Musaionu je věnována lidové výtvarné tvorbě. V prostoru – v případě konání odborných nebo osvětových akcí muzea přístupnému přímo z hlavního schodiště – jsou instalovány jedinečné sbírkové předměty z oboru dřevorezby, malby na skle nebo výšivky. K úvahám o duchovním a obecně lidském obsahu lidových tradic provokuje návštěvníka i druhá část expozice, věnovaná výročním a rodinným zvykům. Prolínání křesťanských i předkřesťanských obyčejů zimního i jarního novoročí, přežívajících v zábavných formách místy i do současnosti, dokládají zejména masopustní, ale i další masky, velikonoční pomlázky nebo kraslice. Zvláštní pozornost věnuje expozice artefaktům spojeným s lidovou vírou. Nad nimi dominuje rozměrný betlém.

Druhým velkým dioramatem, které na sebe strhne pozornost návštěvníků expozice, je svatba. Svatebčané na obřadních krojích různých českých, moravských a slezských regionů, spolu s ozdobeným svatebním vozem představují nejvýznamnější a nejrozvinutější rodinný obyčej. Tak jako v předchozích částech i zde je důležitým doplňkem hudba a lidové svatební písně. Oddíl rodinných obyčejů po hřivě barevnosti svatebních zvyků uzavírají v kontrastu šedé a bílé artefakty, spojené s úmrtím a narozením člověka.

Pražský Musaion však není jen moderní expozice muzejních předmětů, jež jsou provázeny citlivě umístěnými informačními texty pro ty, kdo se chtějí

podrobněji seznámit s mnoha sty vystavených exponátů. Jeho součástí jsou v přízemí budovy umístěné dílny, v nichž lidové výrobci předvádějí technologické principy práce s tradičními přírodními materiály, přednáškový sál a moderně vybavená studovna se specializovanou knihovnou národopisných publikací.

Pražské Národopisné muzeum patří k nejstarším národopisným muzeím v Evropě. Dnešní Musaion, jako součást Národního muzea, lze chápat nejenom jako obnovu významného secesního objektu, ale především jako obnovu tradiční muzejní instituce českého národopisu na odborné i technické úrovni doby. Návštěvník zde pohledem, poslechem i návštěvou studovny a odborné knihovny může najít komplexní soubor informací o neobyčejně složitém celku tradiční lidové kultury, i podněty k přemýšlení o jejím významu pro náš život v integrující se Evropě.

Josef Jančář

SOUKUP, VÁCLAV: DĚJINY ANTROPOLOGIE. (ENCYKLOPEDICKÝ PŘEHLED DĚJIN FYZICKÉ ANTROPOLOGIE, PALEOANTROPOLOGIE, SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE). Praha: Karolinum 2004, 670 stran.

V roce 2004 se rozrostla rodina knih věnujících se dějinám antropologie o rozsáhlou práci Václava Soukupa *Dějiny antropologie*. Oproti jeho předchozím pracím – máme na mysli hlavně *Dějiny sociální a kulturní antropologie* – se však tentokrát autor pokusil o větší, syntetické dílo zahrnující vývoj na poli fyzické antropologie, paleoantropologie a sociální a kulturní antropologie. Jedná se tak o významný počín, který nelze přejít bez povšimnutí.

Jak již bylo naznačeno výše, kniha sestává ze tří dílů: I. díl – Člověk jako předmět výzkumu fyzické antropologie,

II. díl – Člověk jako předmět výzkumu paleoantropologie, III. díl – Dějiny sociální a kulturní antropologie. Každý z těchto dílů popisuje z diachronního hlediska vývoj daného oboru od svých, podle doložené tradice, nejranějších počátků a přibližuje nám jeho úlohu v procesu poznávání světa. Slovy autora: „Fyzická antropologie studující **biologickou variabilitu** lidstva umožňuje pochopit místo člověka v přírodě [...] Paleoantropologie studující **lidskou evoluci** usiluje o rekonstrukci biologické a kulturní proměny člověka v čase [...] Sociální a kulturní antropologie studující **kulturní variabilitu** lidstva umožňuje popsat vývoj a fungování kulturních systémů a porozumět člověku v cizím kulturním kontextu.“ (s. 14) Tento záměr je v knize prezentován v jednotlivých kapitolách jako neustálé prohlubování znalostí, objevování a verifikace nových teorií a hypotéz, přičemž jako odrazové můstky jsou v textu vyzvednuta důležitá jména a zlomové příspěvky pro ten který obor.

Dějiny fyzické antropologie začínají u starých civilizací Egyptu, Mezopotámie a Číny a pokračují přes Antiku a středověk (včetně důležitých příspěvků arabské vědy) až do novověku. U antického lékaře Hippokrata Soukup zmiňuje jedno z ústředních témat fyzické antropologie, a to sice studium biologické rozmanitosti lidstva a s tím spojenou problematiku ras (s. 27). Výchozím bodem pro moderní fyzickou antropologii jsou pak pro autora bádání Andrease Vesaliuse a Williama Harveye, vymaňujících se svými poznatky z pout antických autorit. První díl je zakončen vedle novodobých přístupů genetiky, etologie nebo sociobiologie i poměrně rozsáhlým popisem boje o evoluční teorii.

Dějiny paleoantropologie jsou uvedeny vývojem oboru a pokračují v pěti hlavních kapitolách zaměřených postupně na rod *Australopithecus* a druhy *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis* a *Homo sapiens sapiens*. Druhý díl je uzavřen přehledem vývoje rodu *Homo*, jeho šířením a konečně také objevem

kultury, kterou dává do souvislosti především se schopností lingvistické kompetence druhu *Homo sapiens sapiens* (s. 243).

Dějiny sociální a kulturní antropologie nemohou začínat jinak, než představením jejího předmětu – kultury – a krátkým popisem nejčastěji užívaných výzkumných metod. Na prvním místě stojí terénní výzkum, při němž antropolog zažívá „kulturní šok“ z rozdílu „my“ a „oni“, ať již zkoumá domorodé kmeny v pralese nebo zvyky trhovců ve městě. Následující kapitoly, zaměřené na jednotlivé teoretické školy, jsou rozšířenou verzí předchozích *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. V závěru tohoto dílu podává autor přehled současných trendů kulturní a sociální antropologie a zamýšlí se nad budoucností tohoto v českých zemích stále ještě mladého oboru.

Takto široce koncipované dílo nemůže pochopitelně na svých 700 stranách poměrně bohatě ilustrovaného textu podat vyčerpávající přehled dějin zmiňovaných oborů. Každý z dílů by mohl být rozpracován do několika dalších svazků. Je proto samozřejmé, že se autor soustředil na nejvýznamnější představitele daného oboru nebo školy. Některá jména se proto v knize pouze mihnou, i když by si možná zasloužila zevrubnější pohled.

Tak by se například dalo podrobněji rozepsat působení Teilharda de Chardin na poli paleoantropologie a připomenout jeho vizi evoluce směřující ke vzniku nosoféry. Větší zmínku by si zasloužili i Aleš Hrdlička nebo Leopold Pospíšil. Vůbec antropologové českého původu jako Ernest Gellner, Ladislav Holý, Václav Hubinger či Zdeněk Salzmann by jistě vydali na zvláštní kapitolu. Stejně tak by možná bylo dobré rozpracovat některé jiné obory s významným vlivem na vývoj sociální a kulturní antropologie. Na prvním místě by to byla jazykověda spojená se jmény Ferdinanda de Saussura, Charlese S. Peirce, Romana Jakobsona a dalších. Svůj oddíl v knize by jistě zasloužila i filozofie, zejména filozofie analytická zastoupená například Ludwigem Wittgen-

steinem, Johnem L. Austinem, Paulem Gricem atd. Nicméně uvedená jména se v knize většinou v nějaké míře vyskytují. Proto se domníváme, že bohatý seznam použité literatury, včetně do češtiny přeložených publikací, a poznámkový aparát (i přes drobné nepřesnosti) dovede poznání chtivého čtenáře hlouběji do každého v knize probíraného tématu.

Ústředními tématy knihy jsou evoluce, rozmanitost lidského druhu a kultura. Zatímco počátky antropologického zkoumání se soustředily převážně na vývoj lidského rodu a později na vývoj jednotlivých společností, na konci se předmětem oboru kulturní antropologie stává jedinec – antropolog. Při troše dobré vůle lze říci, že se autor od fylogeneze postupně dostává k problému ontogeneze. A právě možnost sebereflexe antropologii dále legitimizuje. Avšak zjištění, že sociální a kulturní antropologie nemá jedno paradigma, ale využívá celý soubor paradigmat, které lze vybírat nebo zavrňovat dle potřeby výzkumníka, dělá z tohoto oboru stále „enfant terrible“ exaktních věd. Na jedné straně si používanými metodami přisvojuje právo na vázání mezi ně a na druhé straně svým sklonem k přesahům do všech možných oborů lidské činnosti, zahrnující i umění, se od nich odlišuje.

A komu je tato kniha určena? Svou encyklopedickou přehledností (kterou by umocnil předmětný rejstřík) a interdisciplinarnitou je vhodná především pro studenty daných oborů. Přínosná bude i pro všechny etnografy, kteří dosud nemají vůči antropologii důvěru a rovněž může posloužit jako orientační text pro ty, kdo se chtějí dozvědět, co to vůbec antropologie a potažmo etnologie a etnografie je. Obzvláště je to aktuální v době polemik o tom, co si lze pod těmito pojmy představit, případně zda mají vůbec právo na existenci. Václav Soukup na tuto otázku v případě sociální a kulturní antropologie nahlíží v závěru svého díla optimisticky: „Zamyslíme-li se nad budoucností antropologie ve světě, který je na jedné straně diferencován střetem kultur, na straně druhé integrován procesy modernizace

a globalizace, nemusíme mít obavu, že tato věda zanikne společně s tradičním předmětem svého výzkumu – lokálními preliterárními společnostmi.“

Daniel Bechný

MIROSLAV VANĚK: ORÁLNÍ HISTORIE VE VÝZKUMU SOUDOBÝCH DĚJIN. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004, 175 stran.

Knih *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin* Miroslava Vaňka je prvním svazkem ediční řady Hlasy minulosti, kterou vydává Centrum orální historie při ÚSD AV ČR v Praze, aby tak poukázalo na možnosti metody oral history, a to jak v historické vědě, tak i ve vědách příbuzných – sociologii, etnologii, antropologii či politologii. (Světlo světa spatřil již i druhý svazek této edice – kniha historičky Květy Jechové *Lidé Charty 77*. Praha 2004.)

S metodou oral history se odborná veřejnost v českém prostředí mohla poprvé seznámit díky knize M. Vaňka a M. Otáhalo *Sto studentských revolucí* (Praha 1999), jež zpracovala první rozsáhlý výzkumný projekt provedený touto metodou v ČR (jednalo se o stovku životopisných rozhovorů se studenty, kteří se podíleli na stávce vysokoškoláků v listopadu 1989, nebo patřili mezi její hlavní postavy). Teoretické a metodické pokyny zpracoval M. Vaněk také v příručce vydané v roce 2003 Filozofickou fakultou v Olomouci (viz recenze v NR 15, 2005, s. 131-132).

Knih je rozdělena do třech základních kapitol, které se zabývají dějinami a vývojem orální historie, ustanovením jejího názvu a rozvojem v rámci americké Oral History Association či v českém prostředí (první kapitola), rozhovorem jako základním prostředkem získávání materiálu (druhá kapitola) a konečně analýzou a interpretací rozhovorů (třetí kapitola). Kniha je doplněna rozsáhlým seznamem literatury a pramenů – v textu použitých rozhovorů – a anglickým resumé.

Hned na počátku bych měla říci, v čem vidím hlavní klad zmíněné publikace. Jedná se o první takto rozsáhlou „monografii“ jedné metody kvalitativního výzkumu v historické vědě u nás, která v sobě zahrnuje obě důležité části, provázející každý výzkum – tedy sběr dat a jejich interpretaci. Autor knihy není pouze teoretikem, ale má bohaté praktické zkušenosti s prováděním výzkumů oral history (ty se objevují v knize v podobě citací z uskutečněných rozhovorů).

Vaněk je sběhlý především v anglicky psaných odborných publikacích na dané téma (práce historické i příbuzných oborů, jež se zabývají některými souvisejícími problémy), které také tvoří základ použité literatury. Jak sám uvádí, i německá historická škola oral history je velmi známá, a já bych doplnila, že je srovnatelná s americkou. Stálo by jistě za pokus přinést stejně tak podrobný přehled o výsledcích bádání oral history v této jazykové oblasti. Obě – jak to nakonec bývá zvykem u jazykově odlišných škol především v humanitních vědách – se totiž začínají od sebe „učit“ a recipovat výsledky svých bádání až v posledních letech.

Jako historik nemá M. Vaněk také problém s tím, zda oral history považovat za metodu (což je názor historiků), nebo jí snad raději přisoudit místo jako označení pramenů získaných v terénu, jak se to děje v etnologii. Je zajímavé, jak se jako historik dívá na výzkumy, které byly pod hlavičkou „rozhovory s pamětníky“ prováděny nejen historiky, ale i etnografy v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Podle jeho názoru (a s tím je nutno podle mě souhlasit) nemohou být tyto výzkumy označovány za oral history, nejvýše za její předstupeň. Jednak byla preferována pouze určitá témata (převážně z ideologických důvodů – výzkum dělnického hnutí, partyzánského, protifašistického odboje, dějin KSČ), jednak bylo s pamětníky zacházeno jako s „objekty“ historikovy práce, ne tedy jako s partnery, a také se nerozlišovalo mezi mluvenými vzpomínkami a vzpomínkami psanými, což považuje Vaněk za nejdůležitější

rozdíl od současného pojetí oral history, která je přímo založena na mluveném projevu, interakci narátora a tazatele. (Termín narátor uvádí autor knihy do české odborné terminologie nově, převzal ho z anglofonní literatury, sledává ho nejvhodnějším pro označení dotazovaného, informátora, protože svým obsahem „vhodně vystihuje skutečnost, že narátor v rozhovoru často nejen vypráví o prožitých událostech, ale zároveň je komentuje ze svého osobního (tehdejšího i dnešního) stanoviska“ – s.57, není tedy pouhým poskytovatelem „objektivních“ informací, což implikuje slovo informátor, nebo producentem odpovědi na otázky badatele, což v sobě nese slovo dotazovaný).

Jestliže Vaněk klade důraz na interakci mezi oběma stranami účastnicími se rozhovoru, není divu, že je celá jedna kapitola věnována rozhovoru, který musí být založen na oboustranné důvěře. Zabývá se jeho průběhem i skutečností, co je v něm prezentováno, tzn. otázkami lidské paměti, jejími konstrukcemi a rekonstrukcemi, „objektivitou“ narátorových sdělení.

Za nejzajímavější a nejpřínosnější považují ovšem poslední, tedy třetí kapitolu, která se věnuje analýze a interpretaci. Autor v ní představuje několik teoretických přístupů interpretace a analýzy, které prakticky dokládá na materiálu, rozhovorech uskutečněných Centrem orální historie. Interpretace samozřejmě není výsadou badatele, rozhovory a informace v nich obsažené interpretují jako první i samotní narátoři – snaží se nahlížet svá rozhodnutí a životní zkušenosti, předkládat je badateli určitým způsobem, ovlivněným ať vědomě či nevědomě. Vaněk postupně představuje analýzu prostředí a nonverbálních projevů narátora, obsahovou a psychologickou analýzu, jazykovou analýzu a analýzu smyslu narátorova sdělení. V rámci jazykové analýzy se také nejvíce přibližuje jednomu z možných přístupů, který je vlastní i etnologii a folkloristice, když pracují s ústními prameny (zmiňuje

Alessandra Portelliho a jeho názor, že interview je narativním pramenem, tzn. vykazuje určité rysy společné všem vyprávěcím pramenům, jako je např. „narátorovo vlastní rozvržení vyprávění na určité, nestejně dlouhé a různou rychlostí probírané úseky, přičemž ulpění na určité epizodě vyprávění naznačuje, že právě tato epizoda může mít z jeho hlediska hlubší a podstatný smysl“; zároveň se do vyprávění včleňují prvky kolektivní skupinové paměti – s. 123).

Ve třetí kapitole se M. Vaněk snaží vyrovnat i s dalšími skutečnostmi, které ovlivňují kvalitativní výzkumy a bez jejichž promýšlení je nelze provádět – se (sebe)reflexivitou, kontextualitou výzkumů. Věnuje pozornost také problému typickému pro všechny kvalitativní výzkumy v humanitních vědách, tj. problému, jak říká, generalizovatelnosti výpovědí narátorů, mohli bychom říci též validity výzkumů. Tím naráží na problém přesahující historii, vedoucí k debatám o možnostech lidského poznání. V tomto sporu se spíše přiklání k názoru, že generalizovat výpovědi nelze. Podle mého názoru v kvalitativních výzkumech pracujeme sice se subjektivními výpověďmi narátorů, snažíme se v nich ale při analýze nalézt struktury, vzory, které tyto jednotlivé případy překračují.

Na závěr kapitoly se autor věnuje také problematice „kolektivního“ mýtu, což je další z možných bodů, které úzce spojují historii a etnologii (nakonec to ukazuje velmi zajímavé výzkumy prováděné etnology v Německu či na Slovensku).

Kniha M. Vaňka o oral history je napsána z pohledu historické vědy, to však nic nemění na tom, že je pro etnology zajímavá a v mnohém inspirativní. Ať už je to kvůli možnosti nahlédnout do kvalitativní metodologie historie, nebo díky možnosti poznat její postupy interpretace materiálu. Metoda oral history je navíc velmi vstřícná k interdisciplinárnímu přístupu (o nahlížení/chápání této metody z pohledu nejrozličnějších humanitních disciplín – viz Etnologické rozpravy 1/1996) a nese v sobě skutečnost

společnou všem kvalitativním přístupům v nejrozličnějších humanitních vědách – jde jí především o poznání „životní zkušenosti jedince, jeho příběhu, jak jej sám sděluje“.

Jana Nosková

MARCELLO CANCLINI – ROBERTO DE ANGELIS: BORMIO, LE SUE VALLI E IL PODESTÀ DEI MATTI. VIAGGIO ATTRAVERSO I SECOLI NEL CARNEVALE BORMINO. Sondrio: Bonazzi grafica 1993. Překlady německých textů Brigitte Fleischmann. Barevné a čb fotografie, 242 stran.

Bohužel s velkým zpožděním se organizátorům mezinárodního folklorního festivalu v Plzni v souvislosti s vystoupením italské skupiny La compagna dei Matti dostala do rukou kniha dvojice autorů, z nichž první, nadšený amatér, zubní lékař M. Canclini vytvořil spolu s erudovaným historikem A. de Angelisem obsáhlejší monografickou studii

o karnevalu v severoitalském Bormiu. Ačkoliv masopustu v alpských zemích bylo za posledních čtyřicet let věnováno v etnologickém bádání hodně pozornosti, opíraly se vzniklé studie převážně o kroniky, osobní dokumenty a terénní výzkum. Jen málo pozornosti bylo věnováno archivním záznamům právní povahy – nařízením, zákazům, popř. záznamům výsledků, tedy pramenům (přijmeme-li bachtinovskou terminologii) tzv. oficiální kultury.

Již z názvu je patrné, že hlavní zájem obou autorů bude směřovat k místnímu zvyku volby „blázna“, který na jeden den v roce nahradil představitele nejvyšší výkonné moci, jehož v tomto alpském městečku a přilehlých obcích představoval *il podestà*. Jeho sesazení připomíná Bachtinem zmiňované svátky bláznů (*festa stultorum*). První zmínky o karnevalu v Bormiu pocházejí z roku 1483, další z let 1491–1492. V těchto pramenech se badatelé setkali s pojmy *stulti* a *societas stultorum*. Jako zajímavou paralelu uvádějí autoři popis karnevalu ve Veroně (*carnevale gnoccolaro*), kde byl za podobných okolností volen *Papà del Gnoco*. Dvoustránková publikace

je bohatě doplněna dobovými malbami, freskami, kresbami, rytinami, černobílými a barevnými fotografiemi, zachycujícími dějiště slavností i blízké okolí, dále podobu osob, které měly pro osud svátku rozhodující význam. Nechybí ani mapy, schémata městského opevnění, fotografie muzejních exponátů (zbraně), předmětů, masek či interiérů zdejších přibýtků. Autoři postupují od obecného, v němž podávají etymologická vysvětlení a popisují principy karnevalu, ke konkrétnímu, kde čtenáře seznamují s přírodními podmínkami a historií dané lokality. V části zabývající se původem a popisem pracovního a svátečního oděvu, maskami, jejich funkcí a místními zvyklostmi spjatými s posledními dny karnevalu, jež v Itálii představuje *Quaresima*, se opírají o bohaté prameny italské provenience. Zvláštní kapitola je věnována právům místní omladiny (*La Gioventù bormiese*). Za největším přínos publikace považují výnosy, nařízení, jakož i výsledky pachatelů popř. postižených, které vznikly opisem původních archivních materiálů. Pocházejí převážně z konce 18. století, což byla taková doba, kdy volba „krále bláznů“ vzala za své. Nejednalo se pouze o represálie, jimiž skupina aktérů (*matti*) soustředěná kolem Arlecchina a Capitana tyranizovala místní obyvatelstvo vynucenými rekvizicemi potravin, během nichž docházelo k násilnostem a vraždám. V souladu s názvem publikace byla pozornost autorů soustředěna především na osud výše uvedeného sekvence, již karneval v Bormiu vrcholil. Snad toto je také hlavním důvodem, proč jsou zde karnevalové zvyky, konané v průběhu 19. a 20. století, zmíněny jen okrajově.

K obnově rituálu došlo počátkem nového tisíciletí, na čemž má jistě podstatnou zásluhu Marcello Canclini. To je však již kapitola, kterou v knize nenajdeme. Symbolické sesazení starosty nejenže svou návazností na bohaté tradice obohacuje aktivity a upevňuje integritu obyvatel alpského městečka, ale je dobře využito i ke kritice místních poměrů.

Starosta si v Bormiu musí vyslechnout výtky, které jsou po celý rok anonymně vyhazovány do speciální poštovní schránky situované na rohu náměstí, aby mohly být ve stanovený den po dopolední mši, následném zajetí starosty a převzetí jeho úřadu „králem bláznů“ předčítány Arlecchinem a Dottorazzem za účasti velkého publika, jež tvoří nejen místní obyvatelé, ale i z daleka přibývší hosté. Karneval tak neztrácí nic ze své podstaty.

Marta Ulrychová

EMMANUEL LE ROY LADURIE: MASOPUST V ROMANSU. OD HROMNIC PO POPELEČNÍ STŘEDU 1579 – 1580. Přeložila Jana Smutná-Lemmonierová. Praha: Argo 2001, 434 stran.

Emmanuel Le Roy Ladurie (*1929) patří k nejvýznamnějším představitelům tzv. třetí generace nového francouzského dějepiscetví, jehož přívrženci se od konce dvacátých let 20. století seskupili kolem časopisu *Annales*. Svůj badatelský zájem zaměřil na především na evropský a francouzský raný novověk, odborné renomé si získal disertační prací *Langedočí sedláci* (1966). V předkládané monografii (v originále *Le Carnaval de Romans. De la Chandeleur du mercredi des Cendres 1579 – 1580* z roku 1979) zpracoval kratičký úsek dějin městečka Romans v kraji Dauphiné. Dramatické události zasadil do kontextu doby a podrobně vylíčil, co jim předcházelo. Francie byla ve druhé polovině 16. století zmítána náboženskými válkami (1562–1598), na jejichž počátku stál spor o postoj vůči narůstajícímu počtu stoupenců Kalvínovy reformace (hugenotům). Rozpory se snažila mířit královna Kateřina Medicejská, zastánkyně kompromisního řešení a omezené tolerance, ale po tragédii bartolomějské noci v srpnu 1572 bylo jasné, že řešení je v nedohlednu – smír nastal až za více než čtvrtstoletí po vyhlášení ediktu nantského (1598). Dlouhotrvající nepokoje vyvolaly hospodářský úpadek, růst daní, cen a znovuzavedení pozemkové renty: to vše byly okolnosti, které přispívaly k rostoucím rozdílům mezi chudými a bohatými, a tím zvyšování sociálního napětí.

Dochází k demografickému poklesu, počátkem šedesátých let 16. století žilo v Romansu přes osm tisíc obyvatel, po morové epidemii v letech 1564–1565 jich ubylo asi pět set (úmrtí bylo čtyřikrát více, ale přistěhovali se venkované) a po osudném masopustu zde bydlelo 6 092 lidí. Le Roy Ladurie konstatuje, že „renesanční růst se změnil ve svůj pravý

opak“. Při sociologickém rozboru si bere na pomoc berní knihu z roku 1578, kde jsou daňoví poplatníci rozděleni do čtyř příslušností. První tvoří bohatí majitelé pozemků, několik šlechticů, královští úředníci, doktoři práv a lékaři (4 % z celkového počtu), druhou kupci většího významu, překupníci napojení na průmyslovou výrobu, notáři a učitelé z místní koleje (10,5 %). Třetí příslušnost zahrnuje řemeslníky všeho druhu (49 %), především textilních a potravinářských oborů – rekrutovali se z nich vůdci romanských „rebelů“. Do čtvrté patří rolníci či zemědělské dělníci, je jich 37 % a představují jádro tehdejšího „proletariátu“. Městské společenství vymezovaly hradby, za nimi se rozprostírala předměstí a přilehlé obce; vesničany lze charakterizovat obecnou nespokojeností s úředníky v panských službách. Vezmeme-li na vědomí fakt, že vliv hugenotů v Romansu od sedmdesátých let slábl (i zde proběhla „místní“ bartolomějská noc a reformovaní poté hromadně odcházeli do Ženevy) a pouze jeden z nich se přidal k vůdcům vzpoury, máme před sebou její skutečný důvod. Šlo o placení daní, neboť odvody zatěžovaly pouze lid, zatímco šlechta a duchovenstvo byli od této povinnosti osvobozeni. Na počátku boje nepanuje jednota ani mezi vyššími úředníky provincie Dauphiné. Např. Jean de Bourg, arcibiskupský soudce z města Vienne, sepsal osobně *Knihu stížností* třetího stavu požadující osvobození od daní také pro zmíněnou sociální skupinu. Mnozí další se však s klidným svědomím podíleli na krvavém rozdrčení vzpoury, zejména romanský soudce Antoine Guérin nebo příslušníci soudního dvora v Grenoblu.

Povstání v Romansu mělo na začátku folklorní ráz. Události se totiž rozběhly 3. února 1579, na den svatého Blažeje, uctívaného v alpských oblastech jako jakési „textilní, zemědělské, oplodňující a hudební božstvo“. Soukeníci uspořádali průvod, který se proměnil ve vojenský pochod s výzbrojí, a posléze si zvolili politického vůdce Jeana Serva, řečeného

ho Mičář (vynikal v míčových hrách). Tento soukenický mistr vedl v následujícím roce (do příštího masopustu) nespokojence do střetu se „stranou pořádku“ reprezentovanou soudcem Guérinem. Na obvyklém slyšení se lid postavil proti městské radě, zneužívání místních rozpočtů a placení daní. Došlo k zabavení klíčů od jednotlivých městských bran a zástupci míčařovců jmenovaní do rady města, kde setrvali až do potlačení vzpoury v únoru 1580, začali prověřovat hospodaření s penězi. V klidu nezůstal ani venkov, kde probíhal neorganizovaný boj proti vrchnosti provázený krveprolitím, při němž mnohdy nechybělo ani mučení. V červenci Dauphiné navštívila Kateřina Medicejská, která se při zastávce v Romansu setkala také s Mičářem a dosáhla toho, že jeho lidé vrátili klíče od městských bran. V září však naplno propukla daňová stávka romanských pekařů a řezníků, a přestože si místní úředníci (konzulové) stěžovali, že nemají z čeho platit dluhy, rebelové neustoupili ani po nátlaku soudce Guérina.

Všechno, co se dělo do počátku romanského masopustu 1580, mělo být pouze předehrou ke skutečnému dramatu. Chudí, jejichž vůdcem zůstával Mičář (v kůži hromničního medvěda pronikl do domu konzulů a usadil se na místě, „jež mu nepříslušelo“), tančili pod heslem „bohatí, vraťte městu nekale získaný majetek“. Zábava, provázená bubny, trubkami, zvonečky, meči, košťaty, hráběmi, cepy a smutečnými rouchy, překročila ryze folklorní rámeček. Obyvatelé města se o masopustní neděli 14. února definitivně rozdělí, a to na tři vzájemně soupeřící království (*reynages*). Tato polarizace je promyšleným tahem soudce Guérina a odstartoval ji vyhlášením „cenové taškařice“: co je levné, bude drahé, a naopak. Le Roy Ladurie jej nazývá folklorním virtuosem, protože „ve chvíli, kdy už je zvíře jen masem sloužícím za potravu, provede inverzi mezi jeho nejružnějšími druhy“. Guérinovy pokyny vykonává provazník Laroche, původně Mičářův přítel, který se nyní stal králem Koroptve, a tak

došlo ke sjednocení soudcových stoupenců. Proti nim stojí království Zajíce, vytvořené jednou z místních řemeslnických skupin za pomoci nepočtených, ale vlivných hugenotů, a především Kapoun, spojenci Míčařovi. „Království“ vzniklo dokonce víc než tato tři jmenovaná, ale rozhodne střet mezi Koroptví a Kapounem ve večerních hodinách masopustního pondělí – „zápletku“ už nelze ukončit jinak než krveprolitím. Zmíněná *reynages* se utkala onoho večera před radnicí, kde příslušníci Koroptve vraždili Kapouny, „jakmile jim jen padli pod ruku“. Jiný oddíl guérinovců se vydal k Míčařovu domu, lstí jej vylákali ke dveřím a poté zabili. Úterý „proběhne jako noční můra“ a „zbude jen smutek Popeleční středy“. V příštích měsících se povstání utopí v krvi – do města jsou povoláni příslušníci soudního dvora v Grenoblu, aby zahájili represe. O život v samotném Romansu přišlo přibližně 20 až 30 lidí. Jako hlavní viníci vzpoury byli potrestáni oběšením soukeník Brunat a řezník Fleur, místo mrtvého Míčaře „zemřel“ stejnou smrtí panák, kterého zavěsili hlavou dolů. Zato při potlačování venkovských nepokojů o několik měsíců později „vesničané umírali jako na jatkách“; napočítáme více než tisíc obětí a při následném zasedání soudu desítky „provazů“. Ve většině případů se však obvinění zachránili útekem.

Romanský masopust bohatě využil sváteční podoby *reynages* a svými kořeny je hluboce spjat s katolickou, farní a korporativní kulturou své doby. Během nepokojů buď protestantská ideologie nepůsobila vůbec, nebo se alespoň výrazně neprojevila. Reformovaní masopust neslaví a již od 16. století usilují o odstranění tohoto přežitku, asociálního ráje na zemi. Naopak v „papežském“ světě zapadá do dlouhého celoročního cyklu. Zároveň je vázán na pravidelné střídání ročních dob: v Dauphiné a Savojsku má důležitou úlohu hromniční medvěd, který buď ohlásí (je-li zataženo) nebo neohlásí (je-li modrá obloha) konec zimy. Nezapomínejme ani na

společenskou funkci – ta ovšem znamená riziko konfliktů. K vyjádření vlastních názorů, postojů (většinou jde o touhu po odstranění a potrestání zla v konkrétním společenství) se využívá satiry. Jedním z projevů symbolického násilí a konfliktu předváděného na den sv. Blažeje je i mečový tanec, jenž má ještě dva významy: symboliku časového cyklu a zažehnávání katastrof či podpora plodnosti. Jaké aspekty v únoru 1580 převážily, už víme. Autor, školením historik, si bere při vyprávění na pomoc metody a terminologii moderních společenských věd, např. sociologie, etnologie, psychologie. Na základě soudních protokolů, vzpomínek a korespondence hlavních aktérů líčí masopustní události v Romansu téměř jako detektivní příběh, ale nechybí ani smysl pro humor a nadsázku, což nejlépe dokumentují slova, jimiž shrnul celý příběh: „V těchto svátečních fašankových dnech jsme se dobře pobavili a pak jsme podřízli svého protivníka. Umíralo se vesele.“ Pro úplnost je třeba dodat, že v loňském roce vyšla v nakladatelství Argo práce *Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294 – 1324*, v níž E. Le Roy Ladurie zpřítomňuje zdejší život na základě inkvizičních protokolů, vzniklých při vyšetřování katarské hereze.

Andrea Zobačová

MARIE BRANDSTETTROVÁ – JAROSLAVA ZASTÁVKOVÁ: UZLÍK VZORŮ BÍLÉ VÝŠIVKY Z ROŽNOVSKA. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě 2005, 86 stran, obr. příl.

Sličně vyhlížející publikace je věnována jedné z nejkrásnějších součástí lidového oděvu na Valašsku. Přestože je prezentovaný typ výšivky ponejvíce označován jako „zuberský“, autorky daly v názvu práce přednost lokalizaci „z Rožnovska“, která je přesnější a výstižnější. Vždyť v 19. století se běžně vyšívalo také v jiných blízkých obcích,

zatímco pojmenování této výšivky podle obce Zubří vešlo do obecného povědomí až ve 20. století zásluhou aktivit učitelky Marie Schobrové. Doklady vyšivačského umění lze zachytit také na Valašském muzeu, jak o tom svědčí muzejní exponáty i soukromé sbírky. Nezřídka se však o ně přičinily ženy, které do Valašského Meziříčí přesídlily z Rožnovska, anebo se vyšívání v Zubří pouze naučily. Ostatně také ve Valašském Meziříčí se po druhé světové válce organizovaly kurzy vyšívání.

Autorky recenzované práce se nespokojily jen s prezentací výšivkových vzorů, jak by mohlo vyplývat z jejího názvu, ale pokusily se na malé ploše vytvořit ucelený obrázek o bílé výšivce na Rožnovsku. Proto se zabývají její historií, jakož i stavem, který mu předcházela. Přestože trvání bílé rostlinné výšivky na Rožnovsku je vcelku zřetelně časově vymezeno, autorkám se údaje o jejím počátku z textu vytratily (s. 12). Velkou pozornost věnovaly výdělečné stránce vyšívání a působení osobností, které ovlivňovaly podobu rožnovské výšivky – Marii Schobrové, Hermině Strohshneiderové a dalším, až po pů-

sobení Ústředí lidové umělecké výroby v druhé polovině 20. století. Cenná je kapitola přinášející přehled výšivkových fondů v moravských muzeích (s. 9-10). K vysloveným pochybnostem o existenci modré výšivky na Valašsku a jejím barevným proměnám (s. 11) je třeba poznamenat, že Antonín Václavík byl o jejich výskytu přesvědčen a spojoval je s evangelickým prostředím.

Těžiště publikace tvoří systematicky uspořádané vzorníky výšivek na mřížkách čepců, užívané stehy a druhy motivů doprovázené množstvím fotografií s důsledně uváděnými inventárními čísly příslušných muzejních sbírek. Škoda, že u nich chybí aspoň přibližné datování vyjádřené například půlstoletím. Stále ovšem esteticky nejpřitažlivějšími zůstávají jemné výšivky z 19. století, opírající se o rokokové (spíše než o barokní – s. 45) a o empirické vzory.

Publikace je podle vyjádření autorek (s. 7) určena jako inspirace vyšivačkám: jím jsou totiž určeny vložené listy s předkreslenými předlohami. Zveřejněním sbírkových fondů však může být úspěšně využívána také badatelsky jako obecně dostupná, byť jen sekundární informace.

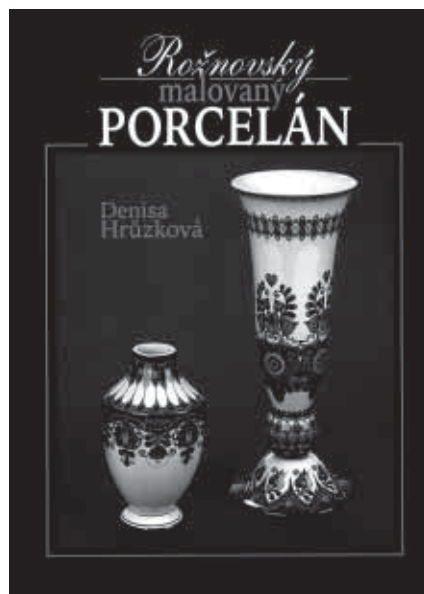
Alena Jeřábková

DENISA HRŮZKOVÁ: ROŽNOVSKÝ MALOVANÝ PORCELÁN. Edice Rožnovské malé tisky. Rožnov pod Radhoštěm: Město Rožnov pod Radhoštěm – Valašské muzeum v přírodě, 2005, 71 stran.

Edici Rožnovské malé tisky obohatil v roce 2005 sešit *Rožnovský malovaný porcelán*, který poprvé podává ucelenou informaci o tomto fenoménu. Dosavadní literatura zaznamenávala malování na porcelánu v Rožnově pod Radhoštěm téměř výhradně v souvislosti s osobou Aloise Jaroňka, a to jen jako jednu z jeho mnoha aktivit. V odborném nezájmu se promítala jistě interdisciplinarita toho-

to jevu, který unikl ze zorného úhlu dějin umění i etnologie. Pro historiky umění se ocitl pod horizontem jejich badatelského vnímání a podobně se vymykal etnografickému studiu, které se na Valašsku mohlo dlouho opírat o autentické kulturní projevy. Podstatný dopad mělo i negativní vnímání secese, jež začala být znovu objevována až v šedesátých letech 20. století. Objektivní zhodnocení tzv. národního dekorativismu čekalo na svou rehabilitaci ještě o dvacet let déle a teprve české výstavy art deco na sklonku století poukázaly na pozitivní přínos meziválečného užitého umění.

Mezitím se depozitář Valašského muzea v přírodě plnil četnými variantami malovaných talířů, kávových a čajových souprav, dóz, popelníků, váz a svíců z prvního půlstoletí uplynulého věku a poslední léta byla věnována intenzivnímu pátrání po archívních dokladech a vzpomínkách pamětníků. Shromážděný materiál konečně umožňuje zpracování tématu, neboť malírny porcelánu patřily od začátku 20. století neodmyslitelně k Rožnovu, i když – jak uvádí Daniel Drápala v úvodu publikace – na dlouhá desetiletí upadly v zapomnění.

Můžeme doufat, že se tyto bohaté sbírky – také vzhledem ke svému atraktivnímu vizuálnímu charakteru – dočkají odpovídající prezentace a tím i jakési veřejné rehabilitace.

Kapitoly o jednotlivých malírnách a jejich osobnostech uvedla Denisa Hružková statí o technice malby porcelánu, která objasňuje rozdíly mezi malbou na glazuře a pod glazurou, vlastnosti barev vysokého žáru, použití muflových pecí a způsob přenášení vzorů a malování. Souvislý výklad je doplněn velmi cennými vysvětlivkami odborných termínů pod čarou. Ke kapitole jsou přiřazeny fotografie bílého i malovaného porcelánu, nabídkové listy a reklamy firem vyrábějících porcelán i technická zařízení. Rozšířené popisky podávají informace o dobových pracovních pomůckách i o problémech s nákupem bílého zboží v západních Čechách.

Nejobsáhlejší část je věnována Jaroňkově malírně porcelánu, popisuje zájem Aloise Jaroňka o keramiku a porcelán, jeho zahraniční zkušenosti modeléra a kompozitéra, okolnosti zřízení dílny, zaměstnávání malířů, vystavování i prodej výrobků a ukončení činnosti. Text oživuje mnoho autentických výroků z písemných pramenů. Charakteristika Jaroňkovy tvorby, používané secesní motivy a dekory jsou zachyceny na četných fotografiích. Karel Solařík, Jaroňkův zaměstnanec, který pocházel ze Strážnice a vystudoval keramickou školu v Bechyni, se v roce 1918 osamostatnil a zřídil vlastní malírnu. Stěžejní část jeho aktivit spadá do meziválečného období a z produkce je zřejmé, že jeho ornamentika byla ovlivněna dekorativismem, který se v našem prostředí mísil s prvky převzatými z lidového výtvarného projevu, zvláště výšivek. V kapitole je zmínka také o výrobě upomínkových předmětů ze dřeva a galalitu. Dílna byla zrušena hned po znárodnění, i když Karel Solařík zemřel v roce 1960.

Dalším Jaroňkovým zaměstnancem byl Leo Matějka, pocházející z Českomoravské vysočiny a vyučený v Jihlavě,

který po krátkém působení v Napajedlech otevřel v Rožnově vlastní malírnu. Kromě květinových motivů a námětů z Valašska (koliby, pastýři) převáděl na porcelán i náročné malby, např. výjevy z Mánesova díla. Jeho dílnu postihlo také znárodnění, poté pracoval jako malíř skla ve Valašském Meziříčí. Poslední z představených tvůrců, Václav Jaroň ze Zašově, byl samouk se zkušeností z Kudělkovy firmy na uměleckou a užitek-ovou keramiku. Spolupracoval s Leo Matějkou, ale v civilním povolání působil jako učitel. Odlišoval se použitím vlastní technologie: škrábáním lyrických motivů z Valašska do nastříkané barvy. Z vlastní záliby pracoval až do posledních let, zemřel nedlouho před vydáním této knížky.

Drobnou publikaci o rožnovském malovaném porcelánu uzavírá zhodnocení a seznam použitých pramenů a literatury. Množstvím informací a fotografií, které se podařilo umístit na sedmdesát stran drobného formátu, se stává prvním odborným zpracováním a zároveň orientačním průvodcem umožňujícím určit autorství dosud neznámých předmětů podle značky i srovnáním výzdoby. Navíc přitažlivá a pestrá formální úprava i finanční dostupnost ji předurčuje pro knihovny patriotů, studentů výtvarných škol i návštěvníků Valašska a je dalším příspěvkem do edice Rožnovských malých tisků.

Alena Křížová

PROHLÁŠENÍ MISTROVSKÝCH DĚL ÚSTNÍHO A NEHMOTNÉHO DĚDICTVÍ LIDSTVA

Dne 26. listopadu 2005 se završila dvouletá snaha malého kolektivu odborníků i státních úředníků, kteří připravovali kandidaturu tance verbuňk pro program UNESCO *Mistrovská díla ústního a nehmotného dědictví lidstva*. V tento den proběhlo slavnostní vyhlášení projektů, které v podmínkách pro-

gramu uspěly a které byly zapsány do světového seznamu mistrovských děl – a verbuňk byl mezi nimi. O zaměření UNESCO na oblast nehmotné kultury a o samotné kandidatuře verbuňku se v Národopisné revue již psalo. Tentokrát přidáváme poznatky, které přibližují konkrétní projekty jiných zemí a zařazují tak úspěch verbuňku do širších souvislostí. Webové stránky UNESCO (v sekci Kultura) názorně seznamují jak s oceněnými fenomény předchozích prohlášení (v letech 2001 a 2003), tak s nejnovějšími přírůstky tohoto seznamu, jejichž počet tentokrát dosáhl čísla 43. Protože jsem měla možnost přijít do těsného kontaktu se zmíněným programem UNESCO a se zajímavými názory a zkušenostmi v diskusích nad jednotlivými kandidaturami, ráda bych představila několik z nich. Mistrovská díla dokumentují rozsah a hloubku kulturních tradic, jež se tlakem civilizace a globalizačních trendů posledních desetiletí ocitají v křehké oblasti často nenávratně mizejících jevů. Propracovaný plán na podporu jejich uchování a veřejné sledování dalšího vývoje má zaručit, že právě o nich to v budoucnosti platit nebude.

Mezi nejzajímavější hudební jevy oceněné UNESCO patřily ty, které se řadí k tzv. lidové iso-polyfonii; podobný druh zpěvu prezentovala Albánie a Itálie (z oblasti Sardinie). V Albánii se iso-polyfonická hudba dochovala u Ghegů v severní části země a u Tosků na jihu. Jde především o mužský projev, i když výjimkou nejsou ani zpěvačky. Polyfonní tenorový zpěv na Sardinii se vztahuje k pastýřské kultuře především v centrální a severní části oblasti a představuje velmi specifickou formu mužského zpěvu ve čtyřčlenné skupině.

Hudebním nástrojům se věnovaly např. Slovensko a Arménie. Dechový nástroj fujara náleží k pastýřské kultuře a je rozšířen na středním Slovensku. Arménský dechový nástroj duduk (arménský hoboj) je jasně doložitelný již ve středověkých pramenech, ale jeho kořeny jsou zřejmě ještě starší. Duduk se časem vyvinul do různých regionálních variant, a také do souhry dvou muzikantů, z nichž jeden vede melodii a druhý melodický komplex rozvíjí a improvizuje.

Tanec se představil mj. brazilským fenoménem – sambou, konkrétně jedním jejím druhem (samba roda) z provincie

Bahia na východě Brazílie. V základu leží taneční a kulturní tradice afrických otroků, kteří v oblasti žili a kteří přijali elementy portugalské kultury. Tuto sambu tančují pouze ženy. Jiný oceněný tanec – mbende – je velmi rozšířen ve východní části Zimbabwe. Původně plodnostní tanec byl v době před koloniální érou nazýván mbende, což označovalo krta, jenž byl znakem a symbolem plodnosti, sexuality a rodiny, později bylo jméno tance změněno na Jerusarema (odvozeno od místní adaptace názvu biblického města Jeruzalém). Tanec s akrobatickými pohyby mužů i žen je doprovázen rytmickým klepáním, dupáním a tleskáním.

Vedle tanců, které se vyvíjely v rurální tradici jako emocionální projev lidových vrstev, i když často s rituálními vazbami, se můžeme setkat také s taneční podobou ve zcela odlišných filozofických souvislostech. Bylo tomu tak v projektu Turecka, který představil taneční slavnost Sema asketického súfijského řádu Mevlevi založeného v roce 1273. Obřad, jehož podstatou je vířivý tanec a hudební doprovod užívající kontrastní rytmické cykly, byl prezentován školenými tanečníky, kteří se připravovali ve specializovaných klášterech, kde byli vzděláváni v etice, v kodexech chování, víry, v náboženské hudbě, poezii a tanci. Súfijové, propojující islám s mystickou zkušeností, po této výuce nezůstávali v řádu, ale odcházeli zpět do svých rodin a kombinovali spiritualismus s civilním životem. V rámci sekularizace turecké společnosti byly tyto školy (mevlevihane) v roce 1925 uzavřeny. Tradice přežívaly v soukromí a teprve v devadesátých letech 20. století byly restrikce omezeny, takže ideje humanistického islámu mohly být znovu podporovány.

O tom, jak často svévolné a nesmyslné je v historii ničení mnohých jevů, může hovořit jeden z mnoha představených dramatických projektů, khmerské stínové divadlo Sbek Tom. Dvoumetrové loutky z kůže, jež se v Kambodži předávaly z generace na generaci a jejichž používání mělo obřadní dimenzi, byly zcela zničeny v minulém století v době války

a genocidy v zemi. Musely být znovu vytvořeny a jejich funkce je nyní spíše umělecká. Divadlo se odehrává v noci v plenéru před velkým ohněm. Za natičeným plátnem se objevují siluety loutek, které ožívají specifickými tanečními kroky herců, doprovázené orchestrem a dvěma vypravěči.

Mladší tradici prezentovala Kostarika. Dřevěný vůz oxcart se od poloviny 19. století používal na přepravu kávy z centrálních kostarických údolí přes horské oblasti k pacifickému pobřeží. Jeho konstrukce s dřevěnými koly vychází z aztéckého vozu, ale je již ovlivněna španělskou kulturou. Na počátku 20. století začaly být tyto vozy dekorovány malbou a staly se často nejen výrazem sociálního statusu rodiny, ale zejména dokladem tvořivosti a symbolem venkovské kultury Kostariky. Jev byl vysoce hodnocen pro svůj výtvarný aspekt, ale také pro sociální hodnotu, která předmět hmotné povahy zařazuje do širších souvislostí.

Kategorie kulturního prostoru má v programu UNESCO podpořit především asimilující etnika a etnické skupiny a jejich kulturu. Jeden z oceněných projektů se věnoval beduínské kultuře v jižní části Jordánska, v oblastech Petra a Wadi Rum, která je odlišná od ostatních beduínských komunit známých v arabském světě a rychle se za současných podmínek proměňuje.

Bližší připomenutí několika úspěšných kandidatur mistrovských děl je ukázkou rozmanitosti duchovní dimenze obyvatel této planety. Na rozdíl od mnohých památek materiální povahy jsou tyto projevy silně vázány na své nositele a spolu s nimi se také ztrácejí. Platí to samozřejmě nejvíce o hudbě, písni, tanci, divadle či vyprávění. Ale i jevy, které sice zůstanou fyzicky zachovány, ale již nemohou být „oživeny“, nenesou v sobě velkou možnost dalšího vývoje. Rozbíhá-li se proto celosvětové úsilí za uchování a ochranu hodnot nehmotné tradiční kultury, která právem náleží k duchovnímu dědictví lidstva, musíme mu být přinejmenším nápomocni.

Martina Pavlicová

KONCEPCE ÚČINNĚJŠÍ PÉČE O TRADIČNÍ LIDOVOU KULTURU V ČR

Vláda České republiky přijala svým usnesením č. 571 dne 11. června 2003 Koncepti účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v ČR (dále jen Konceptce). Hlavním koordinátorem jejího naplňování je Odbor regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury (dále jen ORNK), který pověřil Národní ústav lidové kultury (dále jen NÚLK) garancí nad některými úkoly, jež z Konceptce vyplývají. NÚLK se vzhledem ke Konceptci stal národním informačním, školicím a metodologickým pracovištěm pro dokumentaci tradiční lidové kultury a péči o ni, což bylo zaneseno také do zřizovací listiny NÚLK. Z tohoto důvodu se na ORNK uskutečnilo v průběhu roku 2005 několik porad (23. února 2005, 4. května 2005 a 2. listopadu 2005), na nichž byly jednotlivé okruhy spolupráce řešeny. Mezi hlavní patřily:

- Jednání Národní rady pro tradiční lidovou kulturu.
- Seznam jevů tradiční a lidové kultury v ČR.
- Konceptce identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury.
- Zpracování údajů pro vytvoření celostátního soupisu institucí a organizací zabývajících se problematikou tradiční lidové kultury v ČR.
- Zpracování údajů pro vytvoření přehledu regionálních akcí zacílených na uchování a prezentaci (šíření) jevů tradiční lidové kultury v ČR.
- Spolupráce NÚLK a pověřených regionálních pracovišť.
- Prezentace Konceptce směrem k odborné i laické veřejnosti.
- Strategie prezentace tradiční lidové kultury.
- Správa www stran a webového portálu věnovaného tradiční lidové kultuře.

Jednání Národní rady pro tradiční lidovou kulturu

Ustavující schůze se konala 1. dubna 2005. Za NÚLK se jí zúčastnili ředitel Jan Krist a přizván byl také Jan Blahůšek, který prezentoval internetové stránky www.lidovakultura.cz. Zde je také zveřejněn seznam členů. Zápis z jednání zpracoval a rozeslal ORNK MK ČR.

Seznam jevů tradiční a lidové kultury v ČR

Koncepce předpokládá založení Národního seznamu jevů tradiční a lidové kultury (dále jen Seznam), který bude obsahovat nejhodnotnější fenomény vyskytující se v ČR. Proto byl již v roce 2004 Michalem Benešem a Janem Blahůškem zpracován koncept tohoto seznamu a evidenční karta pro jednotlivé jevy. Dokument je publikován na www.lidovakultura.cz. Konečné založení Seznamu a evidence fenoménů se předpokládá v následujícím roce. Problematiku by měla řešit také Národní rada pro tradiční lidovou kulturu, jejíž jednání by se mělo uskutečnit do konce března 2006.

Koncepce identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury

NÚLK zpracovával v roce 2004 a 2005 Koncept dokumentace lidové kultury v ČR. Za tímto účelem vytvořil pracovní skupinu složenou z odborníků na danou problematiku. Jednání pracovní skupiny v roce 2005 se uskutečnilo 5. dubna. Koncepce dokumentace je založena na popisu a hesláři současné podoby tradiční lidové kultury, který bude dále rozvíjen v souvislosti s dalšími úkoly Koncepce, především s vytvářením etnokartografického zpracování jevů tradiční a lidové kultury v ČR. Materiál je v současnosti v konečné podobě připravován k tisku a k publikaci na www.lidovakultura.cz, kde bude zpřístupněn veřejnosti. Dále byly zpracovány dotazníky pro okruhy folklor a způsoby zaměstnání a obživy, jejichž elektronická podoba je převáděna do databází firmy BACH.

Na začátek roku 2006 je plánováno setkání se zástupci krajských pověřených pracovišť, které bude koncipováno jako metodologická porada k výzkumu zacílenému na identifikaci tradiční lidové kultury v ČR.

Zpracování údajů pro vytvoření celostátního soupisu institucí a organizací zabývajících se problematikou tradiční lidové kultury a pro vytvoření přehledu regionálních akcí zacílených na uchování a prezentaci (šíření) projevů tradiční lidové kultury v ČR

Již na konci roku 2003 byly ve spolupráci s ORNK a M. Benešem připraveny dotazníky pro instituce zabývající se tradiční lidovou kulturou a pro organizátory folklorních festivalů a slavností v ČR. Ty byly v lednu a únoru 2004 postupně rozesílány společně s textem Koncepce, který obdrželo přibližně 1600 institucí, organizací a jednotlivců. Dotazníky, které přišly zpět, byly tříděny a data vkládána do databáze. Celkem bylo vytvořeno 298 elektronických karet o institucích zabývajících se projevy tradiční lidové kultury a 25 karet o folklorních festivalech a slavnostech. Na tento úvodní výzkum navázala v roce 2005 druhá etapa, při které se získávaly detailnější informace. Výsledky jsou průběžně zveřejňovány na internetu. V rámci úkolu vytvoření databáze regionálních akcí zacílených na uchování a prezentaci (šíření) projevů tradiční lidové kultury v ČR je připravován společný projekt s Folklorním sdružením ČR.

Spolupráce NÚLK a pověřených regionálních pracovišť

V roce 2005 se uskutečnila dvě jednání se zástupci krajských pověřených pracovišť (16. května 2005, 2. listopadu 2005). Prvního se kromě zástupců krajských pověřených pracovišť zúčastnili také představitelé ministerských pověřených příspěvkových organizací, zástupci krajských úřadů, pracovníci NÚLK a MK. Při tomto jednání byla ujasněna témata

pro konkurzní řízení v kategorii B programu podpory tradiční lidové kultury. Diskutována byla také problematika technického vybavení regionálních center, možnosti ostatních osobních nákladů, žádosti do konkurzních řízení od partnerských institucí těchto regionálních pracovišť, provázanost kategorií A a B programu podpory tradiční a lidové kultury. Na listopadovém jednání představili zástupci NÚLK mimo jiné Koncept identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury a koncept přípravy strategie prezentace tradiční lidové kultury.

Prezentace Koncepce směrem k odborné i laické veřejnosti

NÚLK pokračoval v prezentaci vládního usnesení ke Konceptu účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v ČR. I nadále probíhala distribuce tištěné podoby tohoto dokumentu. Neustále je text zveřejněn na internetových stránkách, které NÚLK spravuje. V souvislosti s tím působil NÚLK v pozici centrálního a metodologického pracoviště pro ČR a poskytoval v rámci pověření MK, vyplývajícího mimo jiné také ze zřizovací listiny NÚLK, informace, týkající se jednotlivých okruhů Koncepce.

Strategie prezentace tradiční lidové kultury

NÚLK byl v roce 2005 pověřen zpracováním strategie prezentace tradiční lidové kultury. Prezentací tradiční lidové kultury se na území ČR zabývá více institucí, sdružení či veřejnoprávních organizací. Podle míry jejich odborné způsobilosti, materiálního zázemí, směřování vlastní činnosti se liší i okruhy a témata, která si pro prezentaci vybírají. Naši snahou bylo v roce 2005 sestavit tým odborníků, zastupujících co nejširší spektrum oborů, zabývajících se popularizací tradiční lidové kultury. Pracovní schůzka se uskutečnila dne 20. října 2005 v Brně. Celá projednávaná problematika byla rozčleněna do několika základních okruhů:

1. Prezentace v médiích (televize, rádia, noviny a časopisy, odborné publikace a periodika, obrazové a hudební tituly, internet atd.).

2. Odborná institucionální prezentace zaměřená především na zprostředkování sbírkové a výzkumné činnosti mezi nejširší veřejností. Již tradičně se na tento způsob práce zaměřují muzea a muzea v přírodě.

3. Folklorní hnutí – vedle souborů jsou to např. vesnické skupiny, které se věnují především organizování výročních a rodinných zvyků. Jistým novotvarem je vznik národopisných společností, které na některých vesnicích zastřešují širší platformu činností a věkových skupin zájemců.

V devadesátých letech 20. století vznikla celá řada profesních sdružení a spolků, které prezentaci lidové kultury sice nemají v hlavní náplni činnosti, ovšem přesto svoji činností jistý obraz vytvářejí. Podobně je tomu i s nejrůznějšími státními i soukromými agenturami, nadacemi a fondy, které se snaží (nebo to alespoň tvrdí) podporovat a zviditelňovat tradice a jejich dochovanou podobu.

4. Školství a vzdělávací systém.

5. Turismus a kulturní prezentace regionů i jednotlivých lokalit.

V rámci těchto okruhů budou zpracovány studie, které budou obsahovat tři závazné části. První z nich se bude snažit o postihnutí současného stavu s zcela jasným vyjádřením zastoupení jednotlivých témat a žánrů při prezentaci. V závislosti na jednotlivých okruzích nás bude zajímat prostor a skladba pořadů, článků, reportáží či publikací. Stejně tak zaangažování neprofesionálních nositelů a spoluúčast odborníků na přípravě pořadů, expozic, článků atd.

Druhou částí bude vlastní rozbor a hodnocení dané problematiky. Zde se bude třeba zaměřit na specifikaci silných a slabých stránek daného prostředí pro samotnou prezentaci. V této souvislosti také vyvstává otázka dostatečného využití všech silných stránek a stejnoměrnost zastoupení všech možných podob prezentace.

Poslední část bude věnována výhledu do budoucna. Zde bude nutné bez ohledu na aktuální situaci, ovšem s přihlédnutím k reálným možnostem, stanovit ideální podobu prezentace v celé její šíři a zastoupení jednotlivých témat v tom kterém okruhu.

Správa www stran a webového portálu věnovaného tradiční lidové kultuře

Důležitým prostředkem pro jednodušší komunikaci, předávání informací i zveřejňování plnění úkolů Koncepce je prostředí internetu. NÚLK proto v prvním čtvrtletí roku 2004 zaregistroval doménu www.lidovakultura.cz. Od konce srpna 2004 je tato webová prezentace veřejně přístupná na internetu. Stránky jsou díky redakčnímu systému postupně naplňovány informacemi z institucí, které se podílejí na plnění úkolů Koncepce. Skládají se ze tří hlavních částí, kterými jsou:

a) statické strany sloužící jako elektronická publikační platforma pro účely Koncepce,

b) informační servis (složený ze dvou složek – články a události),

c) elektronický portál – rozcestník odkazů na další www strany týkající se lidové kultury.

Dále je tato webová prezentace doplněna o některé standardní rubriky jako jsou aktuality (pro účely ORNK a NÚLK), anketa, zasilání informací apod.

Provoz stran přinášel během roku ještě další požadavky ze strany redaktorů i uživatelů. Proto byly tyto strany průběžně upravovány. NÚLK se staral o jejich redakci a aktualizaci.

Jan Blahůšek

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2006

(Volkskundliche Revue 1/2006)

Herausgegeben vom Nationalinstitut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

tel. 00420- 518 306 611, fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Das Heft 1/2006 der Zeitschrift *Národopisná revue* (Volkskundliche Revue) ist dem Thema des Faschings gewidmet. Auf dem Beispiel der Brauchtumsüberlieferung in der Hanna-Region analysiert Martin Šimša einzelne Elemente der Faschingsbräuche und zeigt sie in ihrem historischen Kontext (*Das Faschingsenderecht in der Hanna, seine Stellung in der Struktur der Faschingssitten und sein Verhältnis zu den anderen Bräuchen des Sittenjahreszyklus*). Blanka Petráková fasst in ihrem Beitrag eine mehrjährige Feldforschung in der Zálesí-Region bei Luhačovice zusammen (*Faschingsbegehung in der Zálesí-Region bei Luhačovice im Kontext der Transformation des traditionellen Brauchtums in Südmähren*). Daniela Stavělová befasst sich mit der Faschingsbegehung in der Doudlebsko-Region/Südböhmen und mit der Bedeutung der Tanzdarbietungen in ihrer Struktur (*Faschingslieder von Doudlebsko: der Tanz als Text*). Ilona Vojancová bringt einen Überblick über die Faschingsbegehungen in ausgesuchten Lokalitäten in der Hlinecko-Region (*Faschingsbegehungen und Faschingsmasken in der Hlinecko-Region*). Katarína Nádaská präsentiert das Forschungsmaterial aus einer Feldforschung im Raum von Nitra/Slowakei (*Fasching in der Gemeinde Kanianka / Die Tradition und die Gegenwart*). Die Rubrik „Fotografische Momente“ zeigt die Form der Faschingsmasken in den 70-er Jahren des 20. Jahrhunderts in Šlapanice bei Brno.

Die Rubrik „Tradition im Wandel“ bringt den Beitrag von Josef Oriško über seinen Aufenthalt auf dem Lande in Slowenien. Die „Gesellschaftschronik“ ist den Jubiläen der Ethnomusikologin Marta Toncrová (geb. 1945), der Volkskundlerin Eva Večerková (geb. 1945) und der Folkloristin Dagmar Klímová (geb. 1926) gewidmet. Sie bringt ebenfalls die Nachrufe nach der Ethnochoreologin Hannah Laudová (1921 – 2005) und dem Tänzer des Werbetanzes Kliment Navrátil (1925 – 2006). In weiteren regelmäßigen Rubriken sind Berichte über Konferenzen, Ausstellungen, Besprechungen neuer Bücher sowie Informationen über die Förderung und den Schutz der Volkskultur abgedruckt.

Schlüsselworte:

Traditionssitten, Fasching, Faschingsbegehung, Faschingslied, Tanz, Hanna, Zálesí-Region bei Luhačovice, Doudlebsko-Region, Hlinecko-Region, Kanianka

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2006

(Journal of Ethnography 1/2006)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

tel. 00420-518 306 611, fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Journal of Ethnography 1/2006 deals with the carnival theme. Using examples of customary tradition from the region of Haná, Martin Šimša analyzes individual features of carnival customs and puts them into historical consequences. (*“The Ostatky Right in Haná, its Position in the Structure of Carnival Customs, and its Relationship to other Ceremonies of the Customary Cycle”*). In her article, Blanka Petráková summarizes her field research of many years in the area of Luhačovice Zálesí (*“The Carnival Walk in Luhačovice Zálesí within the Context of the Transformation of Customary Tradition in South Eastern Moravia”*). Daniela Stavělová focuses on the carnival walk in the area of Doudlebsko in southern Bohemia and the meaning of dance manifestations in its structure (*“The Doudleby Carnival Carolling: the Dance as a Text”*). Ilona Vojancová offers a survey of carnival walks at selected locations of the Hlinecko area (*“The Carnival Walks and Masks in Hlinecko”*). Katarína Nádaská presents the material from her research in the region of Slovak Nitra (*“The Carnival in the Community of Kanianka; The Tradition and the Present”*). The photo gallery of the journal includes the pictures of carnival masks from Šlapanice near Brno of the 1970s.

Josef Oriško presents his notes from the Slovenian countryside in the Transforming Tradition column. The Social Chronicle column is devoted to anniversaries of ethnomusicologist Marta Toncrová (born 1945), ethnologist Eva Večerková (born 1945), and Slovak folklorist Dagmar Klímová (born 1926); it also carries obituary notes to ethnochoreologist Hannah Laudová (1921 – 2005), and the Verbuňk dancer Kliment Navrátil (1925 – 2006). Conference news, exhibition news, book reviews and information from the field of support and preservation of folk culture are presented at the remaining pages of the journal.

Key words:

Traditional customs, carnival, carnival walk, carnival carol, dance, the regions of Haná, Luhačovice Zálesí, Doudlebsko, Hlinecko, and Kanianka.

